

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI**

İLHANLILARIN BATI SINIRI VE BATIYA DAİR POLİTİKALARI

Yüksek Lisans Tezi

Şaban YALGIN

Ankara, 2021

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI**

İLHANLILARIN BATI SINIRI VE BATIYA DAİR POLİTİKALARI

Yüksek Lisans Tezi

Şaban YALGIN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mustafa UYAR

Ankara, 2021

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH
ORTAÇAĞ TARİHİ**

**İLHANLILARIN BATI SINIRI VE BATIYA
DAİR POLİTİKALARI**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mustafa Uyar

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1- Doç. Dr. Mustafa UYAR
- 2- Doç. Dr. Ayşe ATICI ARAYANCAN
- 3- Dr. Öğr. Üyesi Mert KOZAN
- 4-
- 5-

Tez Savunması Tarihi

17.05.2021

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doç. Dr. Mustafa UYAR danışmanlığında hazırladığım “ İlhanlıların Batı Sınırı ve Batıya Dair Politikaları (Ankara 2021) ” adlı yüksek lisans ☒ - doktora/bütünleşik doktora ☐ tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 17.05.2021

Şaban YALGIN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR.....	V
KAYNAKLAR.....	VI
A. FARŞÇA ESERLER	VII
B. ARAPÇA ESERLER.....	XIII
C. ERMENİCE KAYNAKLAR.....	XX
D. BİZANS VEKAYİNAMELERİ	XXII
E. SÜRYANCA KAYNAKLAR.....	XXII
F. ARAŞTIRMA ESERLER	XXIII
GİRİŞ.....	1
MOĞOLLAR ÖNCESİ ANADOLU’NUN GENEL SİYASİ DURUMU	1
1. Anadolu Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu ve Yükselişi	1
2. Bizans İmparatorluğu’nun Genel Durumu.....	12
BİRİNCİ BÖLÜM.....	18
MOĞOL İMPARATORLUĞUNUN TEŞEKKÜLÜ VE MOĞOLLARIN ANADOLU’YA GELİŞLERİ.....	18
1.1. Moğol İmparatorluğu’nun Kuruluşu	18
1.2. Ögedey Kaan Dönemi ve Anadolu Selçuklu Devleti’nin Moğollara Tabiliğinin Başlangıcı.....	23
1.3. Töregene Hatun’un Naipliği Ve Baycu Noyan’ın Anadolu Harekâtı	32
1.4. Güyük Han Dönemi (1246-1248)	33
1.5. Mengü Han Dönemi Ve Anadolu Selçuklu Devleti’nde Yaşanan Taht Değişiklikleri	34
II. BÖLÜM.....	40
İLHANLI DEVLETİ’NİN SİYASİ TARİHİ VE İLHANLILARIN BATI SINIRI.....	40
2.1. Genel Hatlarıyla İlhanlı Devleti Siyasi Tarihi	40
2.2. İlhanlı Devleti’nin Batı Sınırı ve Münasebette Bulunduğu Devletler	50

2.2.1. İlhanlı-Anadolu Selçuklu Devleti Münasebetleri	51
2.2.2.İlhanlı-Bizans Münasebetleri.....	78
2.2.3. İlhanlı-Memlûk Devleti Münasebetleri	91
III. BÖLÜM	106
İLHANLILARIN BATI POLİTİKALARI	106
3.1. İlhanlıların Batı'daki Yönetim Anlayışı	106
A) Mahmud Yalavaç ve Yeh-lu Ch'u-Ts'ai.....	107
B) Seyfeddin Bitikçi.....	108
C) Cüveynî Ailesi.....	108
D) Taceddin Mutez.....	109
3.2. Sosyo-Kültürel Politikalar	122
3.3. Dini Politikalar	132
3.3.1. Hülegü'den Gazan Han'a Dini Politika (1258-1295).....	132
3.3.2. Gazan Han ve Sonrası Dönemde İlhanlılarda İslamlaşma (1295-1335)	142
SONUÇ	152
KAYNAKÇA.....	154
ÖZET	168
ABSTRACT	169

ÖNSÖZ

XIII. yüzyıl, Anadolu ve Yakındoğu tarihi açısından birçok değişimi içinde barındırır. Zira bu yüzyılın ilk yarısında, Anadolu Selçuklu Devleti en güçlü dönemini yaşarken aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren Moğolların batıya yönelmesi ve liyakatsiz hükümdarların başa geçmesiyle birlikte en sıkıntılı süreci yaşamaya başladı. Yakındoğu’da ise, Moğol hâkimiyeti giderek belirginleşirken İran’da, Tebriz merkezli tesis edilen İlhanlı Devleti, bahsi geçen iki sahada da aktif olarak rol aldı.

Alâeddin Keykubad döneminde Anadolu Selçuklu Devleti, Moğol nüfuzuna girdi. Ancak II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Moğollara ödemesi gereken vergileri ödemekten vazgeçmesi ve yanındaki devlet adamlarının telkinleriyle Moğollarla savaşma kararı aldı. Bunun üzerine 1243 yılında Köseadağ Savaşı meydana geldi ve bu savaşta Anadolu Selçuklu Devleti yenildi. Selçuklu tarihi için bir dönüm noktası olan Köseadağ yenilgisi, Moğolların Anadolu’yu hâkimiyeti altına almaları açısından büyük bir kazanım oldu. Anadolu, Mengü Han tarafından batıya görevlendirilen Hülegü yönetimine bırakılarak Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlı hükümdarlarının belirlediği sultanlarla yönetilmeye başlandı. Büyük zenginliklere ve stratejik öneme sahip olan Anadolu, İlhanlıların batı politikalarında büyük bir yere sahipti. Bu amaçla batıya gelen Hülegü, önce İslam Dünyası’nın ve farklı devletlerin baş düşmanlarından biri olan İsmâîlîleri kısa sürede ortadan kaldırdı. Ardından iki yıl sonra Abbasi Devleti’ne de son vererek İslam Dünyası’na büyük bir korku saldı. Fakat aynı dönemde karşı karşıya geldiği Memlûk Devleti’nin hâkimiyet alanları İlhanlılarla çakışınca özellikle iki devlet arasında hem Anadolu hem de Orta Doğu için büyük bir mücadele başladı. İttifakların oluştuğu, politikaların değiştiği ve çıkarların çakıştığı bir coğrafyada İlhanlı Devleti, başlangıçtaki ilerleyişini sürdüremedi. Çünkü bu hızlı ilerleyişin önü, İlhanlıların Memlûklar karşısında Ayn-ı Câlût’ta mağlup olması ve savaşın ardından Suriye’deki toprak

kayıplarından ötürü kesildi. Buna rağmen batıya dair harekâtından vazgeçmeyen İlhanlılar, bu amaçları doğrultusunda hareket ederken kendi içinde değişimler de yaşadı. İslamiyet'in İlhanlılar arasında yayılması ve bazı hükümdarlarının Müslüman olmasıyla birlikte artık İslam Dünyası'na karşı saldırgan tutumlarından vazgeçen İlhanlılar, imar, iskân ve ekonomik faaliyetlere ağırlık vererek kendinden sonraki devletleri etkileyecek icraatlar gerçekleştirdi.

Yukarıda sıralanan hususlar bağlamında, “İlhanlıların Batı Sınırı ve Batıya Dair Politikaları” başlığı ile hazırlanan bu tez, üç bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde genel hatlarıyla Moğolların Ön Asya'ya gelişi ve İlhanlıların teşekkülüne kadarki süreç ele alınmıştır. İkinci bölümde İlhanlıların teşekkülünden itibaren batı sınırında temas ettiği Bizans, Anadolu Selçuklu ve Memlûklarla olan ilişkilerine değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise İlhanlı Devleti'nin batı politikaları çok yönlü olarak ele alınmıştır.

Tezin hazırlanma sürecinde karşılaştığım problemlerin aşılması hususunda yardımlarını esirgemeyen lisans ve lisansüstü eğitimim boyunca yol gösterici olduğu için danışmanım Doç. Dr. Mustafa UYAR hocama teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca kaynaklara ulaşmamda ve çalışma şartlarımda kolaylık sağlayan Doç. Dr. Ayşe ATICI ARAYANCAN hocama, tezin sunum sürecinde yardımlarını esirgemeyen kıymetli dostum Arş. Gör. Törebey GÜNAYDIN'a, tezin yazım ve imla konusundaki düzenlemelerinde yardımcı olan Arş. Gör. Murat DOĞAN'a, Arş. Gör. Taner TURAN'a ve hayatım boyunca maddi-manevi desteğini esirgemeyen kıymetli aileme teşekkür ederim.

KISALTMALAR

<i>AÜSBE</i>	: Ankara Ünivesitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
<i>Bk .</i>	: Bakınız.
<i>C .</i>	: Cilt.
<i>Çev .</i>	: Çeviren.
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
<i>DTCF</i>	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
<i>Edit.</i>	: Editör.
<i>Haz.</i>	: Hazırlayan.
<i>ICANAS</i>	: International Congress of Asian and North African Studies.
<i>İA</i>	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi.
<i>MEB</i>	: Milli Eğitim Bakanlığı.
<i>Not.</i>	: Notlandıran
<i>S.</i>	: Sayı.
<i>s.</i>	: Sayfa.
<i>SDÜSBE</i>	: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
<i>Ter.</i>	: Tercüme Eden.
<i>TTK</i>	: Türk Tarih Kurumu.
<i>Usad</i>	: Selçuklu Araştırmaları Dergisi.
<i>Yay.</i>	:Yayın evi.

KAYNAKLAR

Selçuklu ve Moğol devletleri tarihi hakkında dönemin müellifleri tarafından farklı dillerde ve alanlarda yazılmış birçok eser bulunmaktadır. Aynı anda, farklı coğrafyada bulunma özelliği taşıyan Moğollar hakkında bütün eserlere ulaşmamız bittabi mümkün değildir. Aynı şekilde Selçuklu Devleti'nin bulunduğu coğrafya, hüküm sürdüğü yüzyıl ve farklı devletlerle kurduğu münasebetler göz önüne alındığında, Selçuklu Devleti hakkında da ulaşabileceğimiz kaynak sayısının oldukça fazla olduğu söylenebilir. Biz, konumuz itibariyle hem Moğol İmparatorluğunun bakiyesi olan İlhanlı Devleti hem de Anadolu Selçuklu Devleti hakkında yazılmış kaynaklara ulaşmaya ve bunlardan faydalanmaya çalıştık.

Selçuklu Devleti dönemi tarih yazımında ağırlıklı olarak Farsçanın kullanılması, İlhanlı Devleti'nin kurulduğu bölgedeki merkezi otoritenin mevcut dilinin de Farsça olması bizi sıklıkla Farsça kaynakları kullanmaya sevk etmiştir. Dilimize çevrilmiş birçok Farsça eser dışında Arapça, Moğolca, Süryanice, Ermenice, Latince ve Grekçe gibi farklı dillerden Türkçeye çevrilmiş eserlere de başvurduk. Döneme şahitlik eden bazı seyyahların seyahatnameleri, bazı edebi metinler, menâkıbnâmeler, vakfiyeler ve neşredilmiş bazı anlaşma metinleri (diplomatik belgeler) de istifade ettiğimiz kaynaklar arasındadır. Ayrıca Türkiye'de ve dünyanın çeşitli üniversitelerinde Selçuklu ve Moğol tarihi üzerine yazılmış muhtelif kitap, makale ve tezleri de konumuz dâhilinde ele alarak değerlendirmeye çalıştık.

A. FARŞÇA ESERLER

Atâ Melik Cüveynî

Târih-i Cihan-Güşa

Alâeddin Atâmelik Cüveynî'nin yetiştiği çevrenin güçlü bir ilmî yöne haiz olması kendisini geliştirmesine imkân sağlamış ve bunun üzerine almış olduğu eğitim sayesinde, genç yaşta Moğolların İran, Irak ve Azerbaycan umumi valisi Argun'un yanında vazife almıştır. Yaşadığı dönem ve aldığı görevler hasebiyle Moğollar hakkında edindiği bilgi oldukça fazladır. Müellif, konumuz itibariyle en önemli eseri olan *Târih-i Cihan-Güşa*'yı 1252 yılında yazmaya başlamıştır. Üç ciltten oluşan eserin I. cildinde, Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu Cengiz Han'ın ortaya çıkışı ve gerçekleştirdiği seferler, II. cildinde Harzemşâhlar dönemi ve Hülegü Han'ın batıya harekâtına kadarki süreç ve III. cildinde ise Hülegü Han'ın Bağdat ve Ön-Asya seferleri anlatılmıştır. Eser, Prof. Dr. Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye çevrilmiştir.¹ *Tarih-i Cihan-Güşa*, Moğol gelenekleri ve Anadolu Selçuklu-Moğol ilişkileri hakkında içerdiği bilgiler sayesinde oldukça istifade ettiğimiz bir eser olmuştur.

Ebü'l Hayr Hâce Reşîdüddin Fazlullah B. İmâdüddeve Ebi'l-Hayr B. Muvaffakiddevle Âlî Et-Tabîb El- Hemedânî,

Câmiu't-Tevârih

¹Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan-Güşa*, Çev. Mürsel ÖZTÜRK, Ankara, 2013, s. 1-66; Orhan Bilgin, "Cüveynî, Atâ Melik", *DİA*, C. VIII., İstanbul, 1993, s. 140-141; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, 1998, s. 165-166; Şemsettin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, İstanbul, 1991, s. 219-232; M. Fuad Köprülü, "Cüveynî", *İA*, C. III. İstanbul, 1978, s. 249-259.

Doğum yılı hakkında 1240, 1247, 1248 ve 1250 şeklinde farklı tarihler olan Reşidüddin Hemedan'da dünyaya gelmiştir. Tabip ve aynı zamanda dönemin önemli âlimi olan Reşidüddin, İlhanlı Devleti'nde Vezirlik görevine kadar yükselmiştir. Gazan Han, Ölceytü ve Ebu Said dönemlerinde vezirlik görevinde bulunan Reşidüddin, Ölceytü Han'ı zehirlettiği iddia edilerek 1318 yılında idam edilmiştir. Kaleme aldığı *Câmiu't-Tevârih* adlı eseri, Moğol tarihi hakkında bilgi veren en tafsilatlı eserlerin başında gelmektedir. Gazan Han devrinde kaleme almaya başladığı eseri Ölceytü Han'a takdim etmiştir. *Câmiu't-Tevârih*, birçok tarihçi-yazar tarafından neşredilerek farklı dillerde tercüme edilmiştir.² Yazıldığı dönem ve içerdiği malumat itibariyle İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani tarafından Türkçeye çevrilen³ *Câmiü't-tevârih (İlhanlılar kısmı)* sıklıkla başvurduğumuz eserlerin arasındadır.

Hâfız-ı Ebrû

Zeyl-i Câmiü't-Tevârih

Timur Devleti dönemi ünlü tarihçilerinden olan Hâfız-ı Ebrû, *Mecmû'a-i Hâfız-ı Ebrû* adlı eserini *Târih-i Taberî*'ye ve *Câmiu't-tevârih*'e zeyl yazarak meydana getirdi. *Zeyl-i Câmiu't-tevârih* eseri, İlhanlı Devleti'nin Ölceytü dönemi ve sonrası hakkında verdiği kısa malumatlar sebebiyle çalışmamız içinde istifade ettiğimiz bir eser oldu.

İbni Bibi El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Ca'feri Er-Rugadi

² Zeki Velidi Togan, "Reşidüddin Tabîb", *İA*, C. IX., İstanbul, 1964, s. 705-712; Osman Gazi Özgüdenli, "Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî", *DİA*, C.XXXV., İstanbul, 2008, s. 19-21; Şeşen, **a.g.e.**, s. 234-237; Günaltay, **a.g.e.**, Endülüs Yay., İstanbul, 1991, s. 260-300.

³ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, Ankara, 2013.

El-Evâmirü'l-Alâ'iyye Fi'l-Umûri'l- Alâ'iyye (Selçuknâme)

XIII. yüzyılda Anadolu'da yaşamış tarihçi İbni Bibin'in doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l- Alâ'iyye* eseri, Selçuklu tarihinin yaklaşık bir asırlık tarihi hakkında geniş bilgiler ihtiva etmektedir. Müellifin verdiği bilgileri yaşadığı döneme şahitlik ederek ele alması, oldukça mühim bilgiler edinmemize imkân sağlamıştır. I. Alâeddin Keykubad döneminde Anadolu'ya gelmesi ve Anadolu'da İlhanlı hâkimiyeti başladığında İlhanlıların divanına girmesi ile şahit olduğu olayları bizzat aktararak Selçuklu-Moğol ilişkileri üzerine çok kıymetli bilgiler vermiştir. Yazıcızâde Ali yazmış olduğu Selçuknâme'de İbni Bibi'den istifade ettiği bilinmektedir.⁴ Selçuklu ve Moğol Tarihi araştırmacıları tarafından kullanılan bu eserden biz de oldukça geniş bir şekilde istifade ettik. Eserde Mürsel Öztürk ve Feridun Nafiz Uzluk'un tercümelerini kullandık.⁵

Kerîmüddin Mahmud-i Aksarâyî

Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr

XIII. yüzyıl ortalarında Anadolu'da doğduğu tahmin edilen Kerîmüddin Mahmud-i Aksarâyî, Anadolu Selçuklu Devleti'nin İlhanlı'ya tabi olduğu dönemde İlhanlıların Anadolu naipliği, Anadolu iktalarını denetleme ve Danişmend ili valiliği görevinde bulunduğu bilinmektedir. Gazan Hân devrinde ise Anadolu vakıf mütevelliliği ve Aksaray kale muhafızlığı görevinde bulunmuştur. Kaleme aldığı *Müsâmeretü'l-Ahbâr*

⁴ Adnan Sadık Erzi, "İbni Bibi", **İA**, C.V-I, İstanbul, 1987, s. 712-718; Abdülkerim Özaydın, "İbn Bibî", **DİA**, C. XIX., İstanbul, 1999, s. 379-382; M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları", **Belleten**, C.VII-27, Ankara, 1943, s. 388-389.

⁵ İbni Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye Fi'l-Umûri'l- Alâ'iyye (Selçuknâme)*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2014; İbni Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, Çev. M. Nuri Gencosman, Feridun Nafiz Uzluk, Ankara, 1941.

ve *Müsâyeretü'l- Ahyâr* adlı eseri, 1323 yılında İlhanlıların Anadolu Valisi olan Timurtaş'a ithaf edilmiştir. Eser, İbni Bibi'nin eserinden sonra Anadolu Selçuklu Devleti tarihinin mühim eseridir. Anadolu'da İlhanlı hâkimiyetinin etkin olduğu dönemde ele aldığı bu eser, Aksarâyî'nin bizzat tanık olduğu hadisleri doğrudan aktarması açısından Anadolu Selçuklu Devlet hakkında çok önemli bilgiler elde etmemize imkân sağlamıştır. Niğdeli Kadı Ahmed ve Müneccimbaşı gibi müverrihler de eserlerini oluştururken Aksarâyî'nin kaynağına başvurdıkları görülmektedir.⁶ Dört kısımdan oluşan eserin üçüncü ve dördüncü kısımları bizim konumuz ile alakalı bilgiler içerdiğinden, sıklıkla başvurma gereği duyduk Mürsel Öztürk tarafından yapılan çevrisini⁷ kullandığımız bu eser XIII. ve XIV. yüzyıl Anadolu tarihi için çok önemli bir kaynaktır.

Niğdeli Kadı Ahmed

El-Veledü 'ş-Şefik Ve'l- Hâfidü 'l-Halik

Nisbesinden de anlaşılacağı üzere Niğde'de doğan müellifin doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Yazdığı eserde verdiği bilgilerden yola çıkarak XIII. asrın son çeyreği içinde, 1280'li yıllarda doğduğu ve ailesinin Hotenli olduğu anlaşılmaktadır. İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'a takdim ettiği *el-Veledü 'ş-Şefik ve'l- Hâdifü 'l-Halik* adlı eserinde XIII. yüzyıl sonu ve XIV. yüzyıl arasında

⁶ Kerimüddin Muhammed Aksarâyî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr Ve Müsâyeretü'l- Ahyâr**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2000, s. XIII-XX; İsmail Aka, "Aksarâyî, Kerimüddin", **DİA**, C.VIII., İstanbul, 1989, s. 289; Şeşen, **a.g.e.**, s. 281-282; M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları", **Belleten**, C.VII-27, Ankara, 1943, s. 390-391.

⁷ Kerimüddin Muhammed Aksarâyî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr Ve Müsâyeretü'l- Ahyâr**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2000.

Anadolu Selçuklu Devleti hakkında bilgiler vermektedir.⁸ Özellikle Selçuklu Devleti'nin yıkılış süreci ve Anadolu'nun kültürel durumu hakkında verdiği bilgiler açısından çalışmamız için büyük öneme sahiptir. Konumuz dâhilinde eserin Ali Ertuğrul tarafından doktora tezi yapılan ve daha sonra yayınlanan nüshasından yararlandık. İki cilt olarak baskısı yapılan eserin I. cildi inceleme ve tercümeden, II. cildi tıpkı metin baskısından oluşmaktadır.

Târih-i Âl-i Selçuk Anonim Selçuknâme

Müellifinin bilinmemesi sebebiyle *Anonim Selçuknâme* ismi ile anılan eser, Farsça olarak XIV. yüzyılda kaleme alınmıştır. İçerik itibariye Selçukluların zuhurundan Anadolu Selçuklu Devleti'nin inkırazı dâhil, 1363 yılına kadarki süreci ele almaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlılar, Karamanoğulları Beyliği ve diğer Anadolu Beylikleri hakkında verdiği bilgiler ile bizim konumuz açısından oldukça kıymetli bir eserdir. Eseri 1952 yılında F. Nafiz Uzluk tercüme ederek tıpkıbasım ile birlikte yayınlamıştır.⁹ Yakın zamanda ise bizim de kullandığımız, Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner tarafından tekrar hazırlanarak Türkçe tercümesi basılmıştır.¹⁰

Abdullah B. Ali Kaşânî

Tarih-i Olcaytu

⁸ Niğdeli Kadı Ahmed, *El-Veledü's-Şefik Ve'l-Hâdifü'l-Halîk*, Çev. Ali Ertuğrul, TTK, Ankara, 2015; M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları", *Belleten*, C.VII-27, Ankara, 1943, s. 391; M. Altay Köymen, "Türkiye Selçuklularına Dair Yeni Bir Kaynak: El-Veledü's-Şefik Ve'l-Hâdifü'l-Halîk", *Belgeler*, C.XV-19, Ankara, 1993, s. 9-11.

⁹ *Anonim Selçukname*, Haz. H. İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner, Atıf Yay., Ankara, 2014, s. 7-12; Erdoğan Merçil, "Selçuknâme", *DİA*, C. XXXVI., İstanbul, 2009, s. 397-398.

¹⁰ *Anonim Selçukname*, Haz. H. İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner, Ankara, 2014.

Ölceytü Han devrinde İlhanlı sarayında görev yaptığı tahmin edilen Kaşânî, İlhanlı Devleti tarihinin belirli bir kısmını ele almıştır. Eserin adından da anlaşılacağı üzere, özellikle Ölceytü Han Devri'nin siyasi, kültürel, askeri ve coğrafi yönü gibi farklı açılardan kaleme alınmıştır. Olayları günü gününe yazdığından vakayiname niteliği kazanan *Tarih-i Olcaytu*, daha sonraki yıllarda yaşamış bazı müverrihler tarafından temel kaynak olarak kullanıldığı belirtilmektedir.¹¹ Derya Örs tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Tarih-i Olcaytu (İnceleme Ve Çeviri)*¹² adlı çalışmadan biz de Ölceytü ve Ebu Said Bahadır Han Devirleri konusunda istifade etme gereği duyduk.

Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî

Tabakât-ı Nâsirî

Kadı Minhâc el Cûzcânî ismi ile şöhretlenen Cûzcânî, mahlasını da ailesinin mensubu olduğu Cûzcân şehrinden almıştır. Dehli sultanlığında önemli vazifelerde bulunan Müellif, burada Kâdî'l-Kudât'lığa kadar yükselmiştir. Cûzcânî, 1260 yılında tamamladığı eserini Nâsirüddin Mahmûd'a sunmuştur. Umumi bir İslam Tarihi niteliği taşıyan eser, Hz. Âdem'den kendi zamanına kadarki olayları ihtiva etmektedir. Eser bölüm olarak yirmi üç tabakadan oluşmaktadır.¹³ Anadolu'nun Moğollar tarafından istilasına hakkında verdiği bilgiler itibarıyla bu eserin, Mustafa Uyar tarafından *Tabakât-ı Nâsirî; Moğol İstilasına Dair Kayıtlar* ismi ile dilimize çevirisi yapılmıştır. Konumuzla alakalı olması hasebiyle sıklıkla müracaat ettiğimiz bir eser olmuştur.

¹¹ Derya Örs, “Kâşânî, Abdullah B. Ali”, **DİA**, C.XXV., İstanbul, 2002, s. 4-5; Günaltay, **a.g.e.**, s. 305-306.

¹² Derya Örs, **Tarih-i Olcaytu; İnceleme ve Çeviri**, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, AÜSBE, Ankara, 1992.

¹³ Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî**, Çev. Mustafa Uyar, Ötüken Yay., İstanbul, 2016 s. 15-33; A.S. Bazmee AnSarı, “Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc”, **DİA**, C.VIII., İstanbul, 1993, s. 98-99.

Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî

Târih-i Güzide

Mahlasından da anlaşılacağı üzere Kazvînli bir aileden gelen Hamdullah Kazvînî İranlı tarih ve coğrafya âlimi olarak tanınır. Müstevfî nisbesini de dedesinin ve babasının yaptığı müstevfilik görevinden ötürü aldığı bilinmektedir. Müellifin bilinen üç önemli eseri mevcuttur: *Zafernâme*, *Nüzhetü'l-Kulub* ve bizim tezimizde kullandığımız *Tarih-i Güzide*. *Tarih-i Güzide* adlı eseri dünyanın yaradılışından İran'daki İlhanlı hâkimiyeti dâhil genel olarak kronolojik bir anlatıma sahiptir. Gazneli, Selçuklu, Harzemşâh, Karahanlı gibi Türk devletleri hakkında da bilgi veren *Tarih-i Güzide*,¹⁴ çalışmamızda müracaat ettiğimiz önemli eserlerin arasındadır. Eserin Mürsel Öztürk tarafından yapılan çevrisinden yararlandık.

B. ARAPÇA ESERLER

Kemalüddin İbnü'l-Adîm

Zübdetü'l-Haleb Min Târihi Haleb

Halepli olan Müellif, Musul Atabeyliği Zengiler döneminde Nureddin Mahmud Zengî'nin Musul ve Halep kadısı olarak görev yapmış ve Eyyübilerin yönetimi devraldığı dönemde de oldukça başarılı bir devlet adamı olarak Eyyübilere hizmet etmiştir. Daha sonra Moğolların Suriye'yi ele geçirmesi sebebiyle Kahire'ye geçen İbnü'l Adim, Hülegü Han'ın kendisini atadığı Suriye, Musul, Meyyafarikin baş kadılığı

¹⁴ Zeki Velidi Togan, "Hamdullah Kazvini", *İA.C.V-I*, İstanbul, 1987, s. 186-188; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvini, *Tarih-i Güzide*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2018, s. XLIX-LIIL.

ve evkaf nazırlığı görevini kabul etmemiştir. Yazarın Ayn-ı Câlût Savaşı sonrasında Ortadoğu’da Moğol kırımlarını görerek bununla ilgili bir kaside yazdığı bilinmektedir. Ayrıca *Bugyetü’-Taleb fî Târîhi Haleb* ve *Zübdetü’l-Haleb Min Târîhi Haleb* adlı iki tane önemli eserini kaleme alan müellif, *Bugyetü’-Taleb fî Târîhi Haleb* eseri Selçuklular biyografisinden oluşan 40 ciltlik eseri en hacimli eseridir. Hacimli olması hasebiyle tamamının neşri yapılamamıştır. *Zübdetü’l-Haleb Min Târîhi Haleb* adlı eseri ise Haçlılar ve Eyyübiler ile verdiği bilgiler ile tezimizin giriş kısmı için büyük önem arz etmektedir.¹⁵ Çalışmamızda kullanmış olduğumuz *Zübdetü’l-Haleb Min Târîhi Haleb*, Ali Sevim tarafından tercüme edilmiştir.

Zeynüddin İbnü’l Verdî

Tetimmetü’l Muhtasar fî Ahbâri’l-Beşer (Tarihu İbnü’l Verdî)

Soyunun Hz. Ebubekir’e dayanması ile Bekrî veya Kureşî nisbesiyle tanınan şair İbnü’l Verdî, edebiyat, dil ve fıkıh alanında iyi bir eğitim almıştır. Bir süre Halep kadı Naipliği yapan müellif, daha sonra kadılığa kadar yükselmiştir. Bir süre kadılık yapan İbnü’l Verdî, görevinden istifa ederek tasavvufa yönelmiştir. Çeşitli alanlarda ve konularda eserler yazan müellifin *Tetimmetü’l- Muhtasar fî Ahbâri’l Beşer* adlı eseri Ebu’l fida’nın *el-Muhtasar fî Ahbâri’l Beşer* adlı esrinin özetidir. Bu eser *Tarihu İbnü’l Vedit* olarak da bilinir.¹⁶ *Tetimmetü’l- Muhtasar fî Ahbâri’l Beşer* ‘in içerisindeki *Selçuklular* kısmı Mustafa Alican tarafından tercüme edilmiştir. *Tetimmetü’l- Muhtasar*

¹⁵Kemâlüddin İbü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb Min Târîhi Haleb*, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara, 2014, s. 1-4; Brockelmann, “*Kemâleddin İbnül’-Adîm*”, *İA*, C.VI, İstanbul, 1977, s. 569-570.

¹⁶Ali Şakir Ergin, İsmail Durmuş, “İbnü’l Verdî Zeynüddin”, *DİA*, C.XXI, İstanbul, 2000, s. 239-240; Zeynüddin İbnü’l Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, Çev. Mustafa Alican, Kronik Yay., İstanbul, 2017, s. 14-20.

fî Ahbâri'l Beşer; Selçuklular, Türkiye Selçukluları ve Moğol istilasına dair verdiği bilgiler ile çalışmamız içinde başvurduğumuz eserler arasındadır.

Ebu Abdullah Muhammed el-Azîmî

Tarih-i Azîmî

XII. yüzyılda yaşadığı tahmin edilmekte olan müellifin Selçuklu tarihi hakkında verdiği bilgiler ile dönemin olaylarına vakıf olmamıza imkân sağlamıştır. Kaleme aldığı birçok eser olmasına karşın bizim açımızdan *Tarihü'l- Azîmî* adlı eseri XII. Yüzyıl Selçuklu tarihi için büyük önem taşımaktadır. Tezimizin giriş kısmında kullandığımız *Tarihü'l- Azîmî*, Prof. Dr. Ali Sevim tarafından *Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler)* adı ile neşredilerek tercüme edilmiştir.¹⁷

Baybars el-Mansûrî

Et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fî'd-Devleti't-Turkiyye

Memlûk sultanı El-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun'un kölelerinden olduğu için Mansûrî nisbesiyle bilinen ve dönemin Memlûk Haçlı ve Moğol mücadelelerine şahit etmiş Baybars el-Mansûrî, Memlûk tarihçiliği için oldukça mühim bir eser olan *Et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fî'd-Devleti't-Turkiyye*'nin yazarıdır. Memlûk devletinde uzun süre çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş, birçok savaşa katılarak orada yazdıkları ile meydana getirdiği eserini sultan Kalavun'a ithaf etmiştir. Bahrî Memlûkları tarihi niteliğinde olan, dönemin XIII. yüzyıl ikinci yarısı ve XIV. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan kronolojik olarak yazdığı ve Hüseyin Polat tarafından çevrilen *Et-Tuhfetu'l-*

¹⁷ Ebu Abdullah Muhammed El-Azîmî, **Azîmî Tarihi**, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara, 2008, s. IX-XIII.

Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye adlı eser bizim de müracaat ettiğimiz kaynaklar arasındadır.¹⁸

Şihabeddin B. Fazlullah el-Ömerî

Mesâlikü'l-Ebsâr; Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duydukларım

Soyunun Hz. Ömer'e dayanması hasebiyle el-Ömerî denilen müellif, Memlûk devletinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. XIV. yüzyılda yaşamış olan el Ömerî, kaleme aldığı ve bizim de istifade ettiğimiz *Mesâlikü'l-Ebsâr fi memâlikü'l-ensâr* adlı eseri çok yönlü bir eser niteliği taşımaktadır. Tarih, coğrafya, edebiyat, devlet teşkilatı gibi çeşitli konular hakkında bilgi vermektedir. Özellikle Moğollar hakkında sahip olduğu bilgileri aktarması hasebiyle bizim için önemi büyüktür. Eser günümüze ulaşmış olmasına karşın tercümesi parça parça yapılmıştır. Ahsen Batur tarafından *Mesâlikü'l-Ebsâr; Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duydukларım* ismiyle Türkçeye çevrilen eser, tamamı 27 cilt olan eserin 3. cildini oluşturmaktadır.¹⁹

Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî

Târîhu Muhtasari'd-Düvel

XIII. yüzyılda yaşamış aslen Malatyalı olan İbnü'l-İbrî, Yahudi bir ailenin çocuğu olması nedeniyle (her ne kadar Hıristiyan olmuşsa da) İbnü'l-İbrî=Yahudi oğlu olarak

¹⁸ Baybars el-Mansûrî, *Et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye*, Çev. Hüseyin Polat, TTK, Ankara, 2016, s. 1-5; Asri Çubukçu, “Baybars Rükneddin Baybars el-Mansûrî en-Nâsirî ed-Devâdâr el-Hitâî”, *DİA*, İstanbul, 1992, s. 220-221.

¹⁹ El-ömerî, *Mesâlikü'l-epsâr; Türkler Hakkında Gördüklerim Ve Duydukларım*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul, 2014, s. 7-11; Şeşen, *a.g.e.*, s.189-191; Abdülaziz El-Alevî, “İbn Fazlullah el-Ömerî”, *DİA*, C.XIX., İstanbul, 1999, s. 483-484.

anılmıştır. Ana dilinin Süryanice olmasına karşın, iyi derecede Arapça bilmesinden ötürü bizim kullandığımız *Târîhu Muhtasari'd-Düvel* adlı esrini Arapça yazmıştır. Bunun yanında Moğolca ve Latince bildiği de iddia edilmektedir. Selçuklu Döneminde birçok kilisede Başpiskoposluk görevinde bulunan İbn'ül-İbrî, Hülegü'nün Halep'e yürüdüğü sırada Halep'te Şark Patrikliği görevini yürütmekteydi. Hülegü ile görüşüp halkına dokunmamasını rica etmişse de Hülegü Halep'i yağmalamış ve halkın bir kısmını kılıçtan geçirmiştir. Kaleme aldığı eserin 10 kısımdan oluşmuştur. Bizim kullandığımız *Müslim Arap Padişahları Devleti* (9. Kısım) ve Moğol *Padişahları Devleti* (10. Kısım) Şerafeddin Yaltkaya tarafından tercüme edilmiştir.²⁰

İbn Tağriberdi

En-Nücûmu'z-Zâhire

Babası Sultan Berkayaruk tarafından satın alınıp yetiştirilen bir köle olan Tağriberdi, Mısır ve Memlûk tarihçiliği için oldukça önemli bir müelliftir. Yaşadığı dönemde İbn Arabşah ve Makrîzî gibi önemli alim ve tarihçilerden istifade etme imkanı bulmuştur. Kaleme aldığı eseri *En-nücûmu'z-Zâhire*, Müslümanların Mısır'ı fethinden 1453 yılına kadarki olayları tarihleri ile beraber anlatan 16 ciltlik kapsamlı bir kronolojik eserdir. Bizim istifade ettiğimiz çeviri, Ahsen Batur tarafından yapılan, 16 ciltlik eserin 7. Cildinden itibaren Türk tarihi ve kültürüne ait bilgilerin olduğu, kalan 9 cilt içinden bilgilerin daha önce yapılmış çeviriler ve eserin orijinali ile mukayese edilerek meydana getirilen çeviridir.²¹

²⁰ İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, ,Ankara, 2011, s. 1-4; Abdülkerim Özeydin, "İbnü'l-İbrî", *DİA*, C. XXI., İstanbul, 2000, s. 92-94.

²¹ İbn Tağriberdi, *En-nücûmu'z-zâhire*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2013, s. 9-17; Şeşen, *a.g.e.*, s. 219-221.

Ebü'l-Fidâ

Takvimü'l-Büldan

Şam'da doğmuş olan Ebü'l-Fidâ, XIII. yüzyılın ikinci yarısında Ortadoğu'daki siyasi çekişmelerin içinde yer almış birisidir. Memluk dönemi tarihçisi olarak bilinen Ebü'l-Fidâ aynı zamanda Moğollar ve Haçlılara karşı yapılan seferlere bizzat katılan bir nefer olarak da anılmaktadır. Dönemin ileri gelen âlimlerinden olan Ebü'l-Fidâ iki önemli eseri ile İslam tarihinde önemli bir yere sahiptir. *El-Muhtasâr fî Ahbâri'l-Beşer* adlı esri genel bir tarih niteliğindedir. Eser *Tarih-i Ebü'l-fidâ* olarak da bilinmektedir. Diğer bir eseri ise bizim de yararlandığımız ve bir coğrafi eser niteliği taşıyan *Takvimü'l-Büldan*'dır. Tezimizde bazı yerlerin doğru telaffuz ve tespiti için yararlandığımız *Takvimü'l-Büldan*, Ramazan Şeşen tarafından dilimize kazandırılmıştır.²²

İbnü't-Tiktaka

El-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi, 1258)

Dönemin kaynaklarında hayatına dair fazla bilgiye rastlanmayan İbnü't-Tiktaka, İlhanlıların Ortadoğu'da vermiş olduğu mücadelelere şahit olmuş bir müelliftir. Ancak kaleme aldığı eserinde Moğol-İslam Dünyası mücadelesine yer vermemiştir. Eseri *El-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi, 1258)*'de devlet adamları, vezirler ile idarecilere verdiği nasihatler ve Hz. Ebubekir'den başlayıp son Abbasi halifesinin

²² Ebü'l-Fida, *Takvimü'l-Büldân*, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay., İstanbul, 2017, s. 7-15; Şeşen, *a.g.e.*, s. 178-180; Günlaltay, *a.g.e.*, s. 204-218.

öldürülmesine kadarki halifeler hakkında bilgiler yer almaktadır. Çalışmamızda faydalandığımız kısım, Hülegü'nün Bağdat'a gelişi ile Abbasi Devletine son vermesi hadiselerinin anlatıldığı kısımdır. İlhanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki ilk faaliyetlerini anlatması ve Hülegü hakkında verdiği bilgiler açısından faydalandığımız bu eser, Ramazan Şeşen tarafından Türkçeye çevrilmiştir.²³

İzzeddin Ebu Abdullah İbni Şeddad

Baypars Tarihi

Memlûk Devleti zamanında Baybars el-Mansûri'nin İnşâ Divânî görevinde bulunan İbn Şeddad, uzun dönem Memlûk Devleti'ne hizmet etti. Baybars'ın kendisine itibar etmesi ve sahip çıkmasının şükranı olarak onun adına *Sîret-i Melik Zahir* adıyla iki ciltlik bir eser meydana getirmiştir. *Baypars Tarihi* olarak bilinen eserin ilk cildi günümüze ulaşamamıştır. İkinci cildi ise Şerafeddin Yaltkaya tarafından tercüme edilmiştir. Baybars'ın 1272-1277'deki hükümdarlık dönemini kapsayan eser, İlhanlı-Haçlı-Memlûk ilişkileri ve Anadolu'daki faaliyetleri hakkında verdiği bilgiler ile müracaat etme gereği duyduğumuz bir eserdir.²⁴

İzzeddin İbnü'l-Esîr

El Kâmil fi't-Tarih

²³ İbnü't-Tiktaka, *El-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi, 1258)*, Çev. Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2016, s. 13-16; Sabri Hizmetli, "İbnü't-Tiktakâ", *DİA*, XXI., İstanbul, 2000, s. 232-233.

²⁴ İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, C. II., TTK, Ankara, 2000, s. IX-XI; Casim Avcı, "İzzeddin İbn Şeddad", *DİA*, C.XX., İstanbul, 1999, s. 374-376.

Babasının taşıdığı Esîrüddin lakabından ötürü İbnü'l Esîr künyesiyle tanınan müellif, Selahaddin Eyyûbî ile bizzat görüşerek Hittîn Savaşı'nın yapıldığı alanı gezme fırsatı bulmuş ve olayları not alarak yazacağı eserinde aktarma imkânı bulmuştur. Bunun yanında Antakya Haçlı Kontluğu üzerin düzenlenen sefere Musul askerleri yanında tarihçi olarak katılmış ve olayları eserinde bizzat aktarmıştır. İbnü'l-Esîr, yaşadığı dönemde dört farklı eser yazarak geleceğe iz bırakmayı başarmış bir müelliftir. Bizim de yararlandığımız eserlerin başında gelen *El-Kâmil fi't-Tarih* adlı eseri 12 ciltlik bir eserdir. Kâinatın yaradılışından 1230 yılına değin gerçekleşen olaylar hakkında bilgi veren eser, Ahmet Ağırakça ve Abdülkerim Özaydın tarafından dilimize kazandırılmıştır.²⁵

C. ERMENİCE KAYNAKLAR

A.G. Galstyan

Ermeni kaynaklarına Göre Moğollar

Çalıştığımız konu, zaman ve mekân açısından dönemin Ermeni tarihi ile denk gelmektedir. Moğol tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Ermeni tarihini görmezden gelmemiz mümkün değildir. Bu sebepten birçok Ermenice kaynağın dilimize çevrilmiş olanlarını tespit ederek bunlardan istifade etmeye çalıştık. Özellikle A. G. Galstyan tarafından Ermeniceden Rusçaya çevrilen ve İlyas Kamalov tarafından Türkçeye kazandırılan *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar* adlı eser, dönemin bazı müellifleri tarafından kronolojik olarak yazılmış eserlerin bir araya getirilerek derlenmesi ile oluşmaktadır. Biz, konumuzu kapsayan ve mühim bilgiler veren

²⁵ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Tarih*, Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, Bahar Yay., İstanbul, 1987; Abdülkerim Özaydın, İzzeddin “İbnü'l-Esîr”, *DİA*, C.XXI., İstanbul, 2000, s. 26-27; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Vakfı Yay., İstanbul, 1998, s. 137-139.

vakayinamelerden yararlanmaya çalıştık. Bu sebeptendir ki kitapta yer alan ve faydalandığımız her bir eseri tek tek izaha lüzum görmeden dipnotlarda belirttik.²⁶

Genceli Kiragos

Moğol İstilas (1220-1265)

Moğol İmparatorluğu, Cengiz Han ile birlikte artık sınırlarının ötesini aşan bir hüviyet kazanmış Uzak Doğu'dan Avrupa'ya kadar sürecektir olan bir harekâta başlamıştı. Bunun neticesi olarak farklı kavim ve devletler ile münasebet kurmuş, bunun neticesi olarak temas ettikleri milletlerin tarihlerinde kendilerine yer bulmuşlardı. Bu milletlerden biri de Kafkasya'da yoğunlukta yaşayan Ermenilerdi. Ögedey Han'ın buyruğu ile Anadolu'ya yönelen Moğollar, Kafkasya'da Ermeniler ile karşılaşmış ve Ermeniler Moğollara olan tabiiyetini bildirmişlerdi. Devam eden tarihi süreçte Hülegü Han ve ardından gelem İlhanlı hükümdarları da Ermenilere otoritesini kabul ettirmişlerdi. Tüm bu yaşanan süreçler Ermeni Müverrihlerin eserlerinde yer almıştır. Bu eserlerden biri de en tafsilatlı olanların başı gelen Genceli Kiragos'un *Moğol İstilas (1220-1265)* adıyla Türkçeye çevrilen eseridir. Bu eser, dönemin devletleri olan Türkiye Selçuklu, Harzemşah, Altın Orda, İlhanlı ve Memlukler hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir. Biz de çalışmamız ekseninde yer alan ve başvurma gereği duyduğumuz bu eserin Fuat Hacısalihoglu ve İlhan Arslan tarafından yapılan çeviriden faydalandık.²⁷

²⁶ A.G. Galstyan, **Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar**, Çev. İlyas Kamolov, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005.

²⁷ Genceli Kiragos, **Moğol İstilas (1220-1265)**, Çev.Fuat Hacısalihoglu-İlhan Arslan, Post Yay., İstanbul, 2018, s. 9-10.

Aknerli Grigor

Okçu Milletin Tarihi

Ermeni kaynakları içinde Moğollar hakkında bilgi veren bir diğer eser Aknerli Grigor'un *Okçu Milletin Tarihi*'dir. Müellif bu eserin ilk kısmını dönemin bazı müverrihlerinden derleyerek kaleme aldığı bilgilerden oluşturmuştur. İkinci kısmı ise bizzat kendi gözlemlerine dayandırdığı bilgilerden oluşmaktadır. Hacimli bir kitap olmamasına rağmen verdiği bilgiler itibariyle Yakındoğu tarihi için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Hrand D. Andreasyan tarafından Türkçeye çevrilen eserden Moğolların batıya gelişi, Memluklerle olan mücadeleleri ve Anadolu hâkimiyetine dair verdiği doğrultusunda istifa ettik.²⁸

D. BİZANS VEKAYİNAMELERİ

Ele aldığımız konunun yüzyıl itibariyle Bizans İmparatorluğundan bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. Bu sebepten bazı hususlarda değindiğimiz Bizans Vakayinamelerinin başlıcaları, Bilge umar tarafından çevirisi yapılan *Georgios Akropolites'in Vekayinamesi*²⁹ *Niketas Khoniates Historiası*, Ioannes Zonaras'ın *Tarihin Özeti* adlı eserlerdir.

E. SÜRYANCA KAYNAKLAR

Gregory Ebû'l-Farac

²⁸ Aknerli Grigor, *Okçu Milletin Tarihi*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Yeditepe Yay., İstanbul, 2012, s. 9-13.

²⁹ Georgios akropolites, *Vekâyinâme*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2008.

Abû'l-Farac Tarihi

Yukarıda bahsettiğimiz eserler dışında Süryanca kaynaklardan Gregory Ebû'l-Farac'ın *Abû'l-Farac Tarihi*, İlhanlı Siyasi tarihi için oldukça önemli bir kaynaktır. Tezimizde sıklıkla başvurduğumuz bu eser, Ömer Rıza Doğrul tarafından dilimize kazandırılmıştır.

F. ARAŞTIRMA ESERLER

Çalışmamızda istifade ettiğimiz ve ilerlememizde bize yardımcı olan araştırma eserlerin başında Prof. Dr. İlhan Erdem'in, Prof. Dr. Osman Gazi Özgüdenli'nin ve Doç. Dr. Mustafa Uyar'ın çalışmaları gelmektedir. Prof. Dr. İlhan Erdem'in *Selçuklu-İlhanlı İlişkileri 1258-1335* başlıklı doktora tezi ve İlhanlılara dair makaleleri tezimiz için yol gösterici çalışmalar oldu. İlhanlı Tarihi konusunda alanında uzman olan ve yaptığı çalışmalarla birçok araştırmacıyı aydınlatan Doç. Dr. Mustafa Uyar'ın çevirisini yaptığı Minhâc-ı Sirâc Cüzcanî'nin *Tabakât-ı Nâsirî* adlı eseri tezimizin iki bölümünü meydana getirmede oldukça yarar sağlamıştır. Çevirisi Doç. Dr. Mustafa Uyar'a ait olan Şîrîn Beyânî'nin *Moğol Döneminde İran'ında Kadın* adlı eserinden de istifade ettik. 2020 yılı içinde Türk Tarih Kurumu tarafından kitap olarak yayımlanan *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)* başlıklı doktora tezi, İlhanlıların askeri faaliyetlerindeki değişimi ele almamız açısından önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. Doç Dr. Mustafa Uyar'ın ulusal ve uluslararası birçok dergide yayınlanan makalelerinden ve yazdığı kitap bölümlerinden de tezimizde faydalandık. Prof. Dr. Abdülkadir Yuvalı'nın *İlhanlı Tarihi* adlı eserinden ve yine aynı yazara ait birçok makaleden de tezimizde istifade ettik. Prof. Dr. Osman Gazi Özgüdenli'nin *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)* adlı eser, Gâzân Han dönemini

müstakil olarak ele alması bakımından oldukça kapsamlı ve müracaat ettiğimiz bir eser olmuştur. Bunlar dışında, Osman Turan, M. Fuad Köprülü, Mehmet Altay Köymen, Ali Sevim, İbrahim Kafesoğlu, Zeki Velidi Togan, W. Barthold gibi kıymetli yazarların çalışmalarından da faydalandık. Uluslararası alanda Moğol, Memlûk ve Selçuklu tarihi ile ilgili çalışmalar yapan birçok akademisyenin de çalışmalarına yer verdik. Peter Jackson, Reuven Amitai-Preis, Thomas T. Allsen, Michael Hope, Nadia Eboo Jamal, Beatrice Forbes Manz, Jr. John Masson, Smith, gibi Mongolistler ve burada ismini zikretmediğimiz lakin bibliyografya kısmında yer verdiğimiz birçok araştırma eser de tezimize katkı sağladı.

GİRİŞ

MOĞOLLAR ÖNCESİ ANADOLU’NUN GENEL SİYASİ DURUMU

1. Anadolu Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu ve Yükselişi

Büyük Selçuklu Devleti’nin Malazgirt Zaferi sonrası hızlanan fetih hareketleri kısa sürede Anadolu coğrafyasına yayılmaya başladı. Bu durum, Bizans’ın mağlubiyet sonrası geri çekilmesi ile Anadolu’da oluşan siyasi boşluğun Selçuklu komutanları tarafından doldurulmasına imkân sağladı. Bu komutanlardan biri olan Kutalmışoğlu Süleymânşâh, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh tarafından Anadolu’ya görevlendirildi. 1075 yılında Süleymânşâh, Bizans İmparatorluğu’na ait merkezî bir şehir olan İznik’i fethederek, Anadolu Selçuklu Devleti’nin temellerini attı. Anadolu’da büyük bir fetih hareketinin başladığı bu sıralarda Bizans İmparatorluğu’na sınır olan yeni Selçuklu Devleti, isyanlarla uğraşan Bizans’a karşı büyük bir üstünlük kurdu. Bizans’ı barışa zorlayan ve bölge için yeni bir siyasi güç olan Kutalmışoğlu’nun devleti, kısa süre sonra Anadolu’nun büyük bölümünde hâkim tek güç olarak ortaya çıkacaktı.³⁰ Antakya’nın fethi için sefere çıkan Süleymânşâh, İznik’te yönetimi Ebu’l-Kâsım adında bir idareciye vermiş; Kayseri, Aksaray, Konya ve bazı sahil kesimlerini de diğer Türkmen beyleri arasında paylaştırmıştı. Antalya üzerine yönelen Süleymânşâh, 1084 yılında Antakya’yı ve 1085 yılında da iç kaleyi fethetti.³¹ Lakin Antakya’nın fethinden yaklaşık bir buçuk yıl sonra Suriye’de Tutuş ile girdiği hâkimiyet mücadelesinde ölünce, Anadolu’da tesis ettiği birlik dağıldı. Kutalmışoğlu Süleymânşâh’ın ölümü ve ardından Anadolu’da yaşanan otorite boşluğu, Anadolu’daki bazı Türkmen beylerinin başına buyruk hareket etmelerine sebep oldu. Ebu’l-Kâsım İznik’te sultanlığını ilan etmesi üzerine Büyük

³⁰ Ali Sevim, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK, Ankara, 2015, s. 27-28; Mükremin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, TTK, Ankara, 2009, s. 95; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul, 2005, s. 75.

³¹ Sevim, *a.g.e.*, s. 34; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara, 2017, s. 112; Yinanç, *a.g.e.*, s. 111; Turan, *a.g.e.*, s. 101; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, TTK, Ankara, 2014, s. 76.

Selçuklu Sultanı Melikşâh, Anadolu’da yaşanan otorite boşluğu ile beraberinde oluşan yönetim zafiyetlerini gidermek ve İznik’i Ebu’l-Kâsım’dan almak için Emîr Porsuk’u Anadolu’ya gönderdiyse de bir sonuç elde edemedi.³² Ardından diğer bir emîri Siyâvuş’u Anadolu’ya gönderdi, ancak onun da kendisine ihanet etmesinden dolayı bir netice alamadı. Melikşâh, Anadolu’daki bu durumu çözmeye çalışırken 1092 yılında öldü. Melikşâh’ın ölümü ile Anadolu’da yaşanan yönetim zafiyetleri ve İznik’in durumu sonuçsuz kaldı.³³ Siyasi olarak Büyük Selçuklu Devleti’ne bağlı Anadolu Selçuklu Devleti, Melikşâh’ın ölümü ile ortaya çıkan isyanlardan ve Büyük Selçuklu Devleti’nin zayıflama sürecine girmesinden dolayı bağımsız hareket etmeye başlamıştı. Bunun yanında Anadolu Selçuklu Devleti, 1096 yılında Haçlı Seferleri’nin cereyan etmesiyle Anadolu’nun savunucusu rolünü üstlenmişti. Melikşâh öldükten sonra serbest kalan Süleymânşâh’ın oğulları Anadolu’ya gelerek İznik’te yönetimi devraldı. Sultan unvanı ile tahta çıkan I. Kılıç Arslan, İzmir hâkimi Çaka Bey’in kızı ile evlenerek Bizans’a karşı dostluk safını genişletti. Lakin bir süre sonra, Çaka Bey’in Bizans İmparatorluğu’na karşı verdiği mücadele sırasında İmparator Aleksios’un kışkırtıcı bir mektubu, Çaka Bey ile damadının arasını açtı. Bu durumun nihayetinde I. Kılıç Arslan kayınbabasını bir davet esnasında öldürttü.³⁴ Aleksios, bahsi geçen mektup ile amacına ulaşmış olsa da Türklerin topraklarına saldırımlarına engel olamamaktaydı. Bithynia bölgesine ve İzmit kıyılarına yapılan saldırılar İmparator’u zor durumda bıraktı. Daha önce teşebbüs edilmiş ama netice alınamamış olan Avrupa devletlerinin yardımı bu kez sonuç vermiş ve Papa II. Urbanus’un girişimleriyle sağlanan bir ordu Avrupa’dan Anadolu’ya doğru hareket etmişti.³⁵ İmparator, 1096 yılında Avrupa’dan yola çıkmış bir

³² Turan, **a.g.e.**, s. 115; Ayönü, **a.g.e.**, s. 82.

³³ Işın Demirkent, **Sultan I. Kılıçarslan**, TTK, Ankara, 2014, s. 1-3.

³⁴ Turan, **a.g.e.**, s. 127.

³⁵ Turan, **a.g.e.**, s. 128.

Haçlı birliğin imparatorluk topraklarına girdiği haberini aldı.³⁶ Artık Anadolu ve Bizans için dünya tarihinde ciddi sonuçlar doğuracak olan Haçlı Seferleri başlamış oldu. Aleksios, Papa II. Urbanus'a yazdığı mektupların olumlu netice vermesi ile rahatlamıştı. Ancak İstanbul'a gelen Haçlı birlikleri, İstanbul etrafını talan ettiklerinde İmparator bu durumun önüne geçmek için derhal Haçlı birliklerini Anadolu'ya sevk etti.³⁷ İzmit ve civarını yağmalayan bu birlikler, daha sonra İznik'e yöneldi. Sultan Kılıç Arslan o esnada İznik'te değildi. Haberi alır almaz İznik'e yöneldi, ilk saldırıyı püskürtmeyi başardı. Ardından yapılan büyük saldırı ve kuşatmaya dayanamayan I. Kılıç Arslan bir kısım askeri ile Eskişehir'e doğru çekildi. Bunun akabinde 1097'de İznik düştü. İmparator Aleksios İznik'in yağmalanması engellemek ve Sultan'ın ailesine zarar verilmemesi için Haçlı askerlerine çok sayıda para vermek durumunda kaldı.³⁸ Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan, artık Haçlıları Anadolu'nun iç kısımlarında karşıladı. Yaptığı saldırılarla onları kayba uğratmışsa da kendilerinden kat kat sayıca fazla olan bu güruhu yenemedi. Haçlıların Anadolu'daki harekâtı, Selçuklu düşmanı olan vassal krallıklara da bir cesaret unsuru oluşturdu. Zira Urfa'da yönetimde olan Ermeni Thoros, Haçlıları Urfa'ya çağırarak savaşmadan teslim etti. Bu sayede Haçlılar 1098 yılında Anadolu topraklarında Urfa Haçlı Kontluğu'nu tesis etmiş oldu.³⁹ Bunun yanında Haçlıların bir kolu güneye yönelerek Antakya şehrini zapt etti. Antakya'da kale muhafızlığı yapan Firûz adında bir Ermeni Haçlı kumandanı Bohemund ile anlaşarak

³⁶ Demirkent, **a.g.e.**, s. 19-20.

³⁷ Susan Wise Bauer, **Ortaçağ Dünyası**, Çev. Mehmet Moralı, Alfa Yay., İstanbul, 2014, s. 712; Timothy E. Gregory, **Bizans Tarihi**, Çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2013, s. 296; Yusuf Ayönü, **a.g.e.**, s. 93.

³⁸ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayinâmesi**, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara, 2019, s. 189; Ergin Ayan, **Anonim Haçlı Tarihi**, Selenge Yay., İstanbul, 2013, s. 70; Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret İşıltan, Ankara, 2011, s. 336; Mükremin Halil Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, C. I., TTK, Ankara, 2013, s. 200; Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Çev. Fikret İşıltan, C. I., TTK, Ankara, 2019, s. 140.

³⁹ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.337; Runciman, **a.g.e.**, s. 162.

gece yarısı Haçlı askerlerini gizlice Antakya'ya soktu.⁴⁰ Firûz'un gözetlediği kulelerden Haçlıları içeri alması ve daha sonra kapıların açılmasıyla, Haçlı askerleri şehre girdi. Büyük katliamdan sonra Antakya şehri Haçlıların eline geçti.⁴¹ Antakya'nın kuşatıldığı sırada, Antakya Emîri Yağısıyan, Horasan'da bulunan Büyük Selçuklu Kumandanı Kürboğa'ya bir mektup yazarak yardım talebinde bulunmuştu. Halife'den aldığı icazet ve Kudüs Emîri Sökmen Bin Artuk'un da desteği ile Kürboğa, hazırlanan orduyla Antakya'ya yöneldi.⁴² Haziran 1098'de Antakya önlerine gelen Kürboğa şehri kuşattı.⁴³ Kuşatmanın uzun sürmesi, Antakya içinde kıtlığa sebep oldu. Kürboğa'nın şehri teslim olmaya zorlaması ve ara sıra yıpratıcı birlikler göndermesine rağmen Haçlılar direndi. Hatta Antakya şehri için Kutsal Haç'ın bulunduğu haberinin yayılması, bu direnişi artırdı.⁴⁴ Kürboğa'nın üstün gayretine rağmen Antakya da kaybedilerek 1098'de Antakya Haçlı Kontluğu kuruldu. Antakya ve Urfa'nın ardından asıl hedef olan Kudüs'e yönelen Haçlılar, 1099 yılında Kudüs'ü de alarak I. Haçlı Seferi'nde beklenmedik galibiyetler gerçekleştirdiler.⁴⁵

I. Kılıç Arslan, Anadolu'da hâkimiyet mücadelesi içindeyken, Dânişmend Beyi Gümüştekin, Haçlı komutanı Bohemund'ı esir etti. Ancak iki Türk Beyinin Anadolu'daki mücadelesi (Malatya üzerinde kurulmaya çalışılan üstünlük), Bohemund'ın serbest bırakılmasına sebep oldu. Sultan Kılıç Arslan, bu durumu öğrendikten sonra, Antakya seferini yarıda bırakıp derhâl Gümüştekin'in üzerine

⁴⁰ Ebru Altan, **Antakya Haçlı Priskepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)**, TTK, Ankara, 2018, s. 68; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri**, Dünya Yay., İstanbul, 2014, s. 41.

⁴¹ Ayan, **a.g.e.**, s. 102-104; Bauer, **a.g.e.**, s. 715; Ayönü, **a.g.e.**, s. 98.

⁴² Runciman, **a.g.e.**, s. 176; Timothy E. Gregory, **a.g.e.**, s. 297

⁴³ Altan, **a.g.e.**, s. 72.

⁴⁴ Altan, **a.g.e.**, s. 72; Ayan, **a.g.e.**, s. 127; Ergin Ayan, **Wiilermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği**, Kronik Yay., İstanbul, 2016, s. 255; Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 197.

⁴⁵ Celile Morrisson, **Haçlılar**, Çev. Nermin Acar, Ankara, 2005, s. 32-37; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 337; Bauer, **a.g.e.**, s. 717.

yürüdü. Gümüştekin mağlup olup ölünce, Sultan Kılıç Arslan Malatya'yı zapt etti.⁴⁶ Ardından Urfa ve Sivas üzerine de yürüyen I. Kılıç Arslan, Musul'u Anadolu Selçuklu Devleti'ne katmak için 1107 yılında Emir Çavlı ile giriştiği savaşta öldü.⁴⁷ I. Kılıç Arslan'dan sonra Sultan I. Mes'ûd, Şahinşâh ile yaşadığı taht mücadelesinde kayınpederi Dânişmendli Emîr Gazi'nin yardımıyla galip gelerek Selçuklu Devleti'nin başına geçti.⁴⁸ Sultan Mes'ûd bu süreçte kayınpederinin otoritesi altında devletini idare etmek durumunda kaldı ve Malatya, Çankırı, Kayseri, Ankara gibi yerlerin yönetimini Dânişmend beyine bıraktı.⁴⁹ Haçlılara karşı büyük mücadele gösteren Sultan Mes'ûd, hem otoritesini güçlendirmek hem de devletin sınırlarını güvence altına almak için Bizans ile ittifak girişimlerinde bulundu. Özellikle kayınpederinin ölümü ile Dânişmendlilerde yaşanan hükümdar değişikliğini fırsat bilerek Dânişmendlilere karşı Bizans imparatoru II. Ioannes Komnenos ile yaptığı ittifak başlangıçta netice verse de daha sonra bu ittifakın iki Türk Beyi'nin çıkarlarına aykırı olmasıyla bozuldu.⁵⁰ İmparator, Anadolu üzerine büyük bir harekât başlattı, önce Çankırı ve Kastamonu'yu daha sonra Çukurova bölgesindeki Ermeniler üzerine giderek Tarsus, Adana ve Misis'i ele geçirdi.⁵¹ Sultan Mes'ûd bu harekâta karşılık vermek adına imparatorun Kuzey Suriye seferini fırsat bilerek Adana'yı ele geçirdi. Selçuklu Sultanının bu dönemde yanında yer alan en önemli komutanlardan biri Zengîler Atabeyliği'nin Beyi İmâdeddîn Zengî'dir. Suriye'deki varlığı ile Selçukluların güneyde büyük destekçisi olan İmâdeddîn Zengî, daha önce Haçlıların eline geçen Urfa'yı 1144 yılında zapt ederek

⁴⁶ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 21; İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, MEB., İstanbul, 1992, s. 60; Turan, **a.g.e.**, s. 173.

⁴⁷ Demirkent, **a.g.e.**, s. 63; Turan, **a.g.e.**, s. 175.

⁴⁸ İbni Bîbî, **a.g.e.**, s. 13; Faruk Sümer, "Mesud I", **DİA**, C.XIX., Ankara, 2004, s. 339; Yusuf Ayönü, **a.g.e.**, s. 111.

⁴⁹ Sümer, **a.g.m.**, s. 340.

⁵⁰ Ayönü, **a.g.e.**, s. 121.

⁵¹ Turan, **a.g.e.**, s.200; Ayönü, **a.g.e.**, s. 122.

Urfa Haçlı Kontluğu'na son vererek Urfa'nın Müslümanların eline geçmesini sağladı.⁵²

Urfa'nın kaybedilmesi ve Türklerin Anadolu ve Ortadoğu topraklarında nüfuzunun artması gibi sebeplerin yanında Kudüs ve Antakya'nın da tehlikeye girmesi, Avrupa'yı tedirgin etti. I. Haçlı Seferleri'nin sonuçlarını koruyabilmek için doğuya yeni bir Haçlı birliğinin gönderilmesi gerekiyordu.⁵³ Avrupa'nın iki egemen gücü olan, Fransa kralı VII. Louis ve Alman İmparatoru III. Konrad, Haçı kabul ederek bu yeni Haçlı birliğine kumandan olmuşlardı. Avrupa'dan hareket eden Haçlı birlikleri, Balkanlar'daki bazı Bizans topraklarında yağma ve talan hareketlerinde bulunmuş ve bu olaylar, Bizans İmparatoru Manuel Komnenos ile arası iyi olan Fransa ve Alman İmparatoru ile arasını açmıştı.⁵⁴ Hatta Alman İmparatoru III. Konrad ile İmparator, savaşın eşiğine geldi. İmparator, yakın çevredeki birliklerini İstanbul surlarının önüne çekti. Manuel Komnenos, Haçlıların İstanbul'da toplanmasına karşı çıkmaktaydı. Aleksios'un yaptığı gibi yapmayıp, iki Haçlı birliğinin birleşmesini engelleyerek, Fransızların gelişinden önce Alman Haçlı birliklerini Anadolu'ya geçirdi.⁵⁵ Bizans İmparatoru, Alman kumandana bir rehber vererek Bizans topraklarından Antakya'ya gitmesini ve Türklerle savaşmamasını söyledi. Lakin Alman İmparatoru III. Konrad, bu ikazı dinlemeyerek İznik üzerinden Anadolu'ya geldi ve Eskişehir yakınlarında Sarısu Irmağına ulaştı. Yiyecek ve içecek sıkıntısı çeken askerler suyu gördüklerinde askerî düzeni bozdular. Sultan Mes'ûd, babasının 1097 yılında savaştığı ve kaybettiği bu alanda ani bir baskın ile Haçlıları büyük bir yenilgiye uğrattı.⁵⁶ 1147 yılında gerçekleşen bu galibiyet, I. Kılıç

⁵² Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 296; Coşkun Alptekin, **The Reign of Zangi**, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 1978, s. 63; Gülay Öğün Bezer, "İmâdeddin Zengî", **DİA**, C.XLIV. İstanbul, 2013, s. 261; Turan, **a.g.e.**, s. 208.

⁵³ Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)**, TTK, Ankara, 2003, s. 10; Turan, **a.g.e.**, s. 208.

⁵⁴ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 353.

⁵⁵ Alexander A. Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yay., İstanbul, 2016, s. 478; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 353; Timothy E. Gregory, **a.g.e.**, s. 305.

⁵⁶ Willermus Tyrensis, **Haçlı Kroniği III (1143-1184)**, Çev. Ergin Ayan, Kronik Yay., İstanbul, 2019, s. 47.

Arslan'ın aldığı yenilginin intikamı oldu.⁵⁷ Haçlılar, Fransa Kralı VII. Louis komutasında Anadolu'ya ulaştılar. Denizli'ye ulaştıklarında Bizans İmparatoru, Konrad'ı uyardığı gibi Louis'i de uyardı. Lakin Louis bu uyarılara kulak asmadan Denizli-Antalya arasında Honaz Dağı eteklerinde hareket ederken, Türklerin ani saldırısıyla karşılaştılar.⁵⁸ Ne olduğunu anlamadan ciddi kayıplar veren Haçlılar dağıldı. Fransa Kralı Louis, canını zor kurtararak Antakya'ya sığındı. Her iki Haçlı birliği de Sultan I. Mes'ûd tarafından durduruldu. Bu birlikler ciddi kayıplara uğratıldı ve bunun sonucunda II. Haçlı Seferi hezimete uğramış oldu.⁵⁹ Anadolu'da aldığı bu yenilginin ardından Haçlılar, Akka'da bir toplantı düzenleyerek, Şam üzerine yürümeyi kararlaştırdılar. Suriye bölgesinde hâkim olan Nureddîn Mahmud Zengî, Kudüs'ten aldığı destek ile Şam üzerine yürüyen Haçlıları yenilgiye uğrattı. Bu galibiyet ile Suriye ve çevresinde hâkimiyetini artıran Nureddîn Mahmud Zengî, Haçlı Seferleri tarihinde önemli bir yere sahip oldu.

Sultan Mes'ûd, Haçlılara karşı aldığı galibiyetin akabinde Maraş'ta hüküm süren II. Joscelin üzerine yürüyerek nüfuzu altına aldı. Malatya hâkimi, Danişmed Beyi Aynüddevle ölünce yerine oğlu Zülkarneyn geçti. Yeğeni Yağıbasan'a Sultan Mes'ûd'a boyun eğmemesini söylemesi üzerine, Sultan Mes'ûd harekete geçerek, hem Yağıbasan'ı hem de Zülkarneyn'i itaat altına aldı. Anadolu Selçuklu tarihinin en önemli sultanlarından olan I. Mes'ûd, 1155 yılında öldü.⁶⁰

Sultan Mes'ûd, ölmeden önce oğlu II. Kılıç Arslan'ı veliaht tayin etmişti. Ölümünün akabinde II. Kılıç Arslan, Elbistan Melikliği'nden Anadolu Selçuklu

⁵⁷ Demirkent, **a.g.e.**, s. 106.

⁵⁸ Altan, **a.g.e.**, s. 126; Demirkent, **a.g.e.**, s. 108; Runciman, **a.g.e.**, C. II, s. 226.

⁵⁹ Timothy E. Gregory, **a.g.e.**, s. 305.

⁶⁰ Sümer, **a.g.m.**, s. 342; Turan, **a.g.e.**, s. 217.

Sultanlığı'na geçti.⁶¹ II. Kılıç Arslan devri, Türk-İslâm tarihinin Anadolu coğrafyasında yaşadığı büyük yükseliş devridir. Zira Sultan Kılıç Arslan, hem Anadolu'da Türk siyasi birliğini sağlama yolundaki çabaları ve başarıları hem de Bizans İmparatorluğu'na karşı sağladığı üstünlük ile Anadolu Selçuklu Devleti'nin gelecek sultanlarına yeni fetih yolları açmış oldu. II. Kılıç Arslan, tahta geçtikten sonra kardeşleri ile giriştiği saltanat mücadelesinden üstün çıktı ve kardeşlerini itaat altına aldı. Babasının sağlığında sorun çıkaran Dânişmendli Beyliği'ne de son verdi. Eyyûbîlerle anlaşarak Kilikya Bölgesi'ni de itaat altına aldı.⁶²

Bizans İmparatoru, II. Kılıç Arslan'ın Anadolu'da sağlamaya çalıştığı hâkimiyetin önüne geçmek ve Selçuklu Devleti'nin güçlenmesini engellemek için gerek Sultan'ın kardeşleri gerekse Türk Beylikleri ile anlaşma teşebbüsünde bulundu. Sultan II. Kılıç Arslan, Bizans ile savaşmak yerine ittifak kurma çabasındayken, Bizans'ın düşmanca tavırları II. Kılıç Arslan'ı tedbire mecbur ediyordu. II. Kılıç Arslan Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos ile sulh yapmak için İstanbul'a gitti. II. Kılıç Arslan ve I. Manuel Komnenos arasında yapılan anlaşma ile iki devlet kendini güvenceye aldı.⁶³ Selçuklu Sultanı, Bizans ile yaptığı sulh sayesinde hem Bizans'tan gelecek saldırıların önüne geçmiş hem de Bizans'tan sağladığı askerî destek ile Anadolu'daki rakiplerini dize getirdi. Lakin 1175 yılında Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos, Bizans İmparatorluğu'nun Türk Beylikleri'ni kışkırtma çabası boşa çıkınca Türkleri Anadolu'dan atmak için bir sefer hazırlığına başladı. Bu durumdan haberdar olan Kılıç Arslan, aralarında yapılan anlaşmayı hatırlatarak Bizans ile savaşın önüne geçmeye çalıştı. İmparator'un savaş ısrarı ve hazırlıkları doğrultusunda topladığı Frank, Macar,

⁶¹Abdülkerim Özaydın, "Kılıçarşlan II", **DİA**, C. XXV., Ankara, 2002, s. 399-403; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Ötüken Yay., İstanbul, 2009, s. 292.

⁶²İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar**, Ötüken Yay., İstanbul, 2016, s. 254.

⁶³Özaydın, **a.g.m.**, s. 400; Ayönü, **a.g.e.**, s. 155-159.

Sırp ve Peçenek askerlerinden oluşan bir ordu ile Myriokephalon⁶⁴ mevkiine geldi, II. Kılıç Arslan da orada ordusunu hazır vaziyette tutmaktaydı. Bizans ordusunu kuşatan II. Kılıç Arslan 1176 yılında gerçekleşen bu savaşta kesin bir zafer alarak Anadolu'da Türk hâkimiyetinin kalıcı tesisini sağladı. Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos, Selçuklu Sultanı'nın müsaadesiyle İstanbul'a döndü.⁶⁵ II. Kılıç Arslan, zaferin ardından Anadolu'daki Türk birliğini büyük ölçüde sağladı. Eyyûbîler'in 1187 yılında Hittin Savaşı'nda Kudüs'ü Haçlılardan geri almasıyla, III. Haçlı Seferi vuku buldu. Fransa Kralı II. Philip Augustus, İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard ve Alman İmparator Fiedrich Barbarossa da harekâta katıldı.⁶⁶ Haçlı Birlikleri Anadolu ve deniz yolu üzerinden önce Akka'ya ulaştılar. Lakin Alman İmparatoru, Anadolu topraklarından geçtiği sırada Göksu Nehri civarında boğulunca, Alman Haçlı birlikleri dağıldı. Bir kısmı Türkmenler tarafından yok edilirken bir kısmı da Akka'ya ulaştılar. Onların gelmesiyle, yaklaşık iki yıldır kuşatma altındaki Akka, 1189'da Müslümanlardan alındı.⁶⁷ Aslan Yürekli Richard, Kudüs üzerine yürümekte ısrarlıydı. Akka'da yanına aldığı Müslüman esirler ile Kudüs'e doğru yöneldi. Selahaddin Eyyûbî ise ordularını savaş düzenine sokarak muhtemel bir meydan savaşına hazırdı. 1191 yılında Arûf Savaşı olarak bilinen mücadelede Haçlılar çok ciddi bir galibiyet alamazlar da Müslümanların dağılmasından ötürü büyük moral topladılar.⁶⁸ Ancak Kudüs'ü geri

⁶⁴ Myriokephalon bölgesinin coğrafi konumu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Adnan Eskikurt, "Ortaçağ Kroniklerine Göre 17 Eylül 1176 Myriokephalon Zaferi (Bağırsak Boğazı – Konya)", **USAD, Myriokephalon Özel Sayısı**, Konya, 2017; (7), s. 74-98; Altay Tayfun Özcan, "Myriokephalon Muharebesi'nin Mevkisi Üzerine On The Location Of The Battle Of Myriokephalon", **USAD, Myriokephalon Özel Sayısı**, Konya, 2017; (7), s. 167-183; Levent Kayapınar, Beycan Hocaoglu, Serdar Vardar, Mahmut Halef Cevrioğlu, "Miryokefalon Muharebesi'nin Mahalli Üzerine Mülâhazalar: Bizans Kaynakları", **USAD, Myriokephalon Özel Sayısı**, Konya, 2017; (7), s. 105-124.

⁶⁵ Özaydın, **a.g.m.**, s. 401; Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 256.

⁶⁶ Alexander A. Vasiliev, **a.g.e.**, s. 504; Ernoul Kroniği, **Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyûbî Ve Kudüs'ü Fethi**, Çev. Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Yay., İstanbul, 2019, s. 191; Runciman, **a.g.e.**, s. 8-9.

⁶⁷ Ernoul Kroniği, **a.g.e.**, s. 208.

⁶⁸ Runciman, **a.g.e.**, s. 50.

almak için yapılan III. Haçlı Seferi Avrupalılar için istenilen netice ile sonuçlanmadı. Selahaddin Eyyûbî Richard ile bir anlaşma yaparak ülkesine dönmesine yardımcı oldu.

Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan, Kudüs üzerine yapılan III. Haçlı Seferi'nden topraklarını en az oranda zarar görerek kurtarmayı başardı. Lakin 1192 yılında ölümü ile ardında 12 oğul bırakarak Selçuklu Devletini muhtemel bir taht mücadelesi içinde bırakacaktı. Babasının vasiyeti üzerine tahta geçen I. Gıyâseddin Keyhüsrev, büyük ağabeyi Kutbeddin Melikşâh'ın saltanat iddiasında bulunmasından çekinmekteydi. Yeni tahta çıkmış olması, tecrübesiz olması ve ağabeyinin otoritesi, onu bu duruma sevk etti. Fakat 1196 yılında Kutbeddin Melikşâh'ın ölümü üzerine I. Gıyâseddin Keyhüsrev artık daha rahat bir yönetime kavuştu.⁶⁹ Sultan Keyhüsrev, Ladik, Denizli yöresi, Honas ve Karaağaç Ovası gibi önemli ve Bizans toprağı olan yerleri fethetti. Ancak bu sıralarda kardeşi Rükneddin Süleymânşâh, tahta ortak olduğunu belirterek Konya üzerine yürüdü. İki kardeşin mücadelesi Konya halkı ve ileri gelenleri tarafından esefle karşılanmış ve kardeşler anlaşma yoluna gittiler.⁷⁰ Konya halkı ve ileri gelenlerinin can ve mal güvenliği karşılığında, tahta Rükneddin Süleymânşâh geçti. 1196 yılında gerçekleşen bu taht değişikliği Sultan Rükneddin Süleymânşâh'ın ölümüne kadar sürdü. Rükneddin Süleymânşâh'ın 1204'teki ölümünün ardından tahta küçük yaştaki oğlu III. Kılıç Arslan geçse de devlet erkânının isteğı ve girişimleri sonucu III. Kılıç Arslan'ın saltanatı çok kısa sürdü.⁷¹

Bizans, 12 Nisan 1204'te, IV. Haçlı Seferi ile kuşatıldı ve İstanbul'da Latinlerin hâkimiyeti başladı. Bizans İmparatoru ise akrabaları ve bir kısım adamları ile birlikte kaçmayı başardı. I. Gıyâseddin ile anlaşılan İznik İmparatoru, Honas, Denizli ve Konya civarında birkaç müstahkem yerde Bizans temsilcisi bulunması şartıyla Keyhüsrev'in

⁶⁹ Sevim, "Gıyaseddin I", *DİA*, C. XXV., Ankara, 2002, s. 347; Baykara, *a.g.e.*, s. 17.

⁷⁰ Sevim, *a.g.m.*, s. 347; Baykara, *a.g.e.*, s. 21

⁷¹ Sevim, *a.g.m.*, s. 348.

Konya üzerine gidişine izin verdi.⁷² Yaşadığı zor hayata rağmen 1205 yılında Konya'yı kuşatan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, yeğeni III. Kılıç Arslan'dan tahtı devraldı. İkinci saltanatı döneminde 1207 yılında Antalya'yı fethetti.⁷³ Selçuklu Sultanı'nın Anadolu'da fetih hareketlerine başlaması ve 1210 yılında IV. Haçlı Seferi'nde İstanbul'da İmparator olan III. Aleksios'un kendisine sığınması, İznik İmparatoru I. Theodoros Laskaris ile Keyhüsrev'in arasının açılmasına sebep oldu. Alaşehir yakınlarında Bizans ordusu ile karşılaşan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, savaş meydanında bir Frank tarafından şehit edildi.⁷⁴ I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ardından Selçuklu tahtına I. İzzeddin Keykâvus geçti, İzzeddin Keykâvus döneminde ticaret alanında yapılan atılımlar ve liman kenti fetihleri ile Anadolu Selçuklu Devleti mâlî açıdan çok iyi duruma geldi. 1214 yılında Sinop fethedildi. Ardından 1216'da Antalya'yı kuşatan Keykâvus burada kesin olarak bir galibiyet elde etti. *Sultanü'l-Bahreyn* (İki Denizin Sultanı) unvanı ile Konya'ya döndü.⁷⁵ Ardından Karaman, Ereğli ve Ulukışla'yı ele geçirmiş olan Ermeni Kralı'nı da mağlup ederek 1218'de tabiiyetine soktu.⁷⁶ Anadolu'da tesis ettiği ticarî düzeni daha geniş alana yaymak ve bunun önündeki engelleri kaldırmak üzere Suriye seferine çıkan Keykâvus, istediği neticeleri alamadı. 1220 yılında tekrar Suriye üzerine sefer yaptığı sırada hastalanarak vefat etti.⁷⁷ Ticaret alanında ve siyasi anlamda Anadolu'ya büyük katkı sağlayan I. İzzeddin Keykâvus'un planlayıp yapamadığı fetihleri kardeşi Tokat Meliki I. Alâeddin Keykubad gerçekleştirdi. I. Alâeddin Keykubad'ın tahta geçişi, Anadolu için yeni bir hüviyetin ve Anadolu'da gerçekleşecek büyük siyasi olayların süreci olacaktır.

⁷² Sevim, **a.g.m.**, s. 348; Baykara, **a.g.e.**, s. 26; Ayönü, **a.g.e.**, s. 202.

⁷³ Baykara, **a.g.e.**, s. 38.

⁷⁴ İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 48.

⁷⁵ Faruk Sümer, "Keykâvus I", **DİA**, C.XXV., Ankara, 2002, s. 352-353; Salim Koca, **Sultan İzzeddin Keykâvus (1211-1220)**, TTK, Ankara, 1997, s. 38.

⁷⁶ İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, İstanbul, MEB Yay., 1992, s. 65.

⁷⁷ Sümer, **a.g.m.**, s. 353; Koca, **a.g.e.**, s. 100.

2. Bizans İmparatorluğu'nun Genel Durumu

Malazgirt Savaşı'ndan yenik çıkan Bizans İmparatorluğu, VII. Mikhail Dukas'ı tahta geçirdi. Yenik imparator IV. Romanos Diogenes ise yakalanıp kör edilerek hapsedildi. Etkisiz bir İmparator olan VII. Mikhail Dukas, Malazgirt Savaşı'nın yarattığı iç karışıklıklarla uğraşırken imparatorluğun dış meselelerini ihmal etti ve Anadolu'da Selçuklu Devleti büyük bir ilerleme sağladı. VII. Mikail, Bizans'ta çıkan iki büyük ayaklanma ile karşı karşıya kaldı. Bunlardan biri Balkanlar'da Nikephoros Bryennios'un, diğeri ise Anadolu'da Nikephoros Botaneiates'in başlattığı ayaklanmalardı. Anadolu'da çıkan ayaklanma Selçuklu Devleti tarafından desteklendi ve 1078 yılında Botaneiates, Konstantinopolis'i ele geçirdi. Başarılı bir komutan olan Botaneiates, mâlî sıkıntılar çeken Bizans'ı kurtarmak ve kendisine destek verenlere ödeme yapmak için paranın değerini düşürdü. Yaşı ilerlemiş olan Botaneiates, İmparatorluk içindeki güç değişimine karşı koyamadı ve zor durumda kalan Bizans İmparatorluğu, 1081 yılında I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) yönetimine geçti.⁷⁸ Aleksios döneminde Anadolu'da Türklerin hâkimiyet sağlaması ve kuzeyden gelen Peçenek saldırıları, Bizans'ı zor durumda bıraktı.⁷⁹ Türklerin Anadolu topraklarında büyük bir hâkimiyet mücadelesi göstermesi ve ara sıra kendi aralarında çatışmaların yaşanması Aleksios tarafından bir fırsat olarak düşünülmüşse de Peçenek tehdidinin varlığı Aleksios'un amacına ulaşmasına mani oldu.⁸⁰ Aleksios, Bizans'a sınır olan Türklerin varlığından ziyadesiyle rahatsız oldu. Bu durumu ortadan kaldırmak ve Bizans'ı eski gücüne kavuşturmak amacıyla Türklere karşı her türlü ittifak arayışı ve teşebbüsüne başladı. Bu sıralarda 1095 yılında Avrupa'da Clermont Ruhani Meclisi'nde Papa II. Urbanus, bütün Hristiyanları Kudüs'ü Müslümanların elinden alması için

⁷⁸ Timothy E. Gregory, **a.g.e.**, s. 286-288.

⁷⁹ Ioannes Zonaras, **Tarihlerin Özeti**, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2008, s. 169.

⁸⁰ Vasiliev, **a.g.e.**, s.438.

savaşa çağırdı. Bizans Patrikliği ile uzlaşma yoluna gidileceği de belirtilerek, çağrının kabul görmesine destek sağlandı. Latin kilisesince vazife edinilmiş bu çağrı büyük talep gördü ve Pierre Lermite gibi vaizler yeminlerini Avrupa’da yaymaya başladılar. Altı yedi kuşağa yayılacak bu harekât, kutsal topraklardaki Müslümanlara karşı savaşmak için hazırlanmıştı.⁸¹ I. Haçlı Seferi, Bizans imparatorluğu için amacına ulaşmıştı. 1097 yılında İznik Haçlılar tarafından alındı. İmparator, İznik’i kendisine teslim edilmesi ve yağmalanmaması için yüklü miktarda altın verdi. Anadolu topraklarında da çeşitli toprakları ele geçiren Haçlılar, Kudüs’ü de alarak nihaî amaçlarına ulaştılar. Bizans İmparatoru I. Aleksios, imparatorluğu oldukça ihya etmişti. Ancak taht meseleleri kendisini çok meşgul ediyordu. Daha sağlığında iken oğlu İoannes’i varisi göstermesi, kızı Anna’yı öfkeliendirdi. Anna ise eşi Nikephoros Bryennios’u tahta geçirmek istedi. Komplolara rağmen I. Aleksios’un ölümünün ardından tahta İoannes (1118-1143) geçti. O bu komploları öğrenmesine rağmen merhametli davrandı. Sade, lüks yaşamdan uzak bir yapıya sahip olan İoannes dönemi Bizans imparatorluğunda sakin geçti.⁸² Ölümünden sonra tahta oğlu ve varisi olan I. Manuel (1143-1180) çıktı.⁸³ Batı’ya dönük bir politika izleyen I. Manuel, yaşam tarzında da Batı’yı örnek alarak saray harcamalarında gereksiz ve büyük artışlara sebep oldu. Onun devrinde başlayan II. Haçlı Seferi, Bizans için iyi bir süreç olmadı. Zira Bizans topraklarından geçerken yapılan yağma, talan, tecavüz vs. gibi olayların artması, II. Haçlı Seferi’nde baş aktör olan Almanlar ile Bizans’ın arasını bozdu. Aynı sebepten ötürü Fransa Kralı VII. Louis ile de arası bozulan Manuel, bir an önce Haçlıları Bizans topraklarından Anadolu’ya geçirmek için uğraştı. II. Haçlı Seferi’nin başarısızlıkla sonuçlanması, Bizans için kötü gidişin devamıydı. İmparator, Haçlı seferleri esnasında Doğu ile meşgul iken Batı’da

⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Norman Davis, **Avrupa Tarihi**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, s. 374.

⁸² Zonaras, **a.g.e.**, s. 185.

⁸³ Vasiliev, **a.g.e.**, s. 431.

Bizans topraklarına saldırılar düzenlenmiş ve Norman Kralı II. Roger 1147 yılında Bizans için ticarî öneme sahip Korinthos ve Thebai'yi işgal etmişti. Arası kötü olan Almanlardan destek istemesi ile iki devlet arasındaki ilişkiler biraz olsun düzelmiş ve bu şehirler geri alınmıştı.⁸⁴ I. Manuel devrinin siyasi açıdan en mühim olayı, şüphesiz 1176 yılında Anadolu Selçuklu Devleti ile yaptığı ve Malazgirt Savaşı ile mukayese edilebilecek bir yenilgiye uğradığı Myriokephalon Savaşı'dır. Bizans ordusunun tamamen yok edildiği bu savaş, zaten Batı'dan aldığı siyasi darbelerle bitik hale gelmiş Bizans'ın doğudaki itibarını da bitirdi. Bizans'ın toprak işleme sistemi olan *Pronoia* 'nın işlevsiz ve halkı sömürür hale gelmesiyle ekonomik denge de bozulmuştu. Batı'yı örnek alarak yapılan gereksiz harcamaların üzerine bir de üretimde oluşan bu kayıp, Bizans'ı mâlî açıdan zor durumda bıraktı.⁸⁵ I. Manuel'in ölümünden sonra tahta geçen on iki yaşındaki oğlu II. Aleksios, fazla süre tahtta kalamadı. Tahta geçmesini istemeyen birçok saray mensubu Kuzeni Andronikos Komnenos'u destekleyerek 1183 yılında II. Aleksios'u devirdiler. Ancak Andronikos'un sert yönetimi ve Batı ile diyalogdan uzak kalması kendisine karşı büyük tepkilerin oluşmasına sebep oldu. 1185'te çıkan ayaklanmada tahttan indirilerek linç edildi. Artık Bizans İmparatorluğu'nda Komnenoslar devri kapanmış oldu.⁸⁶ Komnenoslar'dan sonra, Bizans'ta yönetimi Angelos Hanedanlığı ele geçirdi. II. İsaakios Angelos (1185-1195), yönetimi sırasında, III. Haçlı Seferi gerçekleşti. Başarısız olunan ve benzer sorunlar yaratan üçüncü sefer, aynı zamanda zor durumda olan Bizans'ın Haçlı seferleri ile alakası olmayan toprak kayıplarına sebep oldu. İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard, 1191 yılında Kıbrıs'ı ele geçirdi. Bunun yanında Bulgarlar ile de sorun yaşamaktaydı. İmparatorun kardeşi olan III. Aleksios (1195-1203) tahta geçti. Çöküş sürecinde olan Bizans İmparatorluğu, artık toparlanamaz derecede siyasi ve mâlî bir krizin içindeydi. Ancak Aleksios, Bizans

⁸⁴ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 354.

⁸⁵ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 363-64.

⁸⁶ Timothy E. Gregory, **a.g.e.**, s. 309.

İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu bu durumdan faydalanarak Papa'ya bir mektup yazıp kendisinin tahta geçmesi karşılığında İmparatorluğun altınlarından pay verecekti. 1203 yılında tahta geçen IV. Aleksios halk tarafından tepki ile karşılandı. Çünkü halktan haksız vergi toplamaya çalışıyordu. Bunun üzerine halk, Aleksios Mourtzouflos ile anlaşarak IV. Aleksios'u ona öldürttüler. Daha sonra halk, İmparator olarak Mourtzouflos'u tanıdı.⁸⁷ Bu durum Papalık tarafından tepki ile karşılandı. 1204 yılında İtalya'dan harekete geçen Venedik ve Haçlı birlikleri 13 Nisan 1204 tarihinde İstanbul'u işgal etti.⁸⁸

İstanbul'un işgali, Bizans İmparatorluğu'nun varislerinin dağılmasına sebep oldu. Bu dağılma neticesinde, tamamen imparatorluk hüviyetine sahip olmayan ama devletleşmiş Trabzon'da Rum İmparatorluğu, İznik'te Theodoros Laskaris'in kurduğu İznik İmparatorluğu ve Epiros bölgesinde Mikhail Angelos'un kurduğu imparatorluklar ile Bizans varisleri varlığını korumaya çalıştı. Bunlar içerisinde İznik İmparatorluğu 1261 yılında İstanbul'u tekrar alıp Latin hâkimiyetine son verecekti. Lakin IV. Haçlı seferleri neticesinde ortaya çıkan siyasi otorite boşluğu, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yükselişine ve hem siyasi hem de ekonomik olarak gelişmesine imkân sağladı.⁸⁹ İznik İmparatorluğu'nun başlangıçta Selçuklu Devleti ile iyi ilişkiler kurması, aslında kendi otoritesini İznik ve çevresinde hâkim kılmak amaçlı idi. I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve Theodoros Laskaris bir anlaşma yaparak kendilerini güvence altına almışlardı. Karadeniz kıyılarında ve Batı Anadolu topraklarında hâkim olmak isteyen Laskaris ve ticaret yollarını güvence altına almak, Selçuklu Devleti'nin deniz ticaretine açılmasını sağlamak maksadıyla Antalya'nın fethini amaçlayan I. Gıyâseddin Keyhüsrev için bu

⁸⁷ Gerogios Akropolites, **Vekayinâme**, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji Ve Sanat Yay., İstanbul, 2008, s. 20.

⁸⁸ Niketas Khoniates, **Historia**, Çev. Işın Demirkent, Dünya Yay., İstanbul, 2013, s. 166; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 386; Geoffroi De Villehardouin Henri De Valenciennes, **IV. Haçlı Seferi Kronikleri**, Çev. Ali Berktaş, İş Bankası Yay., İstanbul, 2016, s. 76.

⁸⁹ Demirkent, **a.g.e.**, s. 180.

anlaşma bir gerekliliktir. Bu anlaşmanın yarattığı barış ortamı her iki devlet için kazançlı oldu. İznik İmparatoru Laskaris, Trabzon Rum İmparatoru David'e karşı galip geldi ve kendisinin Bizans'ın meşru İmparatoru olduğunu kanıtladı. Bunun yanında I. Gıyâseddin de 1207 yılında Antalya'yı fethederek Selçuklu Devleti'nin deniz ticaretinde ihtiyacı olan limanı ele geçirdi.⁹⁰ İmparator Laskaris, I. Gıyâseddin Keyhüsrev ile arasının bozulmasına sebep olan bu fetihten sonra Selçukluya karşı bir savaş hazırlığı içindeydi. Lakin içinde bulunduğu durum itibarıyla bu hazırlıklar uzun sürdü. Aslında bu dönemde Selçuklu-İznik İmparatorluğu ilişkilerinin bozulmasına sebep olan unsur, III. Aleksios'un Selçuklulara sığınarak taht iddiasında bulunmasıydı. Selçuklu Devleti ise İstanbul'da Latin hâkimiyetinden sonra İznik'te kurulan imparatorluğun kendileri ile olan ilişkilerde dostane olması için III. Aleksios'un tahta geçişini desteklemekteydi. Bu durumun farkında olan ve 1211 yılında harekete geçen Laskaris, I. Gıyâseddin'in kendisine gönderdiği elçiyi tekrar Selçuklu Sultanı'na göndererek haber verdi. Sultan ilk başta inanmadı. Zira elinde bulunan Aleksios sayesinde Laskaris'e karşı koz olarak kullanabileceğini düşünmüştü. Buna rağmen kendisine savaş açan ve saldıran Laskaris, paralı askerlerden oluşan bir birlik ile Sultanın hazırladığı ordunun üzerine yürüdü. İtalyan askerleri geri püskürtüldü. I. Gıyâseddin Keyhürev bu savaşa bizzat katıldı ve savaşta şehit düştü. III. Aleksios ise Selçukluların elinden kurtarılmış ve Laskaris tarafından affedilerek İznik'e dönmüştü.⁹¹ Ancak I. Gıyâseddin Keyhürev'in oğlu olan yeni Sultan I. İzzeddin Keykâvus, babasının intikamını almak üzere İznik İmparatorluğu üzerine sefer hazırlıklarına başladı. Durumun farkında olan Laskaris ise hem Latinler hem de Selçuklu Devleti ile baş edemeyeceğini bildiği için Selçuklular ile sulh yoluna gitmek istedi. Bu amaçla I. Gıyâseddin'i şehit eden Frank askerini öldürtüp İzzeddin Keykâvus'a haber gönderdi.

⁹⁰ Ayönü, **a.g.e.**, s. 218-219.

⁹¹ Akropolites, **a.g.e.**, s. 29-30.

İzzeddin Keykâvus, bir taraftan Ermeniler ile uğraşırken diğer taraftan Ankara kalesine sığınmış olan Alâeddin Keykubad'ın taht için bir tehlike olduğunu düşündüğünden, yeni bir cephe açmamak için Laskaris'in teklifini kabul etti. Yapılan bu anlaşma ile Selçuklu Devleti batıya doğru sürdürdüğü yayılmacı politikayı durdurmuş oldu. Bu sürecin devamı artık seneler sonra beylik tesis edecek Türkmenler tarafından sürdürülecekti.⁹²

Laskaris, I. İzzeddin Keykâvus'tan bir yıl sonra 1221 yılında öldü. Ölümünden evvel varis olarak damadı Ioannes III. Dukas'ı göstermişti. III. Dukas döneminde İznik Rum Devleti oldukça zor durumda kalmıştı. Çünkü Bulgar Kralı II. İvan Asen, başlangıçta İznik İmparatoru ile anlaşma yaparak İstanbul'u kuşatmıştı. Ancak bir süre sonra fikir değiştirerek kuşatmadan vazgeçti. Bunun sebebi ise Cengiz Han'ın torunlarının Avrupa'ya düzenlediği seferlerdi. Altın Ordu Hanı Batu'nun kuvvetleri 1240-1241 yıllarında Orta Avrupa'ya kadar gelmiş ve Balkanları da kapsayan geniş bir istila harekâtı başlatmışlardı. 1241 yılında II. İvan Asen ölünce Bulgarlar'ın birliği bozulmuş ve Bulgar iktidarı çökmüştü. Balkanlar, Avrupa, Yakındoğu ve Anadolu'ya kadar yayılan Moğollar, gittikleri bölgedeki devletlerden vergi alabilmeyi başarmışlardı. Ancak İznik İmparatorluğu Moğollara vergi vermekten kurtulmuştu. III. İoannes Dukas 1254 yılında ölünce yerine oğlu II. Theodoros geçti. Tahtta fazla kalamayan Theodoros 1258 yılında ölünce tahta yedi yaşındaki oğlu IV. Ioannes geçti. Lakin küçük olması sebebiyle, tahtına aristokrat bir aileden gelen VIII. Mikhail Palaiologos ortak oldu. İki yıllık bir ortaklığın ardından Cenevizlerle ittifak yapan VIII. Mikhail Palaiologos, 15 Temmuz 1261 tarihinde İstanbul'u Latinlerden geri alarak Latin İmparatorluğu'na son verdi ve Bizans'ı tekrar İstanbul'a kavuşturdu.⁹³

⁹² Koca, **a.g.e.**, s. 62.

⁹³ Akropolites, **a.g.e.**, s. 168; Runciman, **a.g.e.**, s.244.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOĞOL İMPARATORLUĞUNUN TEŞEKKÜLÜ VE MOĞOLLARIN ANADOLU'YA GELİŞLERİ

1.1. Moğol İmparatorluğu'nun Kuruluşu

“Kuzeyde Orta Asya'yı Sibirya'dan ayıran dağ silsilesi (Kangay, Kentey, Altay), güneyde akan nehirler (Kura, Tibet, Seyhun) ve Hazar denizi ile sınırlandırılmış olan Orta Asya'da Volga kıyılarında Japon Denizi'ne kadar olan bölgede Türkler, Moğollar ve Tatarlar yaşamaktaydı.”⁹⁴ Yukarıda da zikredildiği üzere Orta Asya halklarının bulunduğu coğrafya, büyük bir siyasi bütünlük kurma, boyları fiziki olarak bir araya getirme ve yönetme konusunda oldukça güç bir yapıya sahipti. Bahsi geçen bölgede yaşayan halklar, geçimlerini ve yaşam şekillerini ilkim ve coğrafyaya göre şekillendirmekte bu da bölgede yaşayan halklara bir dinamizm kazandırmaktaydı. Yalnızca coğrafi koşullar değil, boylar arası mücadeleler ve Çin hanedanlıklarının bölgedeki etkinliği, Moğol İmparatorluğunun teşekkül ettiği coğrafyasının dinamik olmasına etkendi. Siyasi bütünlükten uzak, üç farklı hanedanlık kurmuş olan Çinliler, bölgedeki boylar arasında entrikalarıyla hâkimiyet kurma çabasındaydılar. İlerde kısaca değineceğimiz Cengiz'in Doğu Seferi ile ortadan kaldırılacak bu hanedanlıkları şöyle sıralamak mümkündür: Kin Hanedanlığı, Song Hanedanlığı ve Si-Hia (Şişia) Hanedanlığı. Bununla birlikte bölgede çok sayıda Türk Boyu da yaşamaktaydı. Farklı coğrafyalara dağılmış bu boylar, Altay sıra dağları eteklerine yerleşmiş olan; Uygurlar ve Türkler, Moğollar, Tunguzlar, Karayitler, Tarbagatay ve İrtiş vadisinin geniş düzlüğünde yaşayan Naymanlar, Baykal Gölü ile Selenga arasında yaşayan Merkitler,

⁹⁴ D. Ohsson, **Moğol Tarihi**, Haz. Ekrem Kalan, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul-2014, s. 21; Leo De Hartog, **Dünyanın Fatihi Cengiz Han**, Dost Kitabevi, Ankara 2003s.11-12.

Merkitler'in kuzeyinde yaşayan Tatarlar, Yenisey civarında Kırgızlar, Baygal Gölü'nün batısında Orman halkı olan Oyratlar, Selenga ve Onon arasında yerleşmiş olan Celayirler, (K)Ongiratlar ve Öngütler ile birlikte, aşiret veya klan diyebileceğimiz gruplar da vardı. Bu grupların başlıcaları; Caciratlar, Onon ve Kerülen ırmakları arasında yaşayan Tayiciutlar ve Borjiginler, Dürben ve Barulaslar'dı.⁹⁵

Bu boy ve aşiretler arasındaki mücadelelerde bazıları güçlenerek öne çıkarken bazıları da bu güçler içinde siyasi birliğini ve kültürünü kaybederek asimile oldular. Bunlar içinde dikkate değer bir boy olan Uygurlar, gelecekte Moğolları kültürel açıdan etkileyecek ve Moğolların resmî yazı dilinin Uygur alfabesi olmasına sebep olacaktır.⁹⁶

XII. yüzyıl ortalarında, yönetici aşiret olarak adlandırdığımız aşiretlerden olan Borjiginlerin lideri Yesügey, genç ve güçlü idi. Tatarlara karşı kazandığı zaferlerde ona Moğol ve Türk boyları üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan Karayitler yardım etmişti. Karayitler'in Naymanlar'la olan mücadelesinde, Karayit Han'ı Tuğrul ile Yesügey arasında sürekli ittifak vardı. Bu ittifak kan kardeşliği (anda) ile pekiştirildi.⁹⁷ Daha sonra Merkit gelini olan ve Temüçin'in annesi olacak olan Hö-elün'ü kaçırdı. Ongirat boyundan olan bu kadından Yesügey'in dört oğlu bir de kızı oldu.⁹⁸ Temüçin, Kasar, Kaçiun ve Temü ge adlı oğullar ile Temülün adında kızları dünyaya gelmişti.⁹⁹ Temüçin'in doğum yılı kesin olarak bilinmemekle birlikte, tarihi kaynaklarda üç tarih üzerinde durulmuştur.¹⁰⁰ Temüçin'e ismini babası vermiş, bu isim katıldığı bir harp

⁹⁵ Hartog, **a.g.e.**, s. 14-15; Jean-Paul Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yay., İstanbul, 2001, s. 38-39.

⁹⁶ Hartog, **a.g.e.**, s. 16.

⁹⁷ Hartog, **a.g.e.**, s. 21; Rene Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. Reşat Uzmen, Ötüken Yay., İstanbul-2010, s.227.

⁹⁸ Ahmet Temir, **Moğolların Gizli Tarihi**, TTK, Ankara, 2010, s. 16-19.

⁹⁹ Roux, **a.g.e.**, s. 60.

¹⁰⁰ İranlı büyük tarihçi Reşidüddin'de Temüçin'in doğum tarihi olarak 1155 yılı, Çin kaynaklarında 1167 yılı ve Moğolistan'da ise resmî doğum tarihi olarak 1162 yılı verilmektedir. Biz de 1162 yılını esas alarak yazdık.

esnasında öldürülen bir Tatar liderinin ismi idi.¹⁰¹ Onon Irmağı'nın bugünkü sağ yakasında bulunan Dülün Dokak, Temüçin'in doğum yeri olarak belirtilmektedir. Annesi Hö-elün, babası Yesügey tarafından Merkitlerden kaçırılmış bir gelindir. Temüçin dokuz yaşında iken babasıyla birlikte Moğol âdeti üzere bir eş seçmeye gitmişti. (K)Ongirat boyundan Dey Seçen'in Börte adında kızını kendisine eş olarak seçmiş; ancak yaşları küçük olduğu için sadece nişanlanmıştı. Börte, babasının yanında kalmış ve Temüçin'in Moğol geleneği gereğince Dey Seçen'e hizmet etmek için O da (K)Ongirat boyunda kalmıştı.¹⁰² Küçük yaşlardan itibaren aldığı eğitimle iyi bir Moğol askeri olan Temüçin, bir yolculuk esnasında ikram edilen içeceklerle zehirlenen babasını kaybetmişti. Yaşının küçük olması sebebiyle de Borjiginler kendisini lider olarak seçmemişlerdi ve sefalet içinde geçecek bir hayata başlamıştı. Bu süreçte Hö-elün'ün ve Temüçin'in tüm çabalarına rağmen Tayiciut aşireti dağılmıştı. Temüçin, bu süreçte Caciratlar boyundan olan Camuka ile ant içerek kan kardeşi oldular.¹⁰³ Camuka ile beraber birçok yağma yaparak, aldıkları ganimetlerle yaşamlarını sürdürebildiler. Temüçin kendisine eş seçtiği Börte'yi almanın vakti geldiğini düşünerek Ongiratlar boyuna gitti. Börte'yle evliliğinin ilk yılı içinde Merkitler, kendilerinden kaçırılan gelin karşılığında Temüçin'in eşini kaçırmışlar ve boyları olan Borjiginleri de dağıtmışlardı. Temüçin, dört kardeşi ve annesiyle birlikte kaçarak Burkan Dağı'na sığındılar. Merkit lideri, Börte'yi kendisine eş olarak aldı. Temüçin kan kardeşi Camuka ve hizmetine girdiği Kereyit lideri Tuğrul'un yardımıyla Merkitlerden eşini kurtardı. Eşini kurtardığında eş hamileydi. Ancak Temüçin hiç sorgulamadan kabul etti. Doğan ilk çocuk Cuci ismini aldı. Cuci. “yabancı” demektir. Temüçin onu ilerde doğacak

¹⁰¹ D.ohsson, **a.g.e.**, s.35.

¹⁰² Hartog, **a.g.e.**, s. 22; Grousset, **a.g.e.**, s. 227; Roux, **a.g.e.**, s. 71; Temir, **a.g.e.**, s. 19-21.

¹⁰³ Hartog, **a.g.e.**, s. 23.

çocuklarından hiç ayırt etmedi. Ancak Cuci'nin ve kardeşlerinin soyundan gelenler bunun etkisini yaşamıştır. Zira Cuci ailesinden kimse Büyük Han olamayacaktı.¹⁰⁴

Temüçin ile Camuka'nın arası bir süre sonra bozuldu. Camuka'nın yanında iken birçok kabilenin reisi ile de tanışma fırsatı bulan Temüçin, Celayirli Mukali'ye karşı ayrı bir dostluk geliştirmiş, birçok konuda kendisinden fikir almıştı. Gelecekte de en önemli danışmanlarından biri olacaktı. Temüçin bazı Moğol kabileleriyle birlikte Camuka'nın yanından ayrıldı. Moğol kabile reislerinin de desteği ile 1195 yılında Temüçin, Büyük Han seçildi ve kendisine Cengiz Han denildi. Büyük Şaman Kökücü, Cengiz Han unvanının verilmesinde önemli bir rol oynadı. Cengiz Han, dostları olan ve kendisine bağlılığını bildiren Borçu ve Celme'yi baş danışmanı olarak atamasının yanında en önemli iki komutanı yaptı.¹⁰⁵ Cengiz Han ve Camuka arasında bir savaş cereyan ettiği kaynaklarda geçmektedir. Ancak ilk savaşı kimin kazandığı hakkında net bilgi yoktur. Cengiz Han bu süre içinde Karayit lideri Tuğrul'un dikkatini çekmiştir. Ancak Cengiz Han, Tuğrul'a karşı hep sadık olmuş onu şüphelendirecek bir harekette bulunmamıştı. Cengiz Han, sıkıntılı geçirdiği 27 senenin sonunda büyük han oldu, akabinde etrafında birçok kabile ve boyu birleştirdi. Tuğrul'un yanında gösterdiği askeri başarılar ile giderek yükselmekteydi. 1197'de Merkitleri, 1199'da Naymanları 1200 yılında da kendisine karşı ittifak oluşturan kavimleri bozguna uğrattı.¹⁰⁶ Diğer bir askeri mücadelesi ise daha önce anda (kan kardeşi) olan Camuka'ya karşıydı. 1201 yılında Cengiz Han'a düşman olan Enkiras, Kurilas, Dörmen, Tatar, Katagin ve Salciyut kavimlerinin kendilerine Büyük Han Seçtikleri Camuka liderliğinde Cengiz Han ile büyük bir savaş gerçekleşti. Cengiz Han büyük bir zafer kazanarak bu ittifakı dağıttı.¹⁰⁷ Cengiz Han bu kavimlerle olan mücadelesini devam ettirdi. 1202 yılında Tatarları, 1204

¹⁰⁴ Hartog, **a.g.e.**, s. 24; Grousset, **a.g.e.**, s.230; Temir, **a.g.e.**, s. 49.

¹⁰⁵ D.hosson, **a.g.e.**, s. 40; Hartog, **a.g.e.**, s. 25, Temir, **a.g.e.**, s. 57.

¹⁰⁶ Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", **DİA**, C.VII., İstanbul 1993, s. 367-369.

¹⁰⁷ D.ohsson, **a.g.e.**, s. 41; Roux, **a.g.e.**, s. 107-108; Temir, **a.g.e.**, s. 73.

yılında Naymanları bozguna uğrattı. 1206 yılında toplanan büyük kurultayda Cengiz Han'ın Hanlığı yinelenildi.¹⁰⁸ Kendisine itaat etmeyen diğer kavimler üzerine yürüyen Cengiz Han, önce 1207'de Tangutlara iki sefer yaparak onları kendisine bağladı ve ardından yine aynı yılda Merkitleri de yenerek hükümdarlarını öldürüp bu kavmi de kendisine bağladı. 1212-14 yıllarında Hıtaylar üzerine yürüyen Cengiz orduları, bu boyu da tabiiyeti altına aldı.¹⁰⁹

Cengiz Han Batı Moğolistan'daki hâkimiyetinin ardından artık seferini Çin üzerine yapacaktı. 1213 yılında başlayıp 1215 yılında Pekin'in düşmesiyle neticelenen Çin seferi ile Cengiz Han bozkırın tek hâkimi oldu. Yapılan bu sefer ekonomik anlamda Cengiz İmparatorluğunu kalkındırdı.¹¹⁰ Zaten güçlü olan askeri ve idari düzen, devlet kademesine getirilen tecrübeli Çinli yöneticilerle daha da güçlendi. Bu kişilerden en önemlisi Ye-lü Çu-tsay idi. Onun sayesinde Moğol İmparatorluğunda ordu ve saray alanında çok büyük atılımlar gerçekleşti.¹¹¹

Doğu'daki ihtişamını giderek artıran Moğol İmparatorluğu, hâkimiyet alanını batıya taşıma gayesinde idi. 1217'de toplanan Kurultay'da Cengiz Han, Harzemşâhlarla ticari münasebet kurmak istediğini bildirdi ve ilk adımı attı. 1219 yılında kendisine bağlı bir ticaret kervanını Celâleddin Harzemşâh'a gönderen Cengiz Han, Otrar mevkiine gelindiğinde tüccarlarının katledildiğini ve mallarına el konulduğunu öğrendi.¹¹² Cengiz Han, tarafına intikal eden bu haber karşısında hiddetlendi ve Celâleddin Harzemşâh'a bir elçilik heyeti göndererek Otrar Valisi İnalcık'ın kendisine teslim edilmesini, mallarının tanzim edilmesini aksi halde çok kan döküleceğini bildirdi.

¹⁰⁸ D.ohsson, **a.g.e.**, s. 52; Grousset, **a.g.e.**, s. 247; Hartog, **a.g.e.**, s. 39.

¹⁰⁹ D.ohsson, **a.g.e.** s. 53; Hartog, **a.g.e.**, s. 38; Temir, **a.g.e.**, s. 171-172.

¹¹⁰ D.ohsson, **a.g.e.** s. 72-75; Grousset, **a.g.e.**, s. 261-262; Roux, **a.g.e.**, s. 166-169.

¹¹¹ Grousset, **a.g.e.**, s. 264; Roux, **a.g.e.**, s. 170.

¹¹² D.ohsson, **a.g.e.** s. 95; Grousset, **a.g.e.**, s. 270; Hartog, **a.g.e.**, s. 89.

Ancak Celâleddin Harzemşâh buna karşılık elçilik heyetini aşağılayıp geri gönderdi.¹¹³ Bu durum, Cengiz'in hemen sefer hazırlıklarına başlamasına sebep oldu. 1219 yılı sonunda oğulları Çağatay ve Ögedey'i Otrar'a, Cuci'yi de Cend üzerine sefere yolladı.¹¹⁴ Cengiz Han da küçük oğlu Tuluy'u yanına alarak Buhara üzerine yöneldi. Cengiz Han Buhara'yı Nisan 1220'de ele geçirdi.¹¹⁵ Yönünü Semerkant üzerine çeviren Cengiz Han, burayı da ele geçirerek Celâleddin Harzemşâh'a büyük bir darbe daha vurdu. Cengiz Han'ın hızlı gerçekleşen seferleri karşısında direnemeyen Celâleddin Harzemşâh, son kez direniş göstermeye çalışsa da Gezne ve Sind'de yapılan mücadeleden sonra Hindistan'a kaçtı. Cengiz Han 1224 yılında bütün Harzemşâh ülkesini ele geçirdi. Daha sonra, karargâhı olan Moğolistan'a gitti. 1226 yılında Tangut ülkesine sefer yapan Cengiz Han, sefer esnasında hastalandı ve bir yıl sonra 1227 yılında öldü.¹¹⁶

1.2. Ögedey Kaan Dönemi ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğollara Tabiliğinin Başlangıcı

Cengiz Han, ölümünün ardından Moğollarda veraset kavgası veya karışıklık çıkmasını engellemek adına sağlığında Moğol topraklarını çocukları arasında pay etti. Kısa süre sonra hastalığı ağırlaşan Cengiz Han, 1227 yılında öldü ve ülke topraklarını şu şekilde taksim etti; Moğol veraset geleneğine göre en büyük oğula merkezden uzak yerler, en küçük oğula ise baba otağı bırakılırdı. Yapılan taksimatta; Cuci'ye İtil Nehri Havzası dâhil sonrasında batıda ele geçirilecek yerler verildi. Ancak Cuci Cengiz Han'dan önce öldüğü için oğlu Batu'ya bu yerler Sayın unvanı ile verildi. Ögedey'e

¹¹³ Grousset, **a.g.e.**, s. 271; Hartog, **a.g.e.**, s. 89.

¹¹⁴ D.ohsson, **a.g.e.**, s. 100; Grousset, **a.g.e.**, s. 271; Hartog, **a.g.e.**, s. 100; Roux, **a.g.e.**, s. 182.

¹¹⁵ D.ohsson, **a.g.e.**, s. 104; Hartog, **a.g.e.**, s. 102; Grousset, **a.g.e.**, s. 271; Roux, **a.g.e.**, s. 182

¹¹⁶ D.ohsson, **a.g.e.**, s. 152; Grousset, **a.g.e.**, s. 281; Roux, **a.g.e.**, s. 228.

Tarbakatay, İmil, Kara İrtiş ve Urungu Nehirleri Havzası, Tuluy Han'a baba ocağı olan, Tula, Onon ve Kerülen ırmakları havzası ve Çağatay Han'a ise Beşbalıktan Ceyhun'a kadar uzanan toprakların yönetimi verildi.¹¹⁷ Cengiz Han, ölümünden önce Moğolların hakanı olması konusunda Ögedey'i yetiştirmekteydi. Ögedey'in hanlığının tanınması için diğer oğullarına her fırsatta Ögedey'i anlatıp, hastalandığında ise onun halefi olduğunu ve öldükten sonra yerine geçeceğini söyledi. Çağatay, Ögedey'den büyük olsa da zalim ve savaşçı bir karaktere sahip olmasından ötürü Cengiz Han onun tahta geçmesini istememişti.¹¹⁸ Cengiz Han'ın oğulları da babalarına sorgusuz itaat ettiği için babalarının bu kararını kabul ettiler.¹¹⁹ Tuluy, babasının vasiyeti gereği büyük hanlık görevini ağabeyi Ögedey'e verecekti, ancak Kurultay'a kadar naip sıfatıyla ülkeyi iki boyunca Tuluy yönetti.¹²⁰ 1229 yılında daha önceden verilen karar doğrultusunda Moğol kurultayı toplandı ve Ögedey'in Büyük Kağan olması mevzusu tartışıldı. Cengiz Han'ın ölmeden önce verdiği tavsiyeleri ve vasiyeti neticesinde Ögedey, 40 gün bekledikten sonra 41. gün kağanlığı kabul etti.¹²¹ Ögedey tahta oturma zamanı geldiğinde, 1229 yılında Kerülen Irmağı kenarında bulunan Kade'u adasındaki toplanan kurultaya katıldı. Ögedey, sağ yanında amcası Temüge, solunda Ağabeyi Çağatay ve kemerinden tutan küçük kardeşi Tuluy'un desteği ile hanlık tahtına oturdu.¹²²

Ögedey, kağan olduktan sonra derhal memleket işlerine koyulup kardeşlerini ve komutanlarını seferlere gönderdi. 1229'da Curmagun Noyan'ı Horasan tarafına,

¹¹⁷ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 185; Abdülkadir Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, Bilge-Kültür Sanat Yay, İstanbul, 2017, s. 86; Ahmet Özdemir, **Moğol İstilası; Cengizhan Ve Hülagü Dönemleri**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 187; Hartog, **a.g.e.**, s. 147; Grousset, **a.g.e.**, s. 289; Roux, **a.g.e.**, s. 252.

¹¹⁸ Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî**, Çev. Mustafa Uyar, Ötüken Yay, İstanbul, 2016, s.105; D.ohsson, **a.g.e.**, s. 173.

¹¹⁹ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 187-88.

¹²⁰ Yuvalı, **a.g.e.**, s.85-86; D.ohsson, **a.g.e.**, s.173; Grousset, **a.g.e.**, s.290; Leo De Hartog, **a.g.e.**, s. 147.

¹²¹ Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Târîhu Muhtasarü'd-düvel**, Çev. Şerafettin Yaltkaya, TTK, Ankara, 2011, s.17; Temir, **a.g.e.**, s. 191.

¹²² Cüveynî, **a.g.e.**, s. 189; Hartog, **a.g.e.**, s. 148; Roux, **a.g.e.**, s. 253; Temir, **a.g.e.**, s. 191; Yuvalı, **a.g.e.** s. 86.

Batu'yu Rusya üzerine gönderdi. Kendisi ise Çin üzerine sefere çıktı.¹²³ Curmagun Noyan öncelikle İran üzerine doğru hareket etti. Curmagun, Bu sıralarda cereyan eden Yassıçemen Savaşı'nda Celâleddin Mengübirdi'nin Selçuklulara yenilmesi ve ardından tutunamaması sebebiyle otorite boşluğu olan Kafkasya üzerinde hızlı ilerlemiş, 1232 yılında Gürcistan'a 1233 yılında Gence'ye girmeye muvaffak olmuştu. Ermenistan Krallığı da Moğol hâkimiyetini tanımıştı. Moğol birliklerinin bir kısmı Diyarbekr, Meyyafarikin, Mardin ve Nusaybin bölgelerini yağmalayarak Musul'a kadar ilerlemişti. Mugan'a karargâhını kuran Curmagun Noyan, bu süreçte artık Anadolu, İran ve Bağdat Halifelîği için büyük tehlike arz etmekteydi.¹²⁴ 1232'de Ögedey Han, yanına büyük kumandanları olan, Sübütey'i ve Yeh-lü-chu-tsay'ı alarak bizzat katıldığı Çin seferinde Song Hanedanlığı, Kin hanedanlığı ve Kore adası üzerinde hâkimiyet kurmuştu.¹²⁵ Ögedey Han döneminin en önemli harekâtından biri, babasının gerçekleştirdiği Birinci Deşt-i Kıpçak seferinin devamı niteliğindeki Batu'yu görevlendirdiği İkinci Deşt-i Kıpçak seferidir. Batu'nun, beraberine Çin seferinden dönen Sübütey'i de alarak Kafkasya üzerinden Karadeniz'in kuzeyine oradan da iki kol halinde Avrupa ve Rusya üzerine gerçekleştirdiği bu sefer, belki de Moğol tarihinin kısa sürede en çok fethedilen yerleri içine alan bir seferdir.¹²⁶

Curmagun, hastalığından ötürü devlet işlerinden çekilmiş, yerine eşi bu görevlere baksa da Batu'nun Kafkasya'ya gelişi ve bölgede hâkimiyet sağlaması ile bir otorite mücadelesi hâsıl olmuştu. Ögedey bu durumu engellemek için, Batu'yu Kafkasya bölgesine vali olarak atamış ve Hülegü gelene kadar da bu görevi sürdürmüştü.¹²⁷ Batu

¹²³ Hartog, **a.g.e.**, s. 151; Yuvalı, **a.g.e.** s. 87.

¹²⁴ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 191; Genceli Kiragos, **Moğol İstilas 1220-1265**, Çev. Fuat Hacısalihoğlu-İlhan Arslan, Post Yayınevi, İstanbul, 2018, s 35; Hartog, **a.g.e.**, s.152; Roux, **a.g.e.**, s.256; Temir, **a.g.e.**, s. 191; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 92.

¹²⁵ D.hosson, **a.g.e.**, s. 185; Hartog, **a.g.e.**, s.152; Yuvalı, **a.g.e.** s. 95.

¹²⁶ Hartog, **a.g.e.**, s.161; Roux, **a.g.e.**, s. 278; Temir, **a.g.e.**, s. 195; Yuvalı, **a.g.e.** s. 96.

¹²⁷ Bertold Spuler, **İran Moğolları**, Çev., Cemal Köprülü, TTK, Ankara, 2011, s. 45-46.

yaptığı Avrupa seferi ile öncelikle Gürcü ve Ermeni Kralları'nı tabiiyeti altına almıştı.¹²⁸ Oradan İtil Bulgar Devletinin başkentini alan Moğollar, Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçak, Slav, Türk ve Başkurt halklarını da nüfuzuna almıştı. Batu ordusunun ele geçirdiği bu halklar, Türkçe konuşmaktaydı. Avrupa'nın doğusunda hâkimiyet kuran Moğol İmparatorluğunun Batu kolu, Türkçe konuşan bir imparatorluk hüviyeti kazanmaya başladı. Kıpçak umumundaki bu hâkimiyet, geniş Türk nüfusu ile Batu artık Kıpçak Hanı veya Altın Ordu Hanı olarak anılacaktır.¹²⁹ Batu, 1237 yılından itibaren 3 yıl boyunca Rus Knezliklerini yağmalayıp Moskova'yı ele geçirerek hâkimiyet sahasını Rusya'nın içlerine kadar yaymıştı. Ukrayna üzerine giderek Kiev'i de kendisine bağlamıştı.¹³⁰ Bu sırada Sübütey komutasındaki birliklerle Macaristan üzerine yürüyerek, yaklaşık 20.000 kişilik Moğol birliğini Polonya'ya göndermişti. Adriyatik Denizi'ne kadar uzanan Moğol harekâtı, karşısına çıkan Polonya, Almanya ve Fransa'dan oluşan orduyu neredeyse imha etmiştir. Macar Kralı IV. Bela'nın Moğollara düzenlediği saldırılar Moğol güçlerini püskürtecek kadar kuvvetli değildi.¹³¹ Moğolların Kafkasya, Karadeniz'in kuzeyi, Fransa, Almanya, Macaristan, Rusya, Polonya ve Ukrayna toprakları üzerine gerçekleştirdiği harekât, Aralık 1241 yılında Ögedey'in ölümü üzerine yavaşlamaya başlamış ve ordunun bir kısmı merkeze dönmüştü.¹³² Gerçekleştirilen fetihlere bakıldığında, Ögedey'in ölümü Avrupa'yı büyük bir istiladan kurtardığı söylenebilir. Buna rağmen Ögedey'in 9 yıllık saltanatı boyunca Hindistan, Çin, Kafkasya, Rusya ve Karadeniz'in kuzeyinde birçok fetih gerçekleştirildi, Moğol İmparatorluğunun azameti devam etti.

¹²⁸ Ömer Subaşı, **Gürcü Moğol İlişkisi –Güney Kafkasya 1220-1346-**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2015, s. 46.

¹²⁹ Gregory Abû'l-Farac, **Abû'l-Farac Tarihi**, Çev. Ömer Rıza Doğrul, C.II., TTK, Ankara-1999, s. 530; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 98.

¹³⁰ Hartog, **a.g.e.**, s. 163; Roux, **a.g.e.**, s.284; Spuler, **a.g.e.**, s.44; Yuvalı, **a.g.e.** s. 98.

¹³¹ Hartog, **a.g.e.**, s. 165; Roux, **a.g.e.**, s. 293.

¹³² Hartog, **a.g.e.**, s. 171; Yuvalı, **a.g.e.** s. 98.

Moğollarda Ögedey dönemi başladığı sıralarda Anadolu'da da Selçuklu-Harzemşâh mücadelesi vuku buldu. Moğol ordusu karşısında kaybeden Harzemşâhlar, Celâleddin Harzemşâh önderliğinde tekrar toparlamış ve Doğu Anadolu, Batı İran ve Kafkasya'yı kapsayan devletini tekrara güçlendirmişti. Hatta Müslümanların elinden çıkmış olan Tiflis'i de almayı başarmıştı. Alâeddin Keykubad, Celâleddin Harzemşâh'ın bu mücadelesinden ve Moğollar karşısında gösterdiği üstün gayretinden ötürü onu tebrik eden ve öven bir mektup yazdı. O mektuba cevaben de Celâleddin Harzemşâh, Alâeddin Keykubad'ın zaferlerini övüp birlik-beraberlik çağrısı yaptı. İki sultanın karşılıklı memnuniyeti bir süre sonra bozuldu. Celâleddin Harzemşâh'ın Kafkasya fetihleri ve Doğu Anadolu'da gerçekleştirdiği akınlar bölgedeki bazı beyleri korkutmuş olmalı ki kendisine boyun eğdiler.¹³³ Sultan Alâeddin ile arası açılan Celâleddin Harzemşâh, Ahlat üzerine yönelip 1229'da Ahlat'ı muhasara etti.

Eyyübilere tabi olan Erzurum meliki Cihanşâh ise Celâleddin Harzemşâh'ın bu harekâtından çekinip ondan affını diledi. Ahlat'ta kendisini kabul eden Celâleddin Harzemşâh'a çeşitli hediyeler ile gidip tabiiyetini bildirdi. Bununla yetinmeyen Cihanşâh, Selçuklulara karşı Harzemşâh sultanını da kışkırtmaktan çekinmedi. Ahlat kuşatması yaklaşık 10 ay sürdü, sonunda Ahlat Celâleddin Mengü-Birdi'nin eline geçti.¹³⁴ Celâleddin Harzemşâh, Hemedan'a gönderdiği fetihnamede Şam (Suriye) ve Rûm (Anadolu) vilayetlerinin de ele geçirileceğini yazmıştı. Alâeddin Keykubad, gerek Moğol tehlikesi gerekse Eyyûbîlerle olan ilişkilerden mütevellit, Celâleddin Harzemşâh'a Şemseddin Altunaba'yı elçi olarak gönderdi. Dostane tavrı ve çabası ile Alâeddin Keykubad, Harzemşâh'ı fetihden vazgeçirmek istedi. Ancak olumlu cevap alamadı. Alâeddin Keykubad, oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'in Harzemşâh kızı ile evlenmesini, bu sayede dostluk tesis edileceğini bildirdi. Tekrar olumsuz cevap alan

¹³³ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 375-376.

¹³⁴ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s.528; Cüveynî, **a.g.e.**, s. 372.

Sultan, son olarak elçilik görevi için Kemaleddin Kamyar'ı görevlendirdi. Tüm çabaların sonuçsuz kaldığını anlayan Alâeddin Keykubad, ordusunu Erzincan dolaylarına yönlendirdi, iki ordu Yassı Çemen ovasında karşılaştı. Selçuklu öncü birlikleri Harzemşâh'ın ani baskını ile dağıldı. Öncü birliklerin başında Vezir Mübarizüddin Ali vardı. Alâeddin Keykubad, seçme askerlerden olan bu öncü birliklerin dağılmasına üzülmüş, hatta savaşta çekilmeyi bile düşündüğü rivayet edilir. Lakin kısa süre sonra Selçuklu askerlerinin Harzemşâh askeri karşısındaki mücadelesini ve üstün olan hareketlerini görünce tekrar savaş durumuna geçti. 10 Ağustos 1230 Cumartesi günü şiddetli ve son savaş cereyan etti ve Celâleddin Harzemşâh'ın orduları dağıldı.¹³⁵ Celâleddin Harzemşâh ise kaçarak kurtuldu. Bu savaşın akabinde Anadolu Selçuklu Devleti Doğu Anadolu sınırlarını, beliren Moğol tehlikesine karşı daha tedbirli hale getirdi. Moğollara karşı gerekli tedbirleri almasına rağmen Alâeddin Keykubad, Moğollarla diplomatik ilişki kurma yolunu da tercih etti. Servan ismi ile tanınan Emir Şemseddin Ömer Kazvîni, ticaret ile meşgul olduğu bir dönemde Moğol diyarına gidip orada Selçuklu Devleti ile Moğol İmparatorluğu arasında elçilik vazifesini üstlendi.¹³⁶ Yapılan görüşmelere neticesinde Anadolu Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad, Ögedey tarafından 1235 yılında gönderilen tabiiyet yarlığını¹³⁷ kabul etti ve Anadolu Selçuklu Devleti Moğolların *İl (eyalet)* 'i oldu.

¹³⁵ Abû'l-Farac, a.g.e., s. 528; İbni Bibi, *El Evâmîrü'l-Alâ'iyye Fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye II*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2014, s. 18; İbnü'l-Verdi, *Selçuklular*, Çev. Mustafa Alican, Kronik Yay., İstanbul, 2017, s. 113; Niğdeli Kadı Ahmed, *El-Veledü's-Şefik Ve'l-Hafidü'l-Halik*, Çev. Ali Ertuğrul, TTK, Ankara, 2015, s. 442; Emine Uymaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, TTK, Ankara, 2003, s. 62.

¹³⁶ İbni Bibi, a.g.e., s. 437-438.

¹³⁷ Bu tâbiyet yarlığı şu şekilde ele alınır: “adil padişah Sultan Alaaddin Keykubat bilsin ki iyi yönetimin ve halka iyi davranman, geleni gideni hoşnut etmen konusundaki iyi şöhretini bize bildirdiler. Ben o habere çok sevindim. Onun için sana *süyürgamişi* (ihsan) buyurdum. Senin her zaman ülkende huzur ve rahat içinde olmanı diledim. Yüce Tanrı bizi büyük kılmıştır ve aziz yapmıştır. Yeryüzünü bizim soyumuza vermiştir. Sen iyi yolda ilerliyorsun. Onun için durumumuzu sana bildirmek ve seni bize bağlamaya itaate çağırmaq vacip oldu. Bizim halimizi bildirdiğimiz kimseler bize bağlanmazlar, asilik yolunu tutarlarsa ordumuz onların ülkesine giderek köklerini kazır. Kadınlarını çocuklarını esir alır. Mallarını mülklerini yağmalayıp esir eder. O zaman bize söyleyeceği bir şey olmaz. Bu yazı *Biçin* (Maymun) yılında 633/1236'da yazılmıştır.” Bk. İlhan Erdem, *Selçuklu İlhanlı İlişkileri*, Ankara

Alâeddin Keykubad, Moğollara karşı izlediği barışçı politika sayesinde devletini güvence altına almış ve Anadolu içinde oluşabilecek sıkıntıların önüne geçmişti. Yapılan anlaşmadan yaklaşık bir yıl sonra Alâeddin Keykubad vefat etti. Alâeddin Keykubad'ın vefatının ardında yatan hususların devlet içi çekişmelerin olması, Selçuklu Devleti'ni ileride bekleyen tehlikenin ilk işaretleri olmuştu. Zira baş veziri Sadeddin Köpek'in, Sultanın çaşnigîri olan Nasuriddin Ali'ye bir zehir verip sultanın yiyeceğine katması ve zehirlenmesi neticesinde yönetimde söz sahibi olma çabası vardı. Gıyâseddin Keyhüsrev'in devlet yönetmedeki kabiliyetsizliği, merhum sultan tarafından görülmüş ve veliaht olarak diğer oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı göstermişti. Sadeddin Köpek bu durumun farkında olduğu için devletin ileri gelen vezirlerini de yanına alarak II. Gıyâseddin Keyhüsrev'i sultan yapma çabasına girişti. Çaşnigir Şemseddin Altunaba, Taceddin Pervane, Gürcü oğlu Zahirüddin gibi devlet adamları Sadeddin Köpek'e destek veren devlet adamları idi. Nihayet amacına ulaşan Sadeddin Köpek, II. Gıyâseddin Keysürev'i tahta çıkardı.¹³⁸ II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta çıkışı ve İzzeddin Kılıç Arslan'ın öldürülmesi, devlet içinde ayrışmalara sebep oldu. Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev tahta geçtikten sonra Moğollarla yapılan anlaşma devam ettirdi. II. Gıyâseddin, kendisinin tahta çıkışında etkisi olan Sadeddin Köpek'in gücünün farkındaydı. Merkezde ve ordu üzerindeki etkisini bilen ve Selçuklu sultanlığında gözü olduğunu anlayan Gıyâseddin, Köpek'i ortadan kaldırmak için harekete geçti ve 1238 yılında Kubadabad Sarayı'nda verdiği bir ziyafet esnasında ani bir baskınla bunu başardı.¹³⁹ Sadeddin Köpek'in öldürülmesinin ardından tasfiye edilmiş devlet adamları tekrar vazifelerinin başına döndü. Lakin devlet içindeki çekişmeler, ortaya çıkan

Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara, 1995, s. 68; Uymaz, **a.g.e.**, s. 89; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 93.

¹³⁸ İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 448; İbnü'l-Verdi, **a.g.e.**, s. 116; Mehmet Ersan, **Türkiye Selçuklu Devleti'nin Yıkılışı**, Bileşik Yay., Ankara-2010, s. 52-53, Turan, **a.g.e.** s. 424.

¹³⁹ İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 464; Ersan, **a.g.e.**, s. 62-63; Mustafa Uyar, "Moğol İstilas Döneminde Selçuklular", Edit. Refik Turan, **Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Grafiker Yay., Ankara, 2012, s. 414.

saltanat mücadelesi, yapılan gizli görüşmeler ve Anadolu’da baş gösteren Babaî İsyanı, kargaşaya sebep oldu.¹⁴⁰ Horasan ve Doğu Anadolu’da Moğol baskısından kaçan, Selçuklu yönetiminden hoşnut olmayan Türkmenlerin çıkardığı bu isyan aynı zamanda Moğolların Anadolu’da hâkimiyet kurmalarında rol oynadı. Gıyâseddin Keyhüsrev’in isyan karşısındaki tutumu ve Babaîlerin direnci Moğolların harekâtını hızlandıran bir olay oldu. Etrafindaki devletleri kendine bağlamış olan Selçuklu Devleti, isyan karşısında düştüğü durum ile Moğolların cesaretini artırdı. Esasen, birçok coğrafyada mücadele eden Moğolların bu sıralar Anadolu’ya yönelme gibi bir politikası yoktu. Kıpçak diyarında, Orta Avrupa’da, İran ve Gürcistan topraklarında fetih ile meşgul olan Moğollar, Selçuklu Devleti’nin gösterdiği bu zayıflık sebebiyle 1239 yılında Anadolu’ya yöneldi ve Erzurum civarına hücum ettiler.¹⁴¹ Anadolu Selçuklu Devleti, dış meselelerde Moğollarla mücadele için hazırlanırken içerde Moğollar önünden Anadolu’ya hareket eden göçebe Türkmenler, Baba İshak öncülüğünde II. Gıyâseddin Keyhüsrev’e karşı cihat ilân ettiler.¹⁴² Önce Amasya sübaşısını öldüren asiler, Amasya sübaşılığına yeni atanan ve Baba İlyas’ı öldüren Mubârizeddin Armağanşâh’ı da öldürdüler.¹⁴³ Giderek taraftar kazanan bu isyan hareketi, Necmeddin Behramşâh kumandasında hazırlanan altmış bin kişilik Selçuklu ordusu karşısında direnemedi ve Kırşehir civarında Malya ovasında Baba İlyas dâhil çoğu taraftarı öldürüldü.¹⁴⁴ II Gıyâseddin Keyhsürev’in şiddetli tedbirleriyle bastırılan isyanın ardından Anadolu Selçuklu Devleti tekrar Moğollarla meşgul olmaya devam etti. Alâeddin Keykubad döneminde Moğol kağanı tarafından görevlendirilen Curmagun Noyan, rahatsızlanıp ölünce yerine Baycu Noyan görevlendirildi. Baycu Noyan, 1241 yılında Anadolu

¹⁴⁰ İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 480-481.

¹⁴¹ Ebü’l-Ferec İbnü’l-İbrî, **a.g.e.**, s. 19; İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 491; Turan, **a.g.e.**, s. 446-49.

¹⁴² Ahmet Yaşar Ocak, **Babailer İsyanı**, Dergah Yay. İstanbul, 2011, s. 129-130; Mustafa Uyar, **a.g.e.**, s. 415.

¹⁴³ Ocak, **a.g.e.**, s. 134; Uyar, **a.g.e.**, s. 416.

¹⁴⁴ Ocak, **a.g.e.**, s. 137-138; Uyar, **a.g.e.**, s. 416.

üzerindeki harekâtına hız verdi. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Karakurum'a gönderdiği elçinin dönmesini beklemeden Erzurum üzerine hareket eden Noyan, şehri kuşattı.¹⁴⁵ Baycu Noyan Gürcü ve Ermeni Prenslerin desteği ile Selçuklu askerlerini yıpratmaktaydı.¹⁴⁶ 1242 yılında kuşatılan şehirde ciddi bir direniş gösterilmekteydi. Erzurum subaşı Sinâneddin Yâkut, Hristiyan ve Frank askerleri ile ara sıra Moğol birliklerini püskürtmekte ve şehrin güvenliğini temin etmekteydi. Sinâneddin Yâkut ile arası bozuk olan Erzurum *şahne* (vali)'si Şerefeddin Duvînî Noyan ile gizlice görüşüp kendisinin ve adamlarının can güvenliğine karşılık Moğol askerlerini gizlice kaleye çekeceğini söyledi. Noyan bu teklifi kabul edip bir mektup ile haber gönderdi. Duvînî, gece yarısı tam teçhizatlı az sayıda Moğol askerini kaleye aldıktan sonra bu askerlerin yardımını ile Moğol birliklerinin girmesi için kapıları açtı. Kısa sürede şehri ele geçiren Moğollar ciddi bir kıyım gerçekleştirdi. Sinâneddin Yâkut ve oğlu esir edildi. Bir süre sonra oğlu ile birlikte Sinâneddin Yâkut şehit edildi ve Noyan'ın birliklerinin bir kısmı büyük ganimetlerle Mugan'ın yolunu tuttu.¹⁴⁷ Erzurum'un Moğollar tarafından ele geçirilmesi haberi Gıyâseddin Keyhüsrev'e ulaşınca, Selçuklu Sultanı Moğolların daha fazla ilerleyişini durdurmak ve ortaya çıkan olumsuzlukları gidermek adına devlet erkânını toplayıp görüşmelerde bulundu. Erzurum yağmasından sonra kışı geçirmek üzere Mugan'a giden Noyan'ın ardından Selçuklu Devleti yeni bir saldırıya veya muhtemel bir savaşa hazırlanmak için zaman kazandı.¹⁴⁸ Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, topladığı divanda Moğollara karşı savaşmanın doğru olacağı yönde görüş bildirmiş, tecrübesiz emirler de sultanı desteklemişti. Lakin tecrübeli Emirlerden olan Vezir Mühezzebüddin Ali, Gürcüoğlu Zahirüddeve Moğollarla savaşmanın doğru

¹⁴⁵ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 539; A. G. Galstyan, **Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar**, Çev. İlyas Kamalov, Yeditepe Yay., İstanbul-2005, s. 44.

¹⁴⁶ Aknerli Grigor, **Okçu milletin Tarihi**, Çev. Hrand. D. Andreasyan, Yeditepe Yay., İstanbul-2012, s. 33-34.

¹⁴⁷ Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **a.g.e.**, s. 19; İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 491-93.

¹⁴⁸ Yuvalı, **a.g.e.**, s. 110.

olmayacağını bildirmişlerdi. Sultanın nihai kararı ile savaş hazırlıklarına başlanmış, Gürcü, Frank, Kıpçak, Uçlu, Kaymer ve Selçukluya bağlı ikta sipahilerinden oluşan bir ordu hazırlanmıştı.¹⁴⁹ Selçuklu Devleti Anadolu’da tedbir aldığı ve savaş hazırlığı yaptığı sıralarda Moğol kağanı Ögedey ölmüş 9 yıllık saltanatının ardından yerine gelen kağan Moğol yasalarına ancak bir buçuk yıl sonra tahta geçebilirdi.¹⁵⁰

1.3. Töregene Hatun’un Naipliği Ve Baycu Noyan’ın Anadolu Harekâtı

Ögedey’in ölümünün ardından eşi Töregene Hatun yönetimde söz sahibi oldu. Beş yıla yakın Moğolların başında yönetimi elinde tuttu. Çağatay Hanın merkeze uzak oluşu ve merkezdeki yöneticileri yanında yer alması sayesinde Töregene Hatun, tam yetki ile Moğol İmparatorluğunun ülke işlerini eline aldı. Kendisine karşı olan devletin bazı ileri gelenleri, Töregene ile mücadeleye girişse de başarılı olamadılar.¹⁵¹

Moğollarda yaşanan kağan değişiminin Selçuklu-Moğol ilişkilerine bir tesiri olmamış, II. Gıyâseddin Keyhürev’in planladığı savaşın hazırlıkları sürmüştü. Moğolların Erzurum’a, oradan Erzincan’a saldırması ve ciddi kıyımlar yapmasının ardından Selçuklu birlikleri Doğu Anadolu’ya yöneldi, iki ordu 1243 yılında Köseadağ mevkiinde karşı karşıya geldi. II. Gıyâseddin’in tecrübesizliği ve Baycu Noyan’ın askerî kabiliyeti sebebiyle Anadolu Selçuklu ordusu dağıldı, çok önemli devlet adamları bu savaşta şehit oldu ve Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev de savaş alanından kaçıp Konya’ya gitti.¹⁵² II. Gıyâseddin’in vezirlerinden olan Sahib Mühezzebüddin Ali, Moğollarla barış yapmak için Baycu Noyan ile görüşmeye gitti. Bu görüşme neticesinde

¹⁴⁹ Ebü’l-Ferec İbnü’l-İbrî, **a.g.e.**, s. 19.

¹⁵⁰ Cüzcanî, **a.g.e.**, s. 105.

¹⁵¹ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 228-230; Grousset, **a.g.e.**, s. 304.

¹⁵² **Anonim Selçukname**, Haz. H. İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner, Atıf Yay., Ankara-2014, s. 43-44; Ali Sevim, “**Keyhüsrev II**”, *DİA*, C. XXV., Ankara, 2002, s. 350.

Anadolu'da sükûnet sağlanmış oldu. Bu anlaşmanın devamı olarak Sultan, Sahib Şemseddin İsfahanî'yi Batu ve Berke Han'ın yanına gönderdi. Şemseddin İsfahanî, Batu Han'dan aldığı *yarlığ* ile Konya'ya döndü. Artık Selçuklu Devleti resmî olarak Moğollara tabi oldu. Bundan sonra II. Gıyâseddin Keyhüsrev, kendisine tabi olan lakin Moğollarla yapılan anlaşmadan sonra sorun çıkarmaya başlayan Çukurova Ermenileri üzerine sefer düzenlemiş, Ermenilerin Selçuklu tabiiyetinden çıkıp Moğolları tanınması, bölgedeki huzursuzluğu artırmıştı.¹⁵³ Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrevi'nin Tarsus civarında düzenlediği seferler sırasında rahatsızlanması ve kısa bir süre sonra ölmesiyle Çukurova bölgesi artık Moğolların doğrudan ulaşacağı bir bölge olma konumuna düştü. Selçuklu Devleti'nin Alâeddin Keykubad'ın zehirlenmesiyle başlayan çözülme süreci, Babaî isyanı ve Köseadağ yenilgisi ile devam etti. Daha sonra resmî ve hukuki olarak Moğollara bağlanan Selçuklu Devleti, yönetimi altındaki vassallıklarla da mücadele etmekte zorlanmaya başladı. Aslında Köseadağ Savaşı'nın yarattığı ciddi bir ekonomik sıkıntı olmamıştı. Lakin devamında Moğolların Anadolu üzerindeki ekonomik yaptırımları ve ağır vergi yükümlülükleri ile Selçuklu Devleti giderek mali yönden zayıflamaya başladı. Bu süreçten sonra artık, Kafkasya üzerine harekâta bulunan Moğol valilerinin bir ayağı hep Anadolu'da olacak ve devamında ise Selçuklu yönetimindeki tüm Anadolu aynı akıbeti yaşayacaktı.

1.4. Güyük Han Dönemi (1246-1248)

Ögedey Han, sağlığında Muka adlı eşinden olan küçük oğlu Küçü'yü veliaht göstermişti. Lakin Ögedey'in ölümünden sonra veliaht Küçü, felce yakalanmıştı.¹⁵⁴

¹⁵³ Yuvalı, **a.g.e.**, s. 111.

¹⁵⁴ Cüzcanî, **a.g.e.** s. 127.

Hastalıklı olan bu şehzadeyi Töregene Hatun tanımayıp kurultayın ertelenmesini sağlayarak kendi oğlu Güyük'ü kağan yapmaya çalıştı. Batu Han'ın da karşı çıktığı bu durum karşısında Töregene, yaklaşık beş yıllık bir süre boyunca Moğolların naipliğini yaptıktan sonra, 1246 yılında Moğollar için kutsal sayılan Kökünor gölü civarında kurultayı toplamayı başardı.¹⁵⁵ Ancak Batu bu duruma karşı çıkmış, kendisi Avrupa seferinde olduğu için kardeşlerini bu kurultaya göndererek Güyük'ün büyük han olmasını engellemelerini istedi. Güyük Han tüm karşı çıkmalara rağmen Moğolların büyük Hanı olmayı başardı. Kendisine karşı çıkan Batu komutasındaki Azerbaycan'da bulunan Batu'nun valilerini görevden almıştı. Buna karşılık Batu da aynı şekilde gönderilen valileri görevden alarak misilleme yaptı. İki kağan arasındaki bu çekişme, Moğol tarihinde bir dönüm noktası olmak üzereydi. Zira karşılıklı üstünlük kurma çabası iki kağanı savaşın eşiğine getirdi. İki kağanın savaş eşiğine geldiği sırada Güyük Hanın ölümü, büyük bir siyasi krizin önüne geçmişti. Çünkü Batu ile mücadele için görevlendirilmiş olan Elçigidey Noyan, gerekli hazırlıkları yapmış, ancak Güyük'ün ölümü ile Elçigidey Noyan, Karakurum'a dönmüştü.¹⁵⁶

1.5. Mengü Han Dönemi Ve Anadolu Selçuklu Devleti'nde Yaşanan Taht Değişiklikleri

Güyük Han'ın ölümünden sonra Moğollarda hanlık seçimi için istişareler yapıldığı süreçte, Anadolu Selçuklu Devleti tahtında da büyük bir hükümdarlık çekişmesi yaşanmaktaydı. Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev ölünce üç oğlu arasında saltanat mücadelesi başladı. II. İzzeddin Keykavus, Rükneddin Kılıç Arslan ve II. Alâeddin Keykubad, Selçuklu sultanı olma çabasına girişti. Lakin Moğolların Anadolu

¹⁵⁵ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 546; Grousset, **a.g.e.**, s. 305; Spuler, **a.g.e.**, s. 51.

¹⁵⁶ Yuvalı, **a.g.e.**, s. 105-106.

Selçuklu topraklarındaki hâkimiyetinden ötürü, üç sultandan hiçbiri kendi başına hareket edemezdi. Buna rağmen 1246 yılında kardeşler kendi arasında II. İzzeddin Keykavus'un sultanlığını kabul etti.¹⁵⁷ II. İzzeddin Keykavus'un taht geçtiği sırada kardeşi İzzeddin Kılıç Arslan'ı elçi olarak Karakurum'a gönderdi.¹⁵⁸ Moğollarda yaşanan büyük han değişimi ve II. İzzeddin Keykavus'un hana biat etmesi için merkeze çağrılmasına rağmen kardeşini göndermesi, İzzeddin Kılıç Arslan'ın ise kendi sultanlığını tasdik eden bir yarlıg ile geri dönmesi devlet içinde doğacak sıkıntıların işareti oldu. II. İzzeddin Keykavus döneminde sivrilerek güçlü makam elde etmiş olan Şemseddin İsfahani, sultanın annesi Berduliye Hatun ile evlenerek gücünü iyice arttırdı. Şemseddin İsfahani, bu sayede devleti iki yıl kadar yönetme fırsatı da buldu. Lakin Sultan Kılıç Arslan'a karşı isyan teşebbüsünde bulunmuş, Celâleddin Karatay'ın dikkati ve çabası sayesinde boşa çıkarıldı. İsfahani 1249 yılında Moğol askerleri tarafından öldürüldü.¹⁵⁹ Celâleddin Karatay, devlet içindeki kargaşayı ortadan kaldırmak ve Selçuklu Devleti'nin zayıflamasına engel olmak için, üç kardeşi de aynı anda 1249 yılında tahta çıkardı. Bir süre devlet içindeki huzursuzluğun giderilmesini sağlayan Celâleddin Karatay, naiblik görevinden ayrılıp Atabeg olarak devletin yönetiminde büyük bir mevki elde etti. Bu süreçte kardeşler arasında bir anlaşmazlık oluşmasını engellemiş, ölümüne kadar bu süreç devam etti.¹⁶⁰ Yaklaşık beş yıllık ortak saltanatta herhangi bir sorun olmadı. Lakin Celâleddin Karatay'ın ölümünden sonra sultanlar arasında anlaşmazlıklar başladı. 1254 yılında Kayseri'de Rükneddin Kılıçaslan adına para bastırılarak tahta çıkarıldı. Sultan İzzeddin Keykavus, devlet içinde iki başlılığı gidermek için devrin büyük âlimlerinden olan Sadreddin Konevî'yi aracı kılarak sulh yapmak istemişti. Ancak devlet yönetiminde gösterdiği zafiyetlerden ötürü Rükneddin

¹⁵⁷ İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 518.

¹⁵⁸ Faruk Sümer, "Keykâvus II", **DİA**, C. XXV., Ankara, 2002, s. 355; Osman Turan, "Keykavus II", **İA**, C.VI., MEB, Eskişehir, 2001, s. 642.

¹⁵⁹ İbni Bibi, **a.g.e.** s. 20.

¹⁶⁰ Aydın Taneri, "Celâleddin Karatay", **DİA**, C.VII., İstanbul, 1993, s. 251-252.

Kılıç Arslan'ı destekleyenler bu durumu kabul etmedi. Bunun üzerine Sultan II. İzzeddin Keykavus, Kayseri'ye gelerek Kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan ile taht mücadelesine girişti ve nihayetinde İzzeddin galip geldi, kardeşini ona karşı gelenlerle birlikte uç vilayeti olan Burdul (Burdur)'a gönderdi ve kaleye hapsetti.¹⁶¹

II. İzzeddin Keykavus'un saltanatından sonra, bazı emirler, Batu Han'a gidip Selçuklu Devleti ile barış içinde ilişkilerin sürmesini ve yıllık vergiyi ödeyeceklerini belirttiler. Bu vazifeye Mahmud Tuğrai getirildi. Batu Han'a yanında bir heyet ve çeşitli hediyelerle giden Mahmud Tuğrai, Batu Han'dan aldığı yetkilerde dönerek devlet içindeki bazı emirlerin tepkisini çekti. Bu durumu Baycu Noyan'a bildiren Müineddin Süleyman, Mahmud Tuğrai'yi bertaraf etti. Bu esnada Moğolların büyük hanı Güyük ölmüş, yerine seçilen Mengü Han'ın huzuruna çıkması istenen İzzeddin Keykavus'a Karakurum'dan elçiler gelmişti. Bu durum devlet erkânından tepki çekse de Celâleddin Karatay onu ikna ederek yola çıkmasını sağladı. Yola çıkıldıktan bir süre sonra Celâleddin Karatay'ın ölüm haberi gelince İzzeddin Keykavus, diğer kardeşi II. Alâeddin Keykubad' 1254 yılında elçi olarak Karakurum'a gönderdi. Ancak gittiği sırada zehirlenen II. Alâeddin Keykubad öldü ve Selçuklu Devleti'nin tek sultanı II. İzzeddin Keykavus oldu.

Yukarıda da bahsedildiği üzere Celâleddin Karatay'ın ölümü ile ortaya çıkan taht mücadelesini kazanan Sultan İzzeddin Keykavus, beraberindeki bazı emirlerin tahrikleri ile kendisinden yaylak ve kışlak isteyen Baycu Noyan'a istediklerini vermeyerek savaş açma teşebbüsünde bulundu. Hülegü'nün batıya hareket etmesi ve bu durumdan Baycu'yu haberdar etmesi üzerine, Baycu Yaylak ve kışlak bulmak üzere Anadolu'ya yönelmişti. Sebebini de açıklayarak Sultan'a kendisi için yaylak ve kışlak bulmasını istedi. Sultanın etrafında iki grup vardı. Bunlardan birincisi tecrübesiz ve

¹⁶¹ İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 20.

genç devlet adamlarını oluşturduğu grup, ikincisi ise Şemseddin Yavtaş, Fahreddin Ali ve Pervane Müineddin Süleyman gibi tecrübeli devlet adamlarından oluşan gruptu. 1243 Köseadağ Savaşı'nın akıbetini bilen ve devletin durumunu iyi analiz edebilen devlet erkânı, Baycu Noyan'ın isteğini kısmen karşılanması yönünde görüş bildirirken, diğer devlet erkânı ise savaş hazırlıklarına başlanıp Noyan'a karşı koyulmasını söylüyorlardı. Her ne kadar iki zümre için de Noyan'ın gelişi bir işgal olarak görülse de karşılık verilmiş bakımından bir farklılık ortaya çıkmıştı. Zaten Selçuklu Devleti, yıllık vergilerini vermemekteydi. Bunun yanına yaylak ve kışlak verilmesi, devlet içinde kaygıya sebep olmaktaydı. Selçuklu Devleti ile yaptığı görüşmelerden bir sonuca ulaşamayacağını düşünen Noyan, harekete geçerek, 1256 yılında Erzurum'dan Aksaray'a geldi.¹⁶² Selçuklu sultanı savaş hazırlıklarına başladı ve çeşitli bölgelerden topladığı askerler ile Aksaray-Konya arasında bir mevkiye bulunan Alâeddin Kervansarayı yakınlarında ordugâhını kurdurttu. Aksaray yakınlarında savaş başlamış, savaş esnasında meydanda olmayan Sultan II. İzzeddin Keykavus, savaşın Moğollar lehine gittiği haber alınca beraberindeki devlet adamları ve akrabaları ile Konya'dan Antalya'ya oradan da Bizans İmparatorluğuna sığınmıştı.¹⁶³ Baycu Noyan, kazandığı zaferin ardından Konya'ya doğru ilerlerken, saray kâhyası İl-almış oğlu Nizameddin Ali, sultansız kalan payitahtı korumak için, halkı bir Cuma namazında fedakârlığa davet ederek ellerinde kıymetli eşyaları getirmeye çağırdı. Bu sayede şehri Moğol istilasının sebep olacağı bir yıkımdan kurtarmış olacaktı. Onun bu çağrısı olumlu karşılandı ve Baycu Noyan'ın huzuruna çıkarak şehrin yağmalanmasını verdiği hediyelerle engellemeyi başardı.¹⁶⁴ Daha sonra Baycu'nun emriyle Burdul (Burdur) kalesinde hapis olan Rükneddin Kılıç Arslan da Noyan'ın huzuruna getirildi ve tahta çıkması sağlandı. Aksaray'da Noyan ile görüşen Rükneddin Kılıç Arslan, Anadolu'daki düzeni yeniden

¹⁶² Yuvalı, **a.g.e.**, s. 147-148.

¹⁶³ Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 32.

¹⁶⁴ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Yay., İstanbul, 2004, s. 499-500.

tesis edeceğini bildirerek huzurdan ayrıldı. Anadolu topraklarında kısmen de olsa düzen yeniden sağlandı. Bu dönemde Moğolların Anadolu'daki Noyanlarından olan Hoca Noyan, tesis edilmeye çalışılan düzen içerisinde bazı sıkıntılar yaratmaktaydı. İstekleri ve uygulamaları devleti zor durumda bırakıyor, sert müdahaleleri ile Selçuklu emîrlerini zorluyordu. Nitekim bu durumdan kaynaklı zararın farkında olan Emir Pervane Nizameddin, Hoca Noyan'ı zehirleyerek öldürdü. Hoca Noyan'ın ölümü üzerine bütün şüpheler Pervane Nizameddin üzerinde yoğunlaştı ve yakalanarak Moğol karargâhında hapsedildi. Yerine Pervane sıfatı ile Sahib Mühezzebüddin Ali'nin oğlu Müineddin geçti. İsabetli karar alan, dirayetli ve siyasi otoritesi güçlü bir vezir olan Müineddin Pervane, devrin önde gelen devlet adamı olacaktı.¹⁶⁵

Anadolu Selçuklu Devleti artık Moğollar tarafından belirlenen sultanlarla yönetilmeye başlanmış ve kesin bir Moğol hâkimiyeti tesis edilmişti. Moğollarda ise kağanlık değişimi yaşanmış, Töregene Hatun'un dört yıllık saltanatının ardından tahta çıkan oğlu Güyük Han kısa saltanattan sonra ölmüştü. Güyük Hanın ölümü ile yerine geçecek kişinin Batu Han olması için Oğul-Gaymış Hatun kısa naiplik döneminin ardından, bir elçi göndermişti.¹⁶⁶ Oğul-Gaymış Hatun, Karakurum'da, Batu'nun yaşça büyük olması ve devlet işlerini, ülkenin durumunu iyi bilmesi gibi sebeplerden ötürü Batu'nun han olması, olmaz ise de göstereceği bir kişinin han olması şeklinde görüş bildirmişti. Lakin Batu Han büyük han olması konusunda amcası Tuluy'un oğlu Mengü Han'ı destekleyeceğini belirten bir mektup yazdı ve mektubunda şu şekilde ifadeler yer aldı:

“Bu kadar büyük bir ülkeyi elde tutmak, bu kadar karışık meselelere çözüm bulmak, ülkeyi darlık ve sıkıntılardan kurtarmak için çözüm yolu bulmak ancak

¹⁶⁵ Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 31-36.

¹⁶⁶ Grousset, **a.g.e.**, s. 308-309; İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 242.

Cengiz han'ın yasasını ve Kaanlık geleneklerini bilen, bilgelik ve mertlik alanında emsallerini geçmiş, zor işlerde tecrübe kazanmış, tartışmalarda rakiplerini açık delillerde susturmuş olan Cengiz Han soyundan Mengü Han başarabilir.”¹⁶⁷

Toplanan kurultay ve uzun süren toy neticesinde Mengü Han'ın büyük han olmasına karar verildi.¹⁶⁸ Artık Moğol İmparatorluğu'nda Tuluy'un sülalesi egemen güç olmaya başladı. Bu sülalenin hâkimleri; Büyük han Mengü, Çin'de yaklaşık 100 yıllık egemenlik kuran Kubilay ve Ortadoğu'nun hâkimi olacak İran'da hanedanlık kuran Hülegü idi.¹⁶⁹ Mengü Han, büyük han seçildikten kısa bir sonra, görev taksimatını yaptı. Kardeşlerini bölgelere sefere gönderdi. Küçük kardeşi olan Kubilay'ı Çin'e, diğer kardeşi Hülegü'yü ise Ön-Asya'da hâkimiyet kurması, Moğollara karşı oluşabilecek tehlikeleri bertaraf etmesi için batıya seferle görevlendirdi. Bu seferlerde elde edilen bölgeler, Büyük-Han adına fetheden kardeşin hâkimiyetinde olacaktı. Çin üzerine yaklaşık 600.000 kişilik bir ordu ile yürüyen Moğollar, batıda da seferlere hazırlıklara başladı. Batıdaki hazırlıkları yürüten Hülegü, büyük han adına büyük fetihler gerçekleştirmek ve Moğol imparatorluğunun topraklarını genişletmek istiyordu. Aynı zamanda bu yapacağı harekât, kuracağı İlhanlı Devleti'nin ilk adımları olacaktı. Artık Moğollar Batı'da yeni bir devletin temellerini atıyor ve Anadolu için yeni bir süreç başlıyordu.

¹⁶⁷ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 461.

¹⁶⁸ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 453-462; Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 533.

¹⁶⁹ Gerard Chaliand, **Göçebe İmparatorluklar**, Çev. Engin Sunar, Doğan Kitap, İstanbul, 2001, s. 115.

II. BÖLÜM

İLHANLI DEVLETİ'NİN SİYASİ TARİHİ VE İLHANLILARIN BATI SINIRI

2.1. Genel Hatlarıyla İlhanlı Devleti Siyasi Tarihi

Mengü Han, Moğol İmparatorluğu'nun güçlü otoritesini korumak ve imparatorluğu daha sistemli yönetmek adına kardeşlerine yaptığı görev dağılımına göre Kubilay'ı Çin'e, Hülegü'yü de *İlhan*¹⁷⁰ unvanıyla batıya görevlendirdi. Hülegü, Cengiz Han'ın Tuluy'dan olan torunudur. Tuluy'un dördüncü oğlu olup annesi Kereyit boyundan Sorkoktani Hatun'dur.¹⁷¹

Hülegü'nün çocukluğuna dair verilen malumat oldukça azdır. Yararlanılan kaynaklarda Hülegü'nün çocukluk dönemi hakkında doğrudan ulaşılan bilgiler yoktur. Ancak Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi* adlı araştırma eserinde, Hülegü ile Kubilay'ın çocukken dedesi Cengiz Han ile birlikte batı seferine katıldığını yazmaktadır.¹⁷² Hülegü

¹⁷⁰Moğol İmparatorluğu'nda *İlhan* unvanı, itaat eden boyun eğen yöneticiler için kullanılan bir terimdir. Hülegü zamanından itibaren başlangıçta, Moğol İmparatorluğu'ndaki gibi yöneticilere verilen unvan iken daha sonra dönemin kaynaklarında ve resmî yazışmalarda Hülegü Hanedanlığı için kullanılan bir terim hüviyeti kazanmıştır. İlhan unvanının kullanımı ve detaylı izahı hakkında bk. Reuven Amitai Preiss, "İlhan Unvanının Moğollar Arasında İlk Kullanımına Dair Tespitler", Çev. Mustafa Uyar, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, CXXIX., S.2, Ege Üniversitesi Yay., İzmir, 2014, s. 645-656; Michael Hope, "Some Remarks About The Use Of The Term 'İlkhān' In The Historical Sources And Modern Historiography", **Central Asiatic Journal**, C.60, S.1/2, 2017, s.273-299; Thomas T. Allsen, **Mongol Imperialism; The Policies Of The Grand Qan Möngke In China, Russia and The Islamic Lands 1251-1259**, Berkeley, 1987, s. 48.

¹⁷¹Sorkoktani, Moğol İmparatorluğunun önde gelen kadınlarından. Ögedey Handan itibaren ölümüne kadar büyük Moğol hanlarından itibar gören Sorkoktani'ye konudan uzaklaşmamak adına burada kısaca yer vermek istedik. Tuluy'un eşi olan Sorkoktani, Mengü, Hülegü, Arıç Buka ve Kubilay'ın annesidir. Kaynakların belirttiği üzere, Moğol hanları yanında ismi zikredilen Sorkoktani, Ögedey, Güyük Han ve Mengü Han'a vazifelerinde danışmanlık yapmıştır. Hatta bazı müstesna durumlarda da devleti bizzat yönetme kabiliyeti göstermiştir. Gerek devlet işlerinde gerekse sosyal konularda akıl kadın olarak rol almış ve nizamın korunmasında önemli görevler üstlenmiştir. Mengü Han, büyük han seçildikten kısa bir süre sonra 1252 yılında vefat eden Sorkoktani, Moğol tarihinin görmüş olduğu en kudretli kadınlardan biri olmuştur. Detaylı bilgi için bk. Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 531; Cüveynî, **a.g.e.**, s. 453-456; Cüzcânî, **a.g.e.**, s. 153;; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 4; Şîrin Beyânî, **Moğol Döneminde İran'ında Kadın**, Çev. Mustafa Uyar, TTK, Ankara, 2015, s. 130-133.

¹⁷² Detaylı bilgi için bk. Yuvalı, **a.g.e.**, s. 124.

Han'ın birden çok eşi ve cariyesi vardır, ama bunlardan bir tanesi baş hatunudur. O, babasının da eşlerinden biri olan Dokuz Hatun'dur. Dokuz Hatun, Hülegü'den büyük itibar görmüştür. Hülegü Han, Dokuz Hatun'un itibarını korumak ve saygınlığını artırmak adına azami gayret göstermiştir. Dokuz Hatun, Hristiyan olmasına rağmen bu konuda hiçbir sorun çıkarmayan Hülegü, Dokuz Hatun'un Hristiyanlara göstermiş olduğu ayrıcalıklara karşı da anlayışlı davranmıştır.¹⁷³ Hülegü'nün Dokuz Hatun dışında olan eşleri ve bu eşlerden olan çok sayıda çocuğu vardır.¹⁷⁴ Bu hatunlardan Kutuy Hatun'dan doğan Teküder Ahmed ve Yisüncin Hatun'dan doğan Abaka, Hülegü'den sonra İlhanlılarda hükümdarlık yapmışlardır.¹⁷⁵

Hülegü Han'ın Batı Seferi'ne görevlendirilmesinde etkili olan birçok faktör vardır. Öncelikle batı seferinde bulunan Baycu Noyan'ın İsmâîlîler¹⁷⁶ ve Bağdat Halifeliği hakkında vermiş olduğu beyanat, Mengü Han'ı batıya takviye kuvvet göndermede mecbur bırakmıştır. Çünkü iki meseleye de kalıcı bir çözüm bulmak ve İsmâîlîleri ortadan kaldırmak amacıyla hareket etmek istemiştir. Yaklaşık otuz yıldır İsmâîlîler üzerinde kalıcı bir hâkimiyet kurulamadığından bu mesele, hanlık için büyük önem arz etmekteydi. Şiddetli ve uzun süren kuşatmalara rağmen bazı bölgelerde on beş yıla yakın direniş gösteren kalelerin varlığı da batıya yapılacak harekâtın önemli bir sebebiydi.¹⁷⁷ Bu bağlamda kardeşi Hülegü'yü İlhan unvanı ile batıya gönderirken öncelikle İsmâîlîleri ortadan kaldırmasını, ardından Bağdat Halifeliği'nin itaat altına alınmasını, Suriye ve Mısır fetihlerinin gerçekleştirilmesini istedi. Bu bilgiden hareketle Hülegü Han'a Irak tarafındaki askerler ile Gûr, Horasan, Herat gibi bölgelerdeki

¹⁷³ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 557; Aknerli Grigor, **a.g.e.**, s. 57;; Korykoslu Hayton, **Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı**, Çev. Altan Tayfun Özcan, Selenge Yay., İstanbul, 2015, s. 110; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 4.

¹⁷⁴ Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 4-5.

¹⁷⁵ Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 4.

¹⁷⁶ İsmailîler hakkında bk. Ayşe Atıcı Aryancan, **Hasan Sabbâh Ve Alamût**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2018. Bernard Lewis, "**İsmailîler**", *İA*, Eskişehir, 2001, s. 1120-1124.

¹⁷⁷ Cüzcanî, **a.g.e.** s. 153; Spuler, **a.g.e.**, s. 59.

askerler ve tabiiyetini bildiren Gürcü ve Ermeni krallarının gönderdiği askerlerin yönetimi verildi.¹⁷⁸ Daha önce Mengü Han'a bağlılığını bildiren Ermeni Kralı I. Hetum, ülkesine karşı yapılacak muhtemel bir saldırının önüne geçmek adına Moğolların yanında yer alarak Mengü Han'ın verdiği bir beratla ülkesinin güvenliğini güvence altına aldı.¹⁷⁹ Hülegü, yönetimindeki orduyla beraber öncelikle İsmâîlilerin üzerine yürüdü. Ciddi sefer hazırlıkları ile yapılan bu harekâta, bazı bölgelerdeki otlakların fetihlerde kullanılacak hayvanlar için ayrıldığı ve başkalarının bu otlakları kullanmasının yasaklandığı, Baycu Noyan'ın Anadolu'ya gelerek ordu iâşesi için teminde bulunduğu, mancınık yapımında ve kullanımında usta olan Hitaylara da bu seferde görev verildiği kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁸⁰ Hülegü öncelikle İsmâîlileri ortadan kaldırıp ardından Bağdat'a yönelmeyi planladı.

Uzun yıllardır Orta Doğu'da bir fitne yuvası olarak görülen İsmâîlî kalelerini tek tek ele geçirmek amacıyla 1253 yılında hareket eden Hülegü orduları, Ketboğa önderliğinde yola koyuldu.¹⁸¹ Ketboğa, Kûhistan bölgesine saldırarak Tun ve Turşiz'i ele geçirip Girdkûh kalesini kuşattı. Ancak şiddetli kuşatmalara rağmen Girdkûh kalesi alınamadı. Yaklaşık yirmi yıl süren aralıklı kuşatmalar sonucunda Abaka Han devrinde ancak alınabildi.¹⁸² İsmâîlilerin lideri konumunda olan Alaeddin, Şirkuh denilen yerde, hâcibi Mazenderâni ile Alaeddin'in oğlu Hurşâh'ın ittifakı sonucu öldürüldü.¹⁸³

Hurşâh onun yerine İsmâîlilerin yeni lideri olarak artık Hülegü'nün doğrudan muhatabı oldu. Hülegü Han İsmâîliler üzerine yapılan seferlerin çoğuna iştirak etti. Tus,

¹⁷⁸ Cüzcanî, **a.g.e.**, s. 153.

¹⁷⁹ Aknerli Grigor, **a.g.e.**, s. 46; Genceli Kiragos, **a.g.e.**, s. 121-22.

¹⁸⁰ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 498; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁸¹ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 556; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 18.

¹⁸² Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 25; Nadia Eboo Jamal, **Surviving The Mongols: Nizâri Quhistan And The Continuity Of Ismaili Tradition In Persia**, The Institute Of Ismaili Studies; Ismaili Heritage Series 8, London, s. 48.

¹⁸³; Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 560; Arayancan, **a.g.e.**, s. 102-103; Beatrice Forbes Manz, "The Eastern Islamic World Eleventh To Eighteenth Centuries", **The New Cambridge History Of Islam**, New York, 2010, s. 143; Nadia Eboo Jamal, **a.g.e.**, s. 47-48; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 19.

Alamut ve Lembeser kalelerinin tahribinde bizzat bulunarak özellikle Alamut'un bulunduğu konumdan etkilendi.¹⁸⁴ Ancak Hülegü'yü bu seferde en çok uğraştıran Hurşâh olmuştur. İsmâîlîler elinde sıkıntı yaşayıp Mengü Han'a sığınan Nasıreddin Tusî, Hurşâh'ı Moğolların *ili* olması konusunda ikna etmeye çabaladı ve Hurşâh bir süre sonra ikna oldu.¹⁸⁵ Hülegü, kendisinin bizzat gelip itaatini bildirmesini beklerken Hurşâh, önce kardeşi Şehinşâh ve Asileddin Zuzenî'yi elçi olarak gönderdi.¹⁸⁶ Elçilere iyi davranan İlhanlı hükümdarı, durumdan hoşnut olmadığını belirterek huzuruna gelmesi için tekrar haber gönderdi. Hurşâh ise bağlılığını bildireceğini hatta bunun nişanesi olarak da bazı kaleleri yıktıracağını söyledi.¹⁸⁷ Hülegü nazarında bu bir oyalama hamlesi olarak görüldüğünden, huzurunda itaat etmediği takdirde bunların bir ehemmiyetinin olmadığını belirtti. Hurşâh, Hülegü Han'ın bu konudaki tutumu üzerine kalede bekleyerek diğer kaleleri tahrip etmekle meşgul olduğunu belirtti. Bir süre sonra Ketboğa, Hurşâh'ın bulunduğu Meymundiz kalesi karşısına ordugâhını kurdu. Bu durumu gören Hurşâh, öncelikle durumu izaha kalkışsa da istediği sonucu alamayıp kaleye döndü. Kalede ümerasına görüşlerini soran Hurşâh, Nasıreddin Tusî'nin eşliğinde, beraberindeki hanedanı ile 1256 yılında teslim oldu.¹⁸⁸ Hülegü, Hurşâh'ın itaatini görünce kendisini affederek sorumluluğunu Nasıreddin Tusî'ye verdi.

Tusî, Hurşâh'ı bir Moğol kızı ile evlendirdi.¹⁸⁹ Hurşâh'ın daha sonra öldürüldüğü ama ölüm sebebinin ise müellifler tarafından farklı şekilde aktarıldığı görülmektedir. Reşîdüddin Fazlullah, Hurşâh'ın Mengü Han'ın yanına gönderilirken, yolda öldürüldüğünü yazarken, Gregory Abû'l-Farac ise bir elçi ile girdiği münakaşadan ötürü

¹⁸⁴ Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 36; Cüveynî, **a.g.e.**, s. 506; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁸⁵ Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 21.

¹⁸⁶ Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 24; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 144.

¹⁸⁷ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 560; Arayancan, **a.g.e.**, s. 106; Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **a.g.e.**, s. 28; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s.22.

¹⁸⁸ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s.561; Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **a.g.e.**, s.29; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s.24; Spuler, **a.g.e.**, s. 60.

¹⁸⁹ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 562; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 26.

Hülegü'nün emriyle öldürüldüğünü aktarmaktadır.¹⁹⁰ Tesis edildiği dönemden itibaren hem İslam Dünyası hem de diğer devletler için büyük tehlike olan İsmâîlîlerin yaklaşık 180 yıllık hükümrancılığı 1256 yılında sona erdi. Hülegü Han, batı seferini büyük zaferle sonuçlandırarak Mengü Han'ın övgüsünü kazandı.

Bu zafer, Hülegü Han'ın bölgedeki otoritesini artırmasına ve tesis edeceği İlhanlı Devleti'nin bölgedeki faaliyetlerinin önünün açılmasına imkân sağladı. Yeni fetih harekâtı ile Bağdat üzerine yönelen Hülegü, artık İslam Dünyası üzerindeki hâkimiyetini pekiştirecek seferlere koyuldu.

İlhan Hülegü, Moğol İmparatorluğu'na bağlı olarak yürüttüğü batı seferlerine devam etti. İsmâîlîlerden sonra Bağdat'a yönelen Hülegü, öncelikle Bağdat Halifeliği'ne savaşmadan teslim olmasını ve kendisine bağlılığını bildirmesi için elçiler gönderdi. Aynı zamanda Hülegü, İsmâîlîler üzerine sefere çıktığında Halife'den yardım göndermesini istedi.¹⁹¹ Lakin başlangıçta Halife Mustasım Billah, bazı vezirlerinin de etkisiyle Hülegü Han'a karşı Bağdat'ı müdafaa etmeyi düşündü. Mustasım Billah'ın itimat ettiği vezirlerinden biri olan Ahmed Alkâmi ise Hülegü ile görüşmenin daha doğru olacağı yönünde halifeyi ikna etmeye çalıştı.¹⁹² Abbasi Halifesi'nin tutumu savaşmak yönünde olunca Hülegü, Bağdat'ı kuşattı. 1258 yılında cereyan eden kuşatma fazla sürmedi. Halife, ailesi ve ümerası ile Hülegü'nün huzuruna çıktı. Hülegü, halifenin ailesini, ümerasını öldürttüktan sonra Halife Mustasım Billah'ı da öldürttü.¹⁹³

¹⁹⁰ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 562; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, **Târih-i Güzide**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2018, s. 478; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 26.

¹⁹¹ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 592; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁹² Şehabeddin B. Fazlullah el-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr; Türkler Hakkında Gördüklerim Ve Duyduklarım**, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2014, s. 385.

¹⁹³ Baybars el-Mansûrî, **Et-Tuhfetü'l- Mulûkiyye fî'd-Devleti't-Turkiyye**, Çev. Hüseyin Polat, TTK, Ankara, 2016, s. 33; Cüzcanî, **a.g.e.**, s. 153; Beatrice Forbes Manz, **a.g.m.**, s. 143; Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **a.g.e.**, s. 35; Kazvîni, **a.g.e.**, s. 478; Vardan, **Türk Fütühatı Tarihi**, Çev. Hrant D. Andreasyan, Post Yay., İstanbul, 2017, s. 106; Spuler, **a.g.e.**, s. 63.

Hülegü Han, Batı'ya planladığı seferlerden ikincisini de başarılı bir şekilde sonuçlandırarak 1258 yılında Bağdat'ı ele geçirdi ve artık Suriye üzerine yönelerek Akdeniz'e ulaşmayı planlıyordu. Bu esnada Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki yönetim zafiyetleri devam etmekteydi. Selçuklu sultanları Moğol Hanı tarafından belirlenirken, artık Moğolların batıdaki gücü olan İlhan Hülegü, bu konuda karar verici konumdaydı.

Anadolu Selçuklu Devleti tahtına, Hülegü Han'ın huzuruna gelen II. İzzeddin Keykavus ve Rükneddin Kılıçaslan, Hülegü'den aldıkları *yarlığ* ile Selçuklu Devleti'ni birlikte yönetmeye başladı.¹⁹⁴ Hülegü, Suriye seferine devam ederek önce Haleb'i ardından da Şam'ı ele geçirdi. 1258 yılında başlayan ve yaklaşık iki yıl süren Meyyafârikin kuşatması da 1260 yılında tamamlanarak şehir ele geçirildi.¹⁹⁵ 1260 yılında Mengü Han'ın ölüm haberinin gelmesiyle Hülegü, Ketboğa'yı Suriye'de bırakarak merkeze dönmek için yola çıktı. Ketboğa, Suriye üzerinden Kudüs'e hareket ettiği sıralarda Memlûk Sultanı Kutuz ile karşılaşarak büyük bir savaşa girişti. Ayn-ı Câlût Savaşı'nda Moğollar büyük bir yenilgi alarak ilerlemeleri durduruldu. Hülegü'nün en önemli kumandanlarından biri olan Ketboğa da bu savaşta öldürüldü.¹⁹⁶

Moğolların Batı'ya ilerleyişinin durduğu ve Türk İslam Dünya'sının kaderinde önemli bir yere sahip olan Memlûk Devleti'nin zaferi, birçok değişimi de beraberinde getirdi. Kaybedilen Suriye toprakları geri alındı, Memlûk Sultanı Kutuz, emirlerinden biri olan Baybars el-Bundukdâri'yle giriştiği saltanat mücadelesini kaybederek

¹⁹⁴ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 573; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 46; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **a.g.e.**, s. 39; İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 584; Mansûrî, **a.g.e.**, s. 34; Ömerî, **a.g.e.**, s. 387.

¹⁹⁵ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 573; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **a.g.e.**, s. 40; Jr John Masson Smith, "Ayn Jalut: Mamluk Success or Mongol Failure?", **Harvard Journal Of Asiatic Studies**, C. 44, S.2, 1984, s. 310; Ömerî, **a.g.e.**, s. 389-390.

¹⁹⁶ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 578; Beatrice Forbes Manz, **a.g.m.**, s. 144; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **a.g.e.**, s. 41; Hayton, **a.g.e.**, s. 119; İbni Tagriberdi, **En-Nücûm'z-zâhire**, Çev.Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 37; Kazvîni, **a.g.e.**, s. 478; Mansûrî, **a.g.e.**, s. 36; Ömerî, **a.g.e.**, s. 394; Reuven Amitai-Preiss, **Mongols and Mamluks The Mamluk-Ilkhanid War: 1260-1281**, Cambridge University Press, 1995, s. 26-45; Vardan, **a.g.e.**, s. 109; Spuler, **a.g.e.**, s. 68.

Memlûkların yeni sultanı Baybars el-Bundukdâri oldu.¹⁹⁷ Bu esnada Hülegü, merkezde hanlık için Kubilay'ı destekledi. Kubilay Han, diğer kardeşi ve Mengü Han yerine geçici olarak Hanlık yapan Arık Buka ile giriştiği hanlık mücadelesini kazandı ve Moğolların yeni Büyük Han'ı oldu.¹⁹⁸ Hülegü Han'ın bundan sonra Suriye'de yaşanan olaylar ve Altın Orda hanı Berke Han ile arasında cereyan eden savaşlar sebebiyle batıdaki ilerleyişi durdu.

Terek Irmağı mevkiinde Berke Han ile karşılaşan Hülegü, çetin iklim şartlarının olduğu ve buz tutmuş bir ırmak üzerindeki savaşta çok sayıda askerini kaybetti.¹⁹⁹ Hülegü 1265 yılında öldü, ondan kısa bir süre sonra da eşi Dokuz Hatun öldü.²⁰⁰ Artık İlhanlı Devleti, geniş bir coğrafyada faaliyet göstermeye başladı. Kendisine tâbi Anadolu Selçuklu Devleti ve Ermeni Krallığı ile birlikte Fırat ve Kafkasya'ya kadar uzanıyordu.²⁰¹

Hülegü'nün ardından tahta büyük oğlu Abaka Han geçti.²⁰² Abaka Han, Moğol geleneklerine bağlı bir hükümdar olarak merkezden onaylanıncaya kadar bekledi. Hülegü Han ölmeden önce Bizans İmparatoru VII. Mihail Paleologos'un kızı Despina, kendisine eş olarak gönderilmişti. Siyasi amaçlarla yapılmaya çalışılan bu evlilik Hülegü'nün ölümü üzerine Abaka ile gerçekleşti.²⁰³ Bir tarafta Altın Orda diğer yanda ise Memlûk Devleti ile mücadele cephesi açan Abaka, bu mücadeleden galip çıkma adına Bizans'ı müttefik olarak görmek istedi. Yapılan evliliğin İlhanlı cephesinden bakıldığında uzun vadeli bir netice yaratmadığı görülecektir. Abaka döneminde,

¹⁹⁷ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 578; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **a.g.e.**, s. 44; İbni Tagriberdi, **a.g.e.**, s. 39.

¹⁹⁸ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 578; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁹⁹ Ebü'l-Fidâ, **Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)**, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017, s.183; Genceli Kiragos, **a.g.e.**, s.146-47; Korykoslu Hayton, **a.g.e.**, s.117; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s.70; Spuler, **a.g.e.**, s.73.

²⁰⁰ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s.584; Mansûrî, **a.g.e.**, s.47; Ömerî, **a.g.e.**, s.397.

²⁰¹ Osman Gazi Özgüdenli, **Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2020, s.235.

²⁰² Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s.585; Aksarâyî, **a.g.e.**, s.58.

²⁰³ Despina Hatunun evlenmeden önceki ismi Meryem'dir. Detaylı bilgi için bkz: Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **a.g.e.**, s.47; Spuler, **a.g.e.**, s.78; Yuvalı, **a.g.e.**, s.227.

Anadolu ve Suriye topraklarındaki hâkimiyete artık yeni bir ortak vardı. Nüfuzunu giderek artıran Memlûk sultanı Baybars el-Bundukdâri, Suriye'ye hâkim olmuş, yönünü Anadolu'ya çevirmişti.²⁰⁴

Abaka Han'ın Memlûk sultanı Baybars'a karşı büyük bir yenilgi almasıyla sonuçlanan *Elbistan Savaşı*²⁰⁵, İlhanlı-Memlûk ilişkilerinin çatışmalarla sürdüğünü göstermektedir.²⁰⁶ Buna ek olarak Anadolu'da, Kayseri'ye kadar giden Baybars'ın ardından, Anadolu Selçuklu sultanlarının tutumundan rahatsız olduğu için Memlûk sultanının ayrılmasından sonra 1277'de Kayseri'ye kadar yaptığı büyük katliam oldukça şiddetli olmuştur.²⁰⁷ Abaka'nın vefatından bir süre önce de Memlûklarla yapılan *Hums Savaşı*²⁰⁸ Moğolların yenilgisi ile sonuçlandı.²⁰⁹ 1282 yılında ölümü ile tahta, kardeşi Teküder geçti. Müslüman olan Teküder, artık Teküder Ahmed olarak anıldı.²¹⁰ Bu süreçten sonra Memlûk Devleti'ne karşı barışçıl bir politika izleme çabasında olan Teküder, Memlûklara bir elçi göndererek niyetini belirtti.²¹¹

Hükümdarlık döneminde uzun vadeli neticeler elde edilemedi. Kısa bir süre sonra, İslamiyet'in İlhanlı içinde yayılmasına imkân verilmeden Teküder Ahmed, Abaka'nın

²⁰⁴ Faruk Sümer, “ İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celâyir”, **Belleten**, CLIII/206-208, TTK, 1989, s.180.

²⁰⁵ Bu savaş, Baybars el-Bundukdâri'nin Anadolu seferi sırasında cereyan etti. Kaynaklarda, yalnızca Moğol ve Memlûk askerleri değil, Ermeni ve Gürcü askerlerinin de sayısının bir hayli fazla olduğu geçmektedir. Gürcü ve Ermeni askerlerinin ekseriyeti Baybars'ın Anadolu Harekâtının neticesi olarak Memlûk ordusunda yer aldığı aktarılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s.599; Aksarâyî, **a.g.e.**, s.87-88; Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **a.g.e.**, s.50;; İbni Tagriberdi, **a.g.e.**, s.54;Reşîdüddin, **a.g.e.**, s.112; Spuler, **a.g.e.**, s.85.

²⁰⁶ Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **a.g.e.**, s.50; Mansûrî, **a.g.e.**, s.75; Sümer, **a.g.m.**, s.181.

²⁰⁷ Aksarâyî, **a.g.e.**, s.88-89., Kazvîni, **a.g.e.**, s. 481.

²⁰⁸ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 607-608; İbni Tagriberdi, **a.g.e.**, s.68; Mansûrî, **a.g.e.**, s.91; Robert Mantran, “*Humus*” *DİA*, C.XVIII., İstanbul,1998,s.372; Sümer, **a.g.m.**, s.183.

²⁰⁹ Detaylı bilgi için bk. İlhan Erdem, “Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasi-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, S.31, 2001, s.16; Kazvîni, **a.g.e.**, s.481; Mansûrî, **a.g.e.**, s.91-92.

²¹⁰ Aksarâyî, **a.g.e.**, s.107; Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **a.g.e.**, s.53; İlhan Erdem, “İlhanlılarda Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.35, Ankara 2004, s.104; Mansûrî, **a.g.e.**, s.99; Spuler, **a.g.e.**, s.89.

²¹¹ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s.610-611; Adel Allouche “ Teküder'in Kalavun'a Ültimatomu”, Çev. Mustafa Uyar, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, S.46, C.1, 2006, s.244-245; Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **a.g.e.**, s.53; Erdem, **a.g.m.**, s.106-107; Spuler, **a.g.e.**, s.89.

büyük oğlu Argun tarafından iki yıl sonra tahttan indirildi ve öldürüldü.²¹² Argun, Moğol geleneklerine bağlı kalarak İlhanlı Devleti'ni yönetmeye çalıştı. Bu dönemde İlhanlı mâli vaziyetinin düzeltilmesi adına Yahudi bir vezir olan Sa'düddeve'yi²¹³ göreve getirdi. Sa'düddeve'nin uyguladığı vergi politikası İlhanlılara getiri olarak dönse de Anadolu üzerinde yaptığı baskıların ve merkezdeki çekişmelerin etkisinde kalarak süreklilik arz edemedi. 1291 yılında Argun Han'ın genç yaşta ölümü üzerine kardeşi Geyhatu tahta geçti.²¹⁴ Geyhatu döneminde İlhanlılara karşı Anadolu'da isyan hareketleri baş gösterince Anadolu'ya büyük bir kuvvet gönderilerek isyan girişimleri engellendi. Lakin Geyhatu'nun devlet yönetimindeki kabiliyetsizliği, uyguladığı mali adımların sonuç vermemesi ve Cengiz yasalarında ihmalkâr davrandığı düşüncesiyle bazı devlet adamları onu tahttan indirerek yerine Baydu'yu getirdi. Lâkin 1295 yılında tahta geçen Baydu'nun hükümdarlık süresi çok kısa sürdü ve aynı yıl Argun'un oğlu Gazan Han tarafından tahttan indirildi.²¹⁵

Gazan Han dönemi, İlhanlıların birçok açıdan değişime uğradığı yoğun bir süreci içinde barındırdı. Müslümanlığı genç yaşta kabul eden Gazan Han, İslamiyet'i İlhanlı Devleti'nde resmi din olarak tanıdı.²¹⁶ Ekonomik, idari ve askerî reformlarla İlhanlı Devleti'ni daha sistemli ve güçlü bir konuma getirmeye çalıştı. Ancak Gazan Han döneminde birçok isyan hareketi gerçekleşti. Bunlardan Anadolu'da çıkan Baltu isyanını Sülemiş bastırarak siyasi konum korunmaya çalışıldı.²¹⁷ Lakin bir süre sonra

²¹² Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s.615; Aksarâyî, **a.g.e.**, s.113; Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **a.g.e.**, s.61; Kazvîni, **a.g.e.**, s.482; Mansûrî, **a.g.e.**, s.100; Spuler, **a.g.e.**, s.93.

²¹³ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s.623; Sa'düddeve Hakkında detaylı bilgin için bk. Mustafa Uyar, "İlhanlı Devletinde Yahudi Bir Vezir: Sa'düddeve", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXI/33, 2003, s.126-142; Spuler, **a.g.e.**, s.96.

²¹⁴ Aksarâyî, **a.g.e.**, s.135; Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s.638; Kazvîni, **a.g.e.**, s.486; Spuler, **a.g.e.**, s.99.

²¹⁵ Aksarâyî, **a.g.e.**, s.152; Mansûrî, **a.g.e.**, s.136; Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s.657; Kazvîni, **a.g.e.**, s.488; Spuler, **a.g.e.**, s.103; Osman Gazi Özgüdenli, **Gazan Han ve Reformları**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009, s.107.

²¹⁶ Kazvîni, **a.g.e.**, s.488.

²¹⁷ Aksarâyî, **a.g.e.**, s.194; Baybars el-Mansûrî, **a.g.e.**, s.142; Kazvîni, **a.g.e.**, s.490; Özgüdenli, **a.g.e.**, s.119.

Sülemiş de isyan etti ve bedelini canıyla ödedi.²¹⁸ Gazan Han döneminde, Memlûk Devleti ile sıcak çatışmalar devam etti. Daha önce Hülegü dönemindeki Ayn-ı Câlut Savaşı ve Abaka dönemindeki Elbistan ve Hums savaşlarının ardından, Memlûklarla üç defa savaş meydanında karşı karşıya gelen Gazan Han, giriştiği üç mücadelenin birinde (1299 *Vâdî el-Hazindâr Savaşı'nda*)²¹⁹ galip gelirken birinde savaş cereyan etmeden ordular çekildi, diğerinde ise Şam yakınlarında bozguna uğradı.²²⁰ 1304 yılında Gazan Han ölünce yerine kardeşi Ölceytü İlhanlı hükümdarı oldu.²²¹ Ölceytü Han bazı kaynaklarda *Harbende*²²² lakabıyla anılmaktadır. Ölceytü, kardeşinin uyguladığı sistemleri takip ederek bir süre İlhanlıların vaziyetinin korunmasını sağladı. Devlet merkezini Sultâniye adlı yeni bir yer kurarak oraya taşıdı.²²³ Gazan Han'a vezirlik yapan ve dönemin tarihçisi olarak anılan Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, Ölceytü devrinde de baş vezirlik görevini yürüttü ve eseri Câmîü't-Tevârih'i Ölceytü Han'a takdim etti.²²⁴ Ölceytü Han döneminde Anadolu hâkimiyeti –isyanlara rağmen- devam etmekteydi. Emir Çoban Noyan'ı görevlendirerek Karamanoğullarının başı çektiği bu isyan teşebbüsleri bastırıldı.²²⁵ 1316 yılında Ölceytü'nün ölümü üzerine yerine çocuk yaşta olan oğlu Ebû Said Bahadır Han geçti.²²⁶ Onun kabiliyetsizliğinden faydalanan Vezir Tâceddin Ali idareyi elinde tuttu. Anadolu'da daha önce görev yapan Emir Çoban

²¹⁸ Baybars el-Mansûrî, **a.g.e.**, s.142; Kazvîni, **a.g.e.**, s.490; Özgüdenli, **a.g.e.**, s.134-35.

²¹⁹ Daha önce Sülemiş'e destek veren Memlûk Devleti ile Gazan Han'ın ilk karşılaşmasıydı. Aynı dönemde Memlûklardaki taht mücadeleleri de Gazan Han'ın elini kuvvetlendirerek harekete geçmesine imkân sağladı. Detaylı Bilgi için bkz: Bertold Spuler, **a.g.e.**, s.111-112; Mustafa Uyar, "İlhanlı-Memlûk Mücadelesinde Bir Kırılma Noktası: Vâdî el-Hazindâr Savaşı", **ICANAS**, 2007, s.3253-3260; Özgüdenli, **a.g.e.**, s.134-147.

²²⁰ Aksarâyî, **a.g.e.**, s.221-22-223; İbni Tagriberdi, **a.g.e.**, s.112; Kazvîni, **a.g.e.**, s.490-91; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s.296; Özgüdenli, **a.g.e.**, s.156-166.

²²¹ Aksarâyî, **a.g.e.**, s.242; İbni Tagriberdi, **a.g.e.**, s.113; Kazvîni, **a.g.e.**, s.491; Spuler, **a.g.e.**, s.119; Derya Örs, **Tarih-i Olcaytu; İnceleme ve Çeviri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, AÜSBE, Ankara, 1992, s.67; Yuvalı, **a.g.e.**, s.270.

²²² Mansûrî, **a.g.e.**, s.164; detaylı bilgi için bk.. Mustafa Uyar, "İlhan Ölceytü'ye Verilen Harbende İsmi'nin Kökeni ve Anlamı Hakkında Yeni Bir Yaklaşım", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXXI/2, 2016, s.595-607.

²²³ Kazvîni, **a.g.e.**, s.492; Spuler, **a.g.e.**, s.122; Yuvalı, **a.g.e.**, s.278.

²²⁴ Örs, **a.g.t.**, s.94; Yuvalı, **a.g.e.**, s.279.

²²⁵ Örs, **a.g.t.**, s.198-200; Yuvalı, **a.g.e.**, s.278.

²²⁶ Aksarâyî, **a.g.e.**, s.251; İbni Tagriberdi, **a.g.e.**, s.139; Spuler, **a.g.e.**, s.132; Yuvalı, **a.g.e.**, s.280.

tekrar görevlendirilerek büyük isyanların çıkmasını engelledi ve Anadolu topraklarında bir süre kontrolü sağladı.²²⁷ 1323 yılında uzun yıllardan beri mücadele edilen Memlûk Devleti ile bir anlaşma yapılarak çatışmalara son verildi.²²⁸ Emir Çoban'ın kısa bir süre sonra Ebû Said ile arası açıldı ve Emir Çoban Anadolu'da Timurtaş ile birleşerek hükümdara karşı mücadele fikrini desteklememesine rağmen bu hatasını da canıyla ödedi.²²⁹ 1335 yılında geride erkek çocuk bırakmadan zehirlenerek öldürülen Ebu Said Bahadır Han'ın ardından İlhanlılar giderek zayıflamaya başladı.²³⁰ İlhanlıların hâkim olduğu topraklarda artık kendi başlarına hareket eden emirler ortaya çıktı. Yüz yıla yaklaşan İlhanlı hâkimiyeti artık son bularak Ortadoğu ve Anadolu'da yeni siyasi oluşumlar ortaya çıktı.²³¹ Genel hatlarıyla bahsedilen İlhanlı siyasi tarihinin şimdi de batı sınırında temas ettiği devletlerle olan ilişkilerine değinilecektir.

2.2. İlhanlı Devleti'nin Batı Sınırı ve Münasebette Bulunduğu Devletler

İlhanlı Devleti, Hülegü döneminden itibaren Batı Seferi'yle birlikte farklı devletlere temas etti. Hâkimiyet sahasını batıya doğru genişletme gayreti içinde olan İlhanlı Devleti, hükümdarlarının devirlerine göre izlediği politikalarla, bu amacını belirli düzeyde gerçekleştirebildi. Zira 1250 yılında Mısır'da kurulan Memlûk Devleti, batı ilerleyişi ve hâkimiyeti önünde bir set gibi durarak, İlhanlılara hem Suriye hem de Anadolu nüfuzunda ciddi sorunlar yaşattı. Bu sorunları aşmak için İlhanlılar, Bizans ile ittifak yolu ararken, bir yandan da Selçuklu Devleti'nin sultanlarını kendisi atayarak Anadolu'yu elde tutmaya çalıştı. 1260 yılında Ayn-ı Câlut Savaşı'nın Memlûklar

²²⁷ Aksarâyî, **a.g.e.**, s.251; Kazvîni, **a.g.e.**, s.496.,

²²⁸ Spuler, **a.g.e.**, s.138.

²²⁹ Kazvîni, **a.g.e.**, s.502; Spuler, **a.g.e.**, s.141; Yuvalı, **a.g.e.**, s.286.

²³⁰ Yuvalı, **a.g.e.**, s.287.

²³¹ Spuler, **a.g.e.**, s.144.

karşısında kaybedilmesi, İlhanlıların yenilebilir olduğunu gösterirken diğer taraftan Moğolların yarattığı korku yönetiminden kurtulmak adına İslam Dünyası için bir işaret oldu. Bu bağlamda, İlhanlı Devleti'nin batıdaki devletlerle olan ilişkilerine ayrı başlıklar halinde değinilecektir. Bu devletler şunlardır: Anadolu Selçuklu Devleti, Bizans İmparatorluğu ve Memlûk Devleti.

2.2.1. İlhanlı-Anadolu Selçuklu Devleti Münasebetleri

Kösedağ Savaşı'nın Moğollar tarafından kazanılmasının ardından, Anadolu hâkimiyetini yavaş yavaş Moğollara bırakan Selçuklu Devleti, iç meselelerden ötürü dış müdahalelere karşı koyacak durumda değildi. Başa geçen genç yaştaki tecrübesiz hükümdarların zaafiyetleri ve etrafındaki vezirlerin tutumları, Selçuklu Devleti'ni Moğollara tabi bir devlet konumuna getirdi. Daha önce zikredilen kardeşler saltanatı ile Moğollar tarafından atanan Selçuklu sultanları, Anadolu'daki Moğol baskısını iyiden iyiye halka da hissettirmeye başladı. Zira artan vergi yükü, Moğolların Anadolu'da sık sık görülmeleri bu etkinin işaretiydi. Diğer taraftan iç çekişmelerin artması da Moğol hâkimiyetini hızlandıracaktı.

Celâleddin Karatay gibi tecrübeli bir devlet adamının telkinleriyle biraz olsun nefes alabilen Anadolu Selçuklu Devleti, üçlü yönetim dönemini fazla sürdüremeden, kendini yine saltanat mücadelesi içinde buldu. 1256'da Sultan II. Alaeddin Keykâvus'un Baycu Noyan ile giriştiği savaşta mağlup olması ve Alanya'ya kaçması Anadolu'yu büyük bir tehlikenin içine attı.²³² Baycu Noyan, Aksaray'dan Konya üzerine doğru ilerlerken şehrin savunmasız kalmasını fırsat bilerek ciddi bir kuşatma ve yağmaya hazırlandı. Lâkin Konya'da bulunan 1256 yılındaki savaştan kaçan İloğlu-

²³²Bu savaş Aksarayî 1258, İbni Bibi ise 1256 olarak aktarmaktadır. Detaylı bilgi için bk.: Aksarayî, **a.g.e.**, s. 32; İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 576; Erdem, **a.g.t.**, s.124; Osman Turan, **a.g.e.**, s. 498-499.

Nizâmeddin Ali, halka Moğollarla savaşmak yerine onlara değerli eşyalarını verip yağmadan kurtulmayı vaaz etti. Halkın da katkısıyla Moğollar yüklü miktarda değerli eşyayı alarak şehri yağmalamaktan vazgeçti.²³³ Ancak bir süre sonra yönünü tekrar Konya'ya çeviren Baycu, Konya'ya yönelince menâkıbnamelerde geçen bir hadise ile Konya'nın ikinci yağmadan kurtulduğu rivayet edilir. Ahmed Eflâki'nin eserinde Konya'nın etrafı Moğollar tarafından çevrildiğinde halkın Mevlânâ'ya gelerek ondan yardım istediği ve Mevlânâ'nın da Moğol askerlerinin gördüğü yüksek bir tepeye çıkıp dua ettiği, namaz kıldığı söylenir. Büyü ve sihirden korkan Moğolların bu durumu doğaüstü bir olay olarak görüp kuşatmadan vazgeçerek şehri terk ettikleri söylenir.²³⁴

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yeni sultanı, Borgulu Kalesi'nde hapsedilen IV. Rükneddin Kılıç Arslan oldu. Baycu'nun emriyle hapisten çıkarılan Sultan Rükneddin Kılıç Arslan, 1257 yılında Selçuklu tahtına oturdu.²³⁵ Ancak kısa süre sonra II. İzzeddin Keykâvus'un Konya üzerine yürüyüp tahtı tekrar ele geçirmesiyle saltanat el değiştirdi. Tokat'a çekilen IV. Rükneddin Kılıç Arslan durumu Baycu'ya ileterek hakkı olduğunu düşündüğü sultanlığı geri almak istedi. İzzeddin Keykâvus ise Hülegü Han'a elçi göndererek Baycu'nun kendisini zorla tahttan uzaklaştırdığını bildirdi.²³⁶ Bu sıralarda IV. Rükneddin Kılıç Arslan, II. İzzeddin Keykâvus ile savaşarak tahtı tekrar almak istedi. Moğolların desteğini alarak hareket eden IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın veziri Müineddin Pervane, Sivas civarında II. İzzeddin Keykâvus'un ordusuyla giriştiği mücadeleden mağlup ayrıldı.²³⁷ Ardından Moğollardan tekrar destek isteyen Kılıç Arslan, bu kez Niksar civarında giriştiği mücadeleden galip çıkarak Niksar'ı aldı ve

²³³ İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 577.

²³⁴ Ahmed Eflâki, **Ariflerin Menkıbeleri**, Çev. Tahsin Yazıcı, MEB Yayınları, İstanbul, 1986, s. 282-283.

²³⁵ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 33; Erdem, **a.g.t.**, s. 126; Turan, **a.g.e.**, s. 502.

²³⁶ Osman Turan, **a.g.e.**, s. 504.

²³⁷ İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 581; Turan, **a.g.e.**, s. 504.

buranın yönetimini Pervane'ye verdi.²³⁸ Anadolu Selçuklu Devleti'nin iki sultanı taht için sürekli mücadele halinde iken, devlet adamlarının hamleleri devletin kaderine etkili edecek düzeyde idi. Zira Şemseddin Tuğrai ve Seyfeddin Toruntay, sultanın kim olacağı hususunda Mengü Han ile görüşmek üzere Karakurum'a gitti. Uzun görüşmelerin neticesinde II. İzzeddin Keykâvus ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın müşterek sultan olması yönünde bir *yarlığ* ile Anadolu'ya döndüler.²³⁹ Anadolu'da devam eden saltanat mücadelesine bu iki emîrin dönüşü ile son verildi. II. İzzeddin Keykâvus ve Alıncak Noyan arasında devam eden çatışmalar da sona erdi.²⁴⁰ Nihayetinde Hülegü Han'ın Bağdat'ı ele geçirmesinin ardından Selçuklu sultanlarından II. İzzeddin Keykâvus ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan, Hülegü Han'ın huzuruna giderek ikili yönetim için bir *yarlığ* aldılar.²⁴¹ Suriye seferi öncesi Selçuklu sultanlarına karşı anlayışlı davranıp aldığı bu karar ile Hülegü Han, Anadolu'daki sorunları şimdilik görmezden gelerek basit tedbirlerle geçiştirdi. Çünkü II. İzzeddin Keykâvus'un tutumundan rahatsız idi. Moğollarla savaşan Keykâvus'un Anadolu'da belirli bir gücünün olduğunu düşünerek eşi Dokuz Hatun'un da telkinleriyle Keykâvus'a yumuşak davrandı. Diğer taraftan Müineddin Pervane'nin de bu *yarlığın* alınmasında payı büyüktü. Zira kendi otoritesini kuvvetlendirmek ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan üzerinde kurduğu nüfuzu tüm Selçuklu Devleti'ne yaymak adına Hülegü Han'a giderek ülkenin taksim edilerek yönetilmesini istedi. Bu sayede Moğollara daha çok kazanç getireceğini bildirmesi Hülegü'nün bu kararı vermesinde etkili oldu.²⁴² Artık Selçuklu Devleti, hem büyük Han Mengü'nün hem de İlhan Hülegü'nün onayıyla iki sultan tarafından yönetiliyordu. İlhan Hülegü, Selçuklu Devleti'nde yaptığı taksimattan sonra, huzuruna gelen Selçuklu heyetine

²³⁸ İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 581; Erdem, **a.g.e.**, s.133; Turan, **a.g.e.**, s. 505.

²³⁹ İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 583; Turan, **a.g.e.**, s. 508.

²⁴⁰ Erdem, **a.g.t.**, s. 134-135; Turan, **a.g.e.**, s.509.

²⁴¹ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 45; İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 584; Reşidüddin; **a.g.e.**, s. 51.

²⁴² Erdem, **a.g.t.**, s. 166; Yusuf Ayönü, **Selçuklular ve Bizans**, TTK, Ankara, 2018, s. 264.

Anadolu'daki Moğol birliklerinin ihtiyaçlarının karşılanması için 400 *Baliş*²⁴³ borç verdi.²⁴⁴ Aynı zamanda İlhanlılara verilecek yıllık vergi miktarı da belirlendi. Gerek alınan borç gerekse belirlenen yıllık vergi miktarı ile birlikte Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlıların tahakkümüne girdi.

Suriye seferine çıkarken Selçuklu Devleti'ne maddi yaptırımlar ile yüklenen Hülegü, seferde Selçuklu Sultanlarının kendisine askerî destek vermesini, Suriye seferi sırasında hazır bulunmalarını istedi.²⁴⁵ Suriye seferi başladığında Moğollara destek veren Selçuklu sultanları, Hülegü Han'ın merkeze dönme kararının ardından Anadolu'ya döndüler.²⁴⁶ Çünkü Hülegü, Mengü Han'ın ölümü ile ortaya çıkan taht mücadelelerini engellemek ve merkezi yakından takip etmek için Tebriz'e gitti. Halep ve Şam'ın ele geçirilmesinin ardından Kudüs üzerine gitmeden geri dönen Hülegü, Suriye ve civarındaki topraklar için Ketboğa'yı yetkili kıldı.²⁴⁷ Bu esnalarda Selçuklu Devleti yönetiminde bazı değişiklikler oldu. II. İzzeddin Keykâvus'un vezirlerinden olan Şemseddin Tuğraî, İlhanlılardan aldığı yüklü borçları ardında bırakarak öldü. II. İzzeddin Keykâvus'un veziri Fahreddin Ali oldu. Diğer taraftan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın vezirliğine ise Müineddin Pervane getirildi. Hülegü Han'ın *yarlığı* ile göreve getirilen bu devlet adamları, Anadolu Selçuklu Devleti tarihinde iz bırakacaktı.²⁴⁸ Anadolu Selçuklu Devleti'nde yaşanan bu değişiklikler sırasında Hülegü Han, yanında görev yapan devlet adamlarından Tâceddin Mutez'i ve Tükelek Bahşi'yi *baliş*

²⁴³ Kelime anlamı Türkçede yastık demektir. Farsça kökenli bu kelime Moğollarda ve İlhanlılarda mâli sistemde vergi miktarı olarak da kullanılır. Detaylı Bgi için bk.: Burhân-ı Katı, **Farsça-Türkçe Sözlük**, Çev. Âsım Efendi, TDK, İstanbul, 2009 s. 47; W. Barthold, "Baliş", **İA**, C.II., MEB, Eskişehir, 2001, s. 280; W. Barthold, "İlhanlılarda Mali Vaziyet", **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1931, s. 144.

²⁴⁴ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 46; İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 584.

²⁴⁵ İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 584; Mükremin Halil Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, C. II, TTK, Ankara, 2014, a.241.

²⁴⁶ İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 585

²⁴⁷ İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 584; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 57-58.

²⁴⁸ İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 585; Yinanç, **a.g.e.**, s. 247.

vergisinin tahsilâtı için Anadolu'ya görevlendirdi.²⁴⁹ Önce II. İzzeddin Keykâvus'a giden Mutez, İzzeddin'den beklenmedik bir tavır gördü. II. İzzeddin Keykâvus, Mutez'e IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın yolunun üstünde olduğu için önce ondan vergileri toplamasını ardından kendisinin payına düşen kısmını vereceğini belirtti. Mutez belirtilen şekilde hareket ederek IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a gitti ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın veziri Müineddin Pervane, Mutez'i iyi karşılayıp ağırladı.²⁵⁰ Pervane, vergi konusuna gelmeden de II. İzzeddin Keykâvus hakkında görüşlerini belirterek, II. İzzeddin Keykâvus'un uç beyleri ile birleşerek bir isyan hazırlığında olduğunu söyledi. Mutez, elçiler vasıtasıyla Hülegü'ye durumu ilettiğinde Hülegü, II. İzzeddin'e karşı oldukça sert çıktı.²⁵¹ Mutez'in Anadolu'da olduğu sıralarda ise Müineddin Pervane de Alıncak Noyan'ı II. İzzeddin Keykâvus aleyhine kışkırtarak, II. İzzeddin'in Memlûklarla iş birliği yaptığını iddia etti. Durumun ehemmiyeti açısından dikkate alan Alıncak Noyan, Hülegü Han'a konuyu arz ettiğinde, II. İzzeddin'in üzerine yürümek için bir ferman aldı ve gelen fermana göre IV. Rükneddin Kılıç Arslan, Pervane ve askerleri Konya üzerine yürüdü.²⁵² IV. Rükneddin'in Konya'ya doğru geldiğini duyan II. İzzeddin, savaşmayarak Antalya'ya oradan da İstanbul'a gitti. Moğol ordusu ve IV. Rükneddin, Konya'yı ele geçirdikten sonra Alıncak Noyan, sultan II. İzzeddin'e ait mallara Hülegü adına el koyarak merkezden gelen Bahaeddin Şahinşâh ve Tükelek Bahşi adındaki Moğol devlet adamlarına teslim etti.²⁵³

II. İzzeddin Keykâvus Bizans İmparatorluğu'na sığındıktan sonra, Anadolu'da tekrar etkin olmak ve tahtı ele geçirmek için çeşitli yollara başvurdu. Önce Memlûk sultanı Baybars'a 1261'de elçi göndererek ittifak yapmayı teklif etti. Aynı esnada da

²⁴⁹ Aksarayî, **a.g.e.**, s.49; Erdem, **a.g.t.**, s. 134-135; İbni Bibi, **a.g.e.**,s.585; Yinanç, **a.g.e.**, s. 248.

²⁵⁰ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 50; Yinanç, **a.g.e.**, s. 248-49.

²⁵¹ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 50; Turan, **a.g.e.**, s. 512.

²⁵² İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 587, Osman Turan, **Selçuklu Tarihi Araştırmaları**, Haz. Altan Çetin-Bilal Koç, TTK, Ankara, 2014; s. 289.

²⁵³ İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 588; Yinanç, **a.g.e.**, s. 249

İslamiyet'i kabul eden Altın Orda hanı Berke'nin elçileri de Memlûk sultanı karşısında hazır bulunuyordu. Bizans İmparatoru VIII. Mihael Paleologos, bu ittifakta önce Memlûkların yanında olmayı düşünürken daha sonra Hülegü'nün Anadolu'daki gücünü hissederek İlhanlı yanlısı bir tutum sergiledi. Hatta İmparator, ittifak teşebbüsünün nişanesi olarak da kızını Hülegü Han'a eş olarak gönderdi. Ardından Hülegü'den çekinen İmparator, 1262'de II. İzzeddin'i Enez Kalesi'ne hapsedti ve ardından Memlûk elçilerinin mallarına el koydu.²⁵⁴ Memlûklardan dönen elçiler Baybars'ın isteği üzerine, II. İzzeddin'in durumunu Berke Han'a iletteğinde Berke Han, II. İzzeddin'i kurtarmak üzere bir birliğini Bizans topraklarına gönderdi. Hapsedildiği kaleden kurtarılan II. İzzeddin Keykâvus, Berke Han'dan büyük itibar gördü.²⁵⁵ 1279 yılına kadar Altın Orda topraklarında yaşayan II. İzzeddin, Selçuklu tahtında istediği hâkimiyeti elde edemedi. Lâkin oğullarından II. Gıyâseddin Mes'ûd, Selçuklu Devleti'nde farklı yıllarda olmak üzere iki kez tahta geçecektir.²⁵⁶ XIII. yüzyılın ikinci yarısında İslam Dünyası'nın giriştiği ittifak çabaları sonuçsuz kaldı. Gerek sultan II. İzzeddin gerekse Memlûk sultanı Baybars, Anadolu üzerinde tekrar Selçuklu egemenliğinin tesisi için elde ettikleri bu fırsatı Berke Han'ın ani ölümü ile kaybetti.

II. İzzeddin Keykâvus'un Anadolu Selçuklu tahtına yeniden geçme çabaları sonuçsuz kalınca Anadolu artık IV. Rükneddin'e kaldı. Bu durumdan istifade eden Müineddin Pervane, devlet içindeki otoritesini artırarak devleti kendisi yönetir duruma geldi. İlhanlı Devleti ile olan ilişkilerini de sıkı tutan Pervane, Hülegü Han'dan aldığı *yarlığ* ile gücünü daha da arttırdı. Hülegü Han, ele geçirdiği toprakları eyaletlere bölerek, bu toprakların yönetimini daha teşkilatlı hale getirmek adına valiler atadı. Hülegü, Horasan ve Mazenderan'a oğlu Abaka'yı, Azerbaycan'a diğer oğlu Yeşmut'u,

²⁵⁴ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 57; Erdem, **a.g.t.**, s.174; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Yay. İstanbul, 2005, s. 516-517; Ayönü, **a.g.e.**, s. 268-69.

²⁵⁵ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 57.

²⁵⁶ Turan, **a.g.e.**, s. 518.

Diyarbakir bölgesine Emir Tudan'ı ve Anadolu'ya Müineddin Pervane'yi atadı.²⁵⁷ Bu durum, kendisine büyük imtiyazlar ve imkânlar sağlasa da İlhanlılara karşı da büyük bir sorumluluğu beraberinde getirdi.

Rükneddin Kılıç Arslan bu süreçte Anadolu Selçuklu sultanlığını Müineddin Pervane'nin gölgesinde yürütüyordu. Pervane, IV. Rükneddin Kılıç Arslan'dan Sinop şehrini yeniden fethetmek için izin istedi ve kısa süre sonra şehri kurtardı. Ardından Sinop'un kendisine verilmesini istedi. Sultan, istemeyerek de olsa şehri Pervane'ye verdi. Artık Pervane, gelecekte Pervaneoğulları olarak anılacak beyliğin temelini atmış oldu.²⁵⁸ Ardından Selçuklu tahtında tek başına kalan IV. Rükneddin Kılıç Arslan Anadolu'yu daha iyi yöneteceğini düşünürken, Müineddin Pervane ile Hatiroğlu Şeref konusunda ters düşerek kendini ciddi bir çekişme içinde buldu. Pervane'nin isteği ile Hatiroğlu Eşref'e Niğde Subaşılığı verilmiş, lâkin Hatiroğlu, halka gösterdiği kötü muamele ve haksız para toplama girişimleriyle sultanı verdiği kararda pişmanlık duyacak duruma getirmişti.²⁵⁹ Niğde'yi Hatiroğlu'ndan alma fikrini Pervane'ye iletğinde, Pervane gizliden durumu Hatiroğlu Eşref'e aktardı. Anadolu'da görev yapan bazı Moğol komutanlarının da bilgisi dâhilinde hareket eden Pervane, Hatiroğlu ve Moğol komutanlarla birlikte sultanla ava çıktı. Avda dinlenirken kadehine zehir katılmak suretiyle hayatına kastedilen IV. Rükneddin Kılıç Arslan zehirlendikten kısa bir süre sonra, 1266 yılında öldü.²⁶⁰

Hülegü Han, Anadolu'daki hâkimiyetini tamamen tesis etmeyi planladığı sıralarda meydana gelen olumsuzluklar sebebiyle istediği başarıyı elde edemedi. Önce

²⁵⁷ Reşidüddin, a.g.e., s. 71.

²⁵⁸ J.H. Kramers, "Muineddin Pervane", **İA**, C.VIII., MEB, Eskişehir, 2001, s. 557; Mustafa Uyar, "Moğol İstilas Döneminde Selçuklular", **Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Editör Refik Turan, Grafiker Yay., Ankara, 2012, s. 424-425; Osman Turan, **Selçuklu Tarihi Araştırmaları**, Haz. Altan Çetin-Bilal Koç, TTK, Ankara, 2014; s. 291.

²⁵⁹ İbni Bibi, a.g.e., s. 594-595.

²⁶⁰ Aksarayî, a.g.e., s.65.

büyük han Mengü'nün ölümü ile merkeze dönmesi, sonrasında da Ayn-ı Calût Savaşı'nda Ketboğa'nın ordusunun Memlûklara yenilmesi Moğolların ilerleyişini durdurdu. Ardından İlhanlıların Suriye'de ele geçirdiği toprakları da kısa sürede kaybedince, Anadolu üzerindeki nüfuz tam olarak kurulamadı. Aynı dönemde Altın Orda hanı ile de savaşa tutuşan Hülegü, Anadolu'ya istediği gibi müdahale edemedi. Görevlendirdiği komutanlar ve devlet adamlarıyla Anadolu'yu yönetmeye çalışsa da Hülegü, kendi döneminde istediği otoriteyi kuramadan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın ölümünden bir yıl önce öldü. Hem Selçuklu hem de İlhanlı tahtındaki değişiklik, İlhanlı-Selçuklu ilişkilerini yeni bir sürece taşıdı.

İlhanlıların yeni hanı Hülegü'nün oğlu Abaka olurken²⁶¹ Selçuklu tahtına ise IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın oğlu III. Gıyâseddin Keyhüsrev geçti.²⁶² Abaka Han, öncelikle babası tarafından çıkartılmış olan ferman ve *yarlığların* geçerliliğini tasdik etti. Kısa zamanda devlet işlerine koyulan İlhan Abaka, Hülegü Han zamanında eyaletlere atanan valilerin yanına birer de naip atadı.²⁶³ Anadolu'ya atadığı valinin, kurduğu münasebet ve yapılan faaliyetlerle Müineddin Pervane olduğu anlaşılmaktadır.²⁶⁴ Abaka artık Anadolu yönetimi için doğrudan Pervane ile muhatap oluyor; güvenlik, mali işler ve devlet yönetimi konusunda kendisinden gelen malumatları değerlendiriyordu. Abaka'nın tahta geçtikten sonra Altın Orda ve Çağatay Hanlığı ile mücadele ettiği sıralarda, Anadolu'da yönetimi Pervane tamamen eline aldı.²⁶⁵ Anadolu Selçuklu Devleti içinde gerçekleştirdiği icraatta sultanı saf dışı bırakarak bir devre adını verecek şekilde devleti yönetmeye başladı. IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı öldüren Pervane, tahta, kaynaklarda farklı yaşlarda olduğu belirtilse de

²⁶¹ Aksarayî, a.g.e., s.58; Spuler, a.g.e., s. 78.

²⁶² Aksarayî, a.g.e., s. 66.

²⁶³ Erdem, a.g.t.,s. 185.

²⁶⁴ Aksarayî, a.g.e., s.72; Erdem, a.g.t.,s. 185.

²⁶⁵ Erdem, a.g.t.,s.188

çocuk yaşta denilebilecek III. Gıyâseddin Keyhüsrev'i çıkardı.²⁶⁶ Muineddin Pervane'nin Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki hâkimiyeti giderek arttı. Küçük yaşta bir sultanın yanında kendi atadığı devlet adamları ile birlikte devleti yönetmeye başladı. Bu dönemde Fahreddin Ali yönetimden uzaklaştırılarak Osmancık Kalesi'ne hapsedtirildi. Fakat Selçuklu Devleti'ndeki tecrübesi, Fahreddin Ali'nin hapiste fazla kalmadan Abaka'nın onayıyla tekrar vezirlik makamına kavuşmasına imkân sağladı.²⁶⁷ Fahreddin Ali, Pervane ile birlikte artık Selçuklu Devleti'ni yönetmeye başladı. Bu süreçte İlhanlı-Selçuklu ilişkilerinin aldığı vaziyet de oldukça değişik bir seyirde ilerledi. Çünkü İlhanlıların Anadolu üzerinde her ne kadar bir nüfuzu varsa da Pervane, Fahreddin Ali'ye rağmen, bu durumu kendi lehine kullanarak Selçuklu Devleti içinde daha rahat hareket eder duruma geldi.

Muineddin Pervane, Moğol ordusuna katılmak üzere Anadolu'dan ayrıldığı sıralarda, Kayseri'de Hatıroğlu Şerefeddin Mes'ûd Moğollara karşı isyana kalkıştı. 1276'da hemen Anadolu'ya dönen Pervane, Fahreddin Ali, Moğol Noyanları Mengü, Timur, Toktu ve Tudavun komutasındaki Selçuklu-Moğol ordusu ayaklanmayı kısa sürede bastırdı.²⁶⁸ Ancak bu isyan hareketinin arkasında Pervane olduğunu ve Memlûk Sultanı Baybars ile yazıştığını söyleyen Hatıroğlu Şerefeddin, tüm çabalarına rağmen idam edilmekten kurtulamadı.²⁶⁹

İlhan Abaka, İlhanlıların doğu sınırındaki meselelerin ardından artık batıya yönelerek Anadolu ve Suriye üzerindeki konularla meşgul olmaya başladı. Suriye üzerinde Hülegü döneminden beri mesele olan Memlûklar, Abaka için Anadolu üzerinde de sorun yaratacak faaliyete girdi. Abaka Han Anadolu'daki vaziyeti yakinen

²⁶⁶ İbni Bibi'ye göre henüz iki buçuk yaşındaydı. Bk.; İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 599; Erdem, **a.g.t.**, s. 193; Aksarayî ise Gıyâseddin'in yaşını altı olarak yazmaktadır. Bk.: Aksarayî, **a.g.e.**, s. 66.

²⁶⁷ Uyar, **a.g.m.**, s. 425.

²⁶⁸ İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 612-613; Uyar, **a.g.m.**, s. 427.

²⁶⁹ İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 612.

takip etmek adına birtakım atamalar yaptı. Daha önce Anadolu Selçuklu naibi olan Pervane'yi yine görevinde tutarken yanına Samagar Noyan'ı atadı ve kardeşi Acay'ı da 10.000 kişilik bir birlikle Anadolu'ya görevlendirdi.²⁷⁰ Bu süreçte Anadolu'da yönetimde söz sahibi olan Pervane ve Samagar Noyan, Memlûk Devleti ile diyalog yolunu açma adına Abaka'nın onayıyla bir elçiliği Mısır'a gönderdi. Baybars'ın gelen elçilere tavrının müspet olması, iki devlet arasında barışın tesis edilebileceğine işaret olarak düşünülürken, Baybars Abaka'ya hediye olarak bir zırh ve Samagar Noyan'a da bir ok²⁷¹ gönderdi. Yazdığı mektubu da elçiler vasıtasıyla Abaka'ya ileten Baybars mektubunda, eğer barış yapılacaksa İlhanların Müslüman topraklarından çekilmesi gerektiğini belirtti. Bu talep Abaka tarafından çok sert karşılanarak elçiler de huzurdan kötü muamele ile çıkartıldı.²⁷² Bu süreçten sonra Abaka ile Memlûk Devleti'nin mücadelesi Anadolu üzerinden yürürken burada Anadolu Selçuklu Devleti'nin tutumu mücadelenin seyri açısından oldukça mühimdir. Abaka, bu elçilik teatisinin akabinde derhal hazırlanarak Suriye ve Anadolu üzerine birtakım seferler düzenledi. Bu seferlerde Anadolu Selçuklu Devleti de İlhanlıların yanında yer aldı.²⁷³ Bu seferlerden biri olan Elbistan Savaşı, İlhanlı-Memlûk ordularının ikinci kez karşı karşıya geldiği savaşı.²⁷⁴ Bu savaşın İlhanlı-Selçuklu ilişkileri açısından önemi, Pervane'nin takındığı tavırdan kaynaklanmaktadır. Çünkü Pervane, bu savaştan önce Baybars ile gizli mektuplaştığı ve bu mektupların Abaka Han'a aktarıldığını düşünmektedir. Abaka ise Pervane'nin tutumunu bekleyerek başlangıçta müdahale etmedi.²⁷⁵ Elbistan Savaşı'nın ardından Pervane'nin davetiyle Anadolu'ya yönelen Baybars, 1277'de Kayseri'de tahta

²⁷⁰ Erdem, **a.g.t.**, s. 202.

²⁷¹ Mansûrî, **a.g.e.**, s. 65; İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 5-7; Erdem, **a.g.t.**, s. 204; Ok, eski Türk geleneklerine göre bir tabilik alameti olarak kullanılmaktaydı. Buradan Baybars'ın Anadolu üzerindeki yönetim isteği ve Abaka'ya yazdığı mektubun yorumu çıkarılabilir. Osman Turan, "Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması", **Belleten**, C. IX, S.35., Ankara, 1945, s. 312.

²⁷² Yuvalı, **a.g.e.**, s. 232.

²⁷³ Erdem, **a.g.t.**, s. 204; İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 616-17; İbni Tağriberdi, **a.g.e.**, s. 50; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 232-233.

²⁷⁴ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 87-88; İbni Tağriberdi, **a.g.e.**, s. 54; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 112; Yuvalı, **a.g.e.**, s.233.

²⁷⁵ Mansûrî, **a.g.e.**, s.73; İbni Tağriberdi, **a.g.e.**, s.54-55; Reşidüddin, **a.g.e.**, s.112-113.

oturdu, ancak Tokat'ta Pervane huzuruna çıkmadı.²⁷⁶ Sultan Baybars, Abaka'nın ordusuyla Anadolu üzerine yöneldiğini haber alınca, Kayseri'de fazla kalmayıp Şam'a gitmek üzere yola çıktı ve aynı zamanda Abaka da Elbistan Ovası'na geldi.²⁷⁷ Sultan Keyhüsrev, Pervane ve Fahreddin Ali de Abaka'ya katıldı. Abaka, savaşın cereyan ettiği yeri görünce öldürülen Moğol askerlerinin cesedinden başka bir şeyle karşılaşmadı. Bununla birlikte hiçbir Selçuklu emîrinin veya askerinin cesedini görmeyince de ihanete uğradığına kanaat getirdi.²⁷⁸ Derhal Selçuklu şehirlerine saldırılmasını emretti. Abaka'nın öfkesinden Kayseri'ye kadar bütün Anadolu şehirleri nasibini aldı. Şiddetli yağma ve katliam ile askerlerinin intikamının alındığını düşünen Abaka, Anadolu'da çıkan Karamanoğulları isyanıyla kardeşi Kongurtay'ın ilgilenmesini istedi.²⁷⁹ Kendisi Azerbaycan'a döndü ve burada komutanlarıyla Pervane'nin durumunu konuştu. Nihayetinde Pervane'nin ihanet ettiği kanaatine vardı. Yakalanıp Abaka'nın huzuruna getirilen Müineddin Pervane idam edildi ve 1277 yılında Selçuklu Devleti'nde bir devir kapandı.²⁸⁰

1277 yılı içerisinde Anadolu'da Hatiroğlu isyanından sonra başka bir isyan daha çıktı. Elbistan bölgesine Moğol ordularına desteğe giden Pervane, Fahreddin Ali ve Selçuklu askerlerinin ardından Konya'nın savunmasız kalmasıyla Karamanoğlu Mehmed Bey, düzmece bir şehzadeyi tahta oturtturarak Selçuklu yönetimini fiili olarak ele geçirdi. II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu olarak tanıtılan Cimri²⁸¹ lakaplı şehzade olayı, Anadolu'daki diğer Türkmen beylikleri için de inandırıcı hale getirilerek 19 Mayıs 1277

²⁷⁶ Aksarayî, **a.g.e.**, s.88-89; İbni Bibi, **a.g.e.**, s.620; Mansûrî, **a.g.e.**, s.74-75; Uyar, **a.g.m.**, s.428.

²⁷⁷ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 87; Mansûrî, **a.g.e.**, s. 75.

²⁷⁸ İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 624; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005, s. 567; Uyar, **a.g.m.**, s. 429.

²⁷⁹ Erdem, **a.g.t.**, s. 247; Turan, **a.g.e.**, s. 568; Uyar, **a.g.m.**, s. 429.

²⁸⁰ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 89; Ebu'l-Farac, **a.g.e.**, s. 600; Erdem, **a.g.t.**, s. 249; İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 626; Kramers, **a.g.m.**, s. 557; Mansûrî, **a.g.e.**, s.76; Spuler, **a.g.e.**, s. 85.

²⁸¹ Cimri Olayı, Karamanoğulları Beyliği'nin Selçukluların varisi olarak kendilerini görmesiyle ortaya çıkan bir baş kaldırma hareketi ve taht oyunudur. Detaylı bilgi için Bk. Aksarayî, **a.g.e.**, s. 96-97; İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 636-637; Turan, **a.g.e.**, s. 575-581.

tarihinde Cimri tahta oturdu ve devlet ricali biat etti.²⁸² Abaka'nın Anadolu'ya görevlendirdiği Kongurtay, Cimri olayı ile bizzat ilgilenererek Konya üzerine yürüdü ve Karamanoğlu Mehmed Bey ile Cimri Uç Türkmen Boylarının yanına doğru çekildi. Şemseddin Cüveynî de Anadolu'ya görevlendirilerek Moğolların Anadolu yönetimini tamamen devralacağı bir sürecin önü açıldı.²⁸³ Öncelikle ilgilendiği mesele, Karamanoğulları'nın Anadolu'daki faaliyetleri idi. Moğollara karşı Türkmen beylerini kışkırtan Karamanoğlu Mehmed Bey, yanına Cimri'yi de alarak Karaman ve Konya havalisinde halkı yanına toplamaya çalıştı. Bu sırada Sahib-i Divan Şemseddin Cüveynî, beraberine askerî takviye alarak Mehmed Bey üzerine hareket etti. Mehmed Bey'i bir Moğol keşif birliği bulduğunda yaşanan çatışmada Mehmed Bey okla vurularak öldürüldü.²⁸⁴ Mehmed Bey'in ölümü ile geride kalan Karamanoğulları, artık eskisi gibi aktif bir siyaset ile Anadolu'da XV. yüzyıla kadar ortada gözükmedi. Moğollardan kaçan diğer Türkmenler ise Batı Anadolu'da yığılarak yeni beylikler tesis edecekti.²⁸⁵ Bu olaydan sonra Cimri de Anadolu'da Afyon civarında taht iddiasını devam ettirme çabasıındaydı. Sultan III. Gıyâseddin Afyon'a yakın bölgelerdeki Türkmenlere ferman göndererek Cimri üzerine gitmek için asker istedi. Bu fermana uyan Germiyanogulları asker hazırlayarak sultanın yanında yer alacağını bildirdi. Cimri ise durumun farkında olduğundan Afyon yakınlarında savaş vaziyeti aldı. İki Türkmen birliğinin savaşında III. Gıyâseddin'in orduları Cimri'yi bertaraf etmeyi başardı. Bu olay, Anadolu tarihini değiştirecek bir vaziyet olarak yorumlandı. Zira Cimri

²⁸² Aksarayî, **a.g.e.**, s. 97; Erdem, **a.g.t.**, s. 238-241; Faruk Sümer, "Karamanoğulları", **DİA**, C. XXIV., İstanbul, 2001, s. 455; Hasan Fehmi Turgal, **Müneccimbaşıya Göre Anadolu Selçukîleri**, Türkiye Matbaası, 1935, s. 80; İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 636.

²⁸³ Erdem, **a.g.t.**, s. 254; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 114; Sümer, **a.g.m.**, s. 455.

²⁸⁴ Erdem, **a.g.t.**, s.255-56; İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 642; Turan, **a.g.e.**, s. 584.

²⁸⁵ Erdem, **a.g.t.**, s. 256.

kazansaydı, Selçuklu yönetimini devralması muhtemeldi ve bu durum İlhanlılar için de oldukça güç bir hal alırdı.²⁸⁶

Abaka döneminde Selçuklu Devleti'nde yaşanan diğer bir hadise ise 1280 yılında ölen II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu II. Gıyâseddin Mes'ûd'un taht iddiasıydı. Kırım'da mukîm olan II. Gıyaseddin, Abaka Han'ın huzuruna çıkarak Selçuklu tahtını istemek için hazırlık yaptı. Öncelikle Kırım'dan Anadolu'ya geçerek Samagar Noyan ile görüştü. Samagar Noyan kendisine yapılan büyük iltifatların da etkisi ile II. Gıyâseddin Mes'ûd'un yanına bir emir vererek onu Abaka'nın yanına Tebriz'e gönderdi. Abaka, II. Gıyâseddin Mes'ûd'u iyi ağırladı. Mes'ûd Abaka'dan tahtın kendisine verilmesini talep etti. Ancak talebi Abaka döneminde gerçekleşmedi. Abaka'nın ölümü ile bir süre ertelenen taht talebi, Teküder Ahmed döneminde karşılık buldu.²⁸⁷ Abaka henüz Tebriz'de iken Anadolu'dan Taceddin Mu'tez'in ölüm haberi geldi. Taceddin Mu'tez, İlhanlıların Anadolu'daki emlâkinden, hükümdarların şahsi gelirlerinden sorumlu idi. Bu kadar önemli bir kaybın yerini doldurmak için merkezden 1280 yılında Taceddin'in oğlu Mucireddin Yezdî'yi bir *yarlığ* ile Anadolu'ya gönderdi. Cüveynî'nin yanında görev alacak olan Mucireddin Yezdî, ilerleyen süreçte Cüveynî'nin idamını hazırlayacak faaliyetlere girişecekti.²⁸⁸

İlhan Abaka, Baybars'a karşı yaşadığı mağlubiyetin intikamını almak için Memlûk Devleti üzerine yeni bir sefer hazırlığına başladı. Kardeşi Mengü Timur'u Anadolu'ya göndererek bir ordu hazırlamasını istedi.²⁸⁹ Abaka da Suriye üzerinden hazırlanıp hareket edecekti. İki farklı koldan Memlûkler üzerine saldırmayı planlayan Abaka, Suriye topraklarında sahilleri elinde bulunduran Frank prenslikleri ile ittifak

²⁸⁶ Erdem, **a.g.t.**, s. 261; İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 662-663.

²⁸⁷ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 108; Erdem, **a.g.t.**, s. 265; İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 674.

²⁸⁸ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 105; Erdem, **a.g.t.**, s. 266; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 120; Spuler, **a.g.e.**, s. 877-88.

²⁸⁹ Erdem, **a.g.t.**, s. 269-70; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 124.

yolu arasa da bir sonuç elde edemedi. Mengü Timur, Elbistan-Kayseri arasında karargâhını kurarak Selçuklu ve Türkmenlerden gelecek askerlerin burada toplanmasını istedi. Memlûk sultanı Kalavun da Moğolların hazırlık yaptığını, gönderdiği casuslar vasıtasıyla öğrendi.²⁹⁰ Kalavun tedbir alarak ordusunu hazırlamaya çalıştı. 1281 yılından Elbistan üzerinden harekete geçen Mengü Timur, Abaka'nın da harekete geçtiğini öğrendi.

Abaka döneminde Anadolu Selçuklu Devleti-İlhanlı ilişkilerinin seyrinde iç meselelerin aldığı rol büyüktü. Hatiroğlu isyanı, Pervane'nin ihaneti, Baybars'ın Anadolu'ya davet edilmesi, Karamanoğulları ve Cimri vakası ile Türkmenlerin hareketliliğinden ötürü İlhanlılar, Anadolu dışındaki meselelerle bu süreçte ilgilenemedi. Abaka, Cüveynî'yi Anadolu'ya atayarak bir nebze olsun Anadolu'nun güvenliği ve yönetimi ile meşgul olmasını sağladı. Anadolu'ya bir nizam getirmeye çalıştı ve bunu başardı. Abaka'nın bu süreçteki olumlu tutumu da Cüveynî için oldukça önemliydi. Çünkü Cüveynî, merkezden uzak bir yönetim uyguladığı başarılı politikalar sayesinde Abaka'nın güvenini kazandı.²⁹¹ Abaka, 1281 yılında Memlûk Devleti'ne karşı aldığı yenilginin üzüntüsü ve öfkesiyle bir kurultay toplayarak kusurluların bulunmasını emretti. Lâkin kendisi ve kardeşi Mengü Timur içtiği bir içecekten dolayı zehirlendi. Önce kardeşi Mengü Timur, ardından Abaka Han, 1282 yılında öldü.²⁹² Abaka'nın ölümüyle Anadolu Selçuklu Devleti yeni bir sürece girdi. Gelecekte başa geçecek İlhanlı hükümdarlarının politikaları ile Anadolu'nun kaderi, İlhanlı hükümdarlarının kararlarına kaldı.

Abaka Han'ın ölümünün ardından İlhanlılarda tahta kimin geçeceği konusu büyük bir sorun olmadan çözüldü. Çünkü Teküder dışında taht için gösterilen diğer kişi

²⁹⁰ Erdem, **a.g.t.**,s. 269; Turan, **a.g.e.**, s. 591.

²⁹¹ Erdem, **a.g.t.**,s. 274.

²⁹² Abu'l-Farac, **a.g.e.**, s. 609; Erdem, **a.g.t.**, s.273; Fazlullah, **a.g.e.**,s. 126; Turan, **a.g.e.**, s. 592.

Mengü Timur idi. Mengü Timur'un ölümüyle artık İlhanlılarda Teküder dönemi başladı.²⁹³ Tahta çıktığı sırada Müslüman olduğu için Ahmed adını alan Teküder, İlhanlı maliyesini hesapsız kullanmasıyla birlikte İlhanlıların ekonomik olarak çöküşünü hazırlayan hükümdar oldu.²⁹⁴ Teküder Ahmed döneminde Selçuklular ile münasebetler aktif olarak devam etmekteydi. Anadolu'daki İlhanlı hâkimiyeti devam ederken, Anadolu Selçuklu sultanları hala İlhanlıların belirlediği kişiler oluyordu. Bu dönemde Selçuklularda sultan, III. Gıyâseddin Keyhüsrev iken, Abaka döneminde Tebriz'e gelen II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu II. Gıyâseddin Mes'ûd, Selçuklu tahtında hak iddia etti. Abaka'nın ömrü vefa etmediğinden II. Gıyaseddin Mes'ûd'un taht talebini Teküder Ahmed yerine getirdi.²⁹⁵ Teküder Ahmed'in onayıyla Selçuklu tahtında tekrardan iki sultan bulunuyordu. Ancak Gıyâseddin Keyhüsrev'in bu durumdan memnun olmaması sebebiyle İlhan Teküder'in onayını almadann Anadolu'ya dönmesi, II. Mes'ûd nezdinde kendisi için müspet bir durum teşkil etti.²⁹⁶ Bu durumdan hareketle II. Mes'ûd, Gıyâseddin'in davranışının saygısızca olduğunu düşündü ve Anadolu'da görevli Kongurtay ile iş birliği yaparak İlhan Teküder'e karşı bir harekât yapacağını sinyallerini verdi. Bu gelişmeler sonucunda Teküder Ahmed, bir endişe içine gark oldu. III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in veziri olan Sahip Ata Fahreddin Ali, damadı II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu II. Mes'ûd'un vezirliğine geçince, Gıyâseddin tek başına kaldı. Bu suretle İlhan Teküder'in onayıyla Gıyaseddin Keyhüsrev idam edildi.²⁹⁷ Gıyâseddin Keyhüsrev'in katli üzerine tahta geçen II. Mes'ûd, Anadolu Selçuklu Devleti'ni tamamen Moğol egemenliğine bıraktı. Aldığı her karar, yürüttüğü her faaliyet Anadolu,

²⁹³ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 107; İlhan Erdem, "İlhanlılarda Teküder Ahmed Dönemi ve Selçuklular", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. XXXV., Ankara, 2004, s. 104.

²⁹⁴ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 107; Erdem, **a.g.m.**, s. 104.

²⁹⁵ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 108; Erdem, **a.g.m.**, s. 105; Yinanç, **a.g.e.**, s. 320.

²⁹⁶ Erdem, **a.g.m.**, s. 105; Yinanç, **a.g.e.**, s. 321.

²⁹⁷ Yinanç, **a.g.e.**, s. 321.

İlhanlı ümerası ve hükümdarının onayından geçmekteydi.²⁹⁸ İki farklı dönemde Selçuklu sultanlığı yapan II. Mes'ûd, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışını hızlandırdı. Teküder Ahmed döneminde Anadolu'da görev yapmaya devam eden Ata Melik Cüveynî'nin yanına merkezden oğlu Nevruz da gönderildi. Hatta bunların yanında İmadeddin Zencâni gibi önemli İlhanlı vezirleri de gönderildi. Anadolu'nun imar faaliyetleri hızlandırılmak istenirken biryandan da zengin Anadolu nimetlerinden istifade etmek için böyle bir yola gidildi.²⁹⁹ Çünkü Anadolu'nun mali potansiyelini bilen İlhanlılar fırsat bildikleri her dönemde bundan istifade ettiler. Ayrıca Teküder Ahmed döneminde Anadolu'da askerî anlamda bir tavsiye de söz konusu oldu. Anadolu'da çok az denilebilecek bir Selçuklu ordusu bırakılırken geri kalan ordunun ekseriyeti Moğol birliklerinden oluşmaktaydı.³⁰⁰ Ancak Teküder Ahmed döneminde Anadolu'da kısmen sükûnet sağlanmış olsa da aynı zamanda İlhanlıların iç meseleleri arttı.³⁰¹ Argun, amcası Teküder'in saltanatına karşı ayaklandı.³⁰² İlhanlı Devleti içindeki çekişmelerin neticesi olarak ortaya çıkan bu ayaklanmada Argun galip gelerek amcası Teküder Ahmed'i 1284 yılında tahttan indirip öldürttü ve tahta oturdu.³⁰³

Argun Dönemi'nde Anadolu Selçuklu ilişkilerinin mahiyetini etkileyecek bazı önemli hadiseler yaşandı. Bunların başında Abaka döneminde Anadolu'ya görevlendirilen vezir Şemseddin Cüveynî'nin idam edilmesi gelmekteydi. Özellikle Teküder Ahmed ile olan mücadelesinde Teküder'i destekleyen Cüveynî'nin tutumu Argun'u hem öfkelendirmiş hem de üzmüştü. Bu sebepten onu huzuruna çağırdı ve başlangıçta kendisine iyi davransa da huzurundan ayrıldıktan sonra 16 Ekim 1284

²⁹⁸ Mehmet Ersan, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2010, s.139; Yinanç, **a.g.e.**, s. 325.

²⁹⁹ Erdem, **a.g.m.**, s.111; Yinanç, **a.g.e.**, s. 326.

³⁰⁰ Yinanç, **a.g.e.**, s. 326.

³⁰¹ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 110.

³⁰² Reşidüddin Fazlullah, **a.g.e.**, s. 136-vd; Uyar, **a.g.m.**, s. 431.

³⁰³ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 110; Erdem, **a.g.m.**, s. 110; Mustafa Uyar, *İlhanlı Devleti'nde Argun Dönemi (1284-1291)*, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, AÜSBE, Ankara, 2001, s. 34-vd; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 151.

tarihinde idam edildi.³⁰⁴ Argun Han, devlet işlerine koyularak gerek iç meseleler gerekse dış meseleler konusunda bazı önemli kararlar aldı.

İlhan Argun, Şemseddin Cüveynî'den boş kalan vezirlik görevine Yahudi bir vezir olan Sa'düddeve'yi getirdi.³⁰⁵ Devlet içinde geniş yetki ve görevlerle donatılan Sa'düddeve aynı zamanda Argun Han'ın kişisel danışmanı idi.³⁰⁶ Sa'düddeve, Aruk ve Buka'nın İlhanlı devlet mallarını zimmetine geçirdiğine dair ispatlı izahı ile iki emîrin mallarının müsadere edilmesini sağladı. Bu olay, onun yükselişini hızlandırdı.³⁰⁷ Diğer taraftan İlhan Argun Anadolu'nun vaziyetini de boşlamadı. Öncelikle II. Mes'ûd'un sultanlığından rahatsız olan ve sultanlığın yarısını isteyen III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in validesi, Argun Han'a müracaat etmek istedi. Moğol yönetimi, Bahaeddin Vurukurdî isimli bir İslam fakihini bu konu hakkında bilgi edinmek üzere görevlendirdi.³⁰⁸ Sultan II. Mes'ûd'ın Konya'da bulunmamasını fırsat bilerek 1284 yılında III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in iki çocuğunu tahta oturttu. Fahreddin Ali ise yaşanan bu durumun Selçuklu Devleti için vahim sonuçlar doğuracağını düşünerek merhum sultan III. Gıyâseddin'in annesine durumu bildirse de bir etki etmedi. Çocuk yaşıta olan iki sultanın tahtta olması Türkmenler için bir fırsat görülerek daha önce Cimri olayı ve Karamanoğulları isyanlarında olduğu gibi tekrar Moğollara karşı bir harekât başlatmak istediler. Sultan II. Mes'ûd ise Anadolu'da daha fazla kargaşa olmaması için durumu İlhan Argun'a anlatmak üzere Tebriz'e doğru yola çıkmak istedi. Argun ise yaşanan olaylardan haberdar olduğundan 1285 yılında kardeşi Geyhatu ve Hülecü'yü

³⁰⁴ Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 153-155; Uyar, **a.g.t.**, s. 44.

³⁰⁵ İslam topraklarında görev yapan Yahudi bir vezirin bu denli yüksek rütbeye gelme sebebi ve Sa'düddeve hakkında detaylı bilgi için bk.: Mustafa Uyar, **a.g.t.**, s. 58-vd.; Mustafa Uyar, "İlhanlı Devleti'nde Yahudi Bir Vezir: Sa'düddeve", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXI/33, Ankara, 2003, s. 226-242.

³⁰⁶ Uyar, **a.g.t.**, s. 64-65.

³⁰⁷ Uyar, **a.g.m.**, s. 133; Uyar, **a.g.t.**, s. 65.

³⁰⁸ Uyar, **a.g.t.**, s. 82.

Anadolu'ya gönderdi.³⁰⁹ Sultan Mes'ûd ise hakkı olan tahta tekrar tek başına oturdu.³¹⁰ Türkmenlerin Anadolu'daki faaliyetleri Geyhatu ve Hülecü'nün gelişini zorunlu kıldı. Anadolu'nun bazı kıyı kesimleri (Antalya, Ladik, Menteşe ve Alâiyye) Moğolların yönetiminden çıktığından bu duruma el koymak zaruri hale geldi. Erzincan civarında 20.000 kişilik ordusuyla ikamet eden Geyhatu, 1286 yılı baharında Sivas, Kayseri ve Aksaray civarını dolaştı. Kaygılı olan halk, Moğolların bu seferki tutumundan hoşnut oldu. Çünkü Fahreddin Ali ve Geyhatu'nun çabalarıyla Moğol askerleri parayla alışveriş yaparak bölge halkına müthiş bir kazanç sağladı.³¹¹ Argun döneminde Anadolu'da artan Türkmen faaliyetlerinin başında Germiyanogulları Beyliği vardı. Bu mücadele içinde Anadolu Selçuklu Devleti, Moğollarla oluşturduğu birliklerle Türkmen beylerine karşı koymaya çalıştı.³¹² 1286 yılında yaşanan bu mücadelede en çok mağdur olan kesim halktı. Zira yaşanan şiddetli çatışmalar, ani baskınlar ve iki tarafın talepleri, halkı mali ve sosyal yaşantı anlamında oldukça yıprattı. Moğollar, Türkmen beylikleri ile mücadele ederken ihtiyaçlarının karşılanması ve vergiler için halka ciddi baskı yaptı. Germiyanogulları üzerine artık ciddi bir harekât düzenlemek gerektiğini düşünen Sultan II. Mes'ûd, Fahreddin Ali ile birlikte Moğollardan aldığı askerî destekle Germiyanlı topraklarına hücum etti. 1287 yılında gerçekleşen bu olay üç gün sürdü ve Germiyanogulları Beyliği ile Eşrefogulları Beyliği bu baskılara dayanamayarak 1 Temmuz 1288 tarihinde Sultan Mes'ûd'un huzuruna çıkarak itaatlerini bildirdiler. Bu süreçte Karamanogulları da Germiyanogulları gibi Moğollara başkaldırmayı denese de

³⁰⁹ Uyar, **a.g.t.**, s. 84; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Yay. İstanbul, 2005, s.603.

³¹⁰ Erdem, **a.g.t.**, s. 292; Uyar, **a.g.t.**, s. 84.

³¹¹ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 116; Erdem, **a.g.t.**, s. 294; Turan, **a.g.e.**, s. 604; Uyar, **a.g.t.**, s.86.

³¹² Erdem, **a.g.t.**, s. 296; Uyar, **a.g.t.**, s. 87.

bir sonuç elde edemedi ve onlar da Germiyanogullarıyla birlikte sultana bağıllığını bildirdi.³¹³

Türkmenlerin bu isyan teşebbüsünden sonra Anadolu Selçuklu Devleti için önemli bir hadise yaşandı. Elli yıldan fazla Selçuklulara hizmette bulunan vezir Fahreddin Ali, 24 Kasım 1288 tarihinde vefat etti. Onun ölümüyle zayıf olan Selçuklu Devleti daha da zayıfladı. Yerine gelen vezir ise Selçukluların içinden değil, İran merkezli Argun tarafından atanan Fahreddin Kazvînî oldu.³¹⁴ Kazvînî'nin gelişiyalnızca bir devlet görevi değildi; aynı zamanda o, Anadolu'yu *iltizam*³¹⁵ olarak aldı. Kazvînî'nin Anadolu'ya atanması, halk ve Türkmenler nezdinde kabul görmedi ve derhal bu duruma karşı çıkmak istediler ancak somut bir netice alınamadı. Kazvînî'nin Anadolu'ya gelmesiyle birlikte Anadolu halkı üzerindeki baskı ve mali yükümlülükler arttı. Anadolu'dan alması gereken vergi miktarının on katı kadar daha fazla vergi talep etmesi ve bunun temini için halka zulmedilmesi, zaten karmaşa yüzünden üretimin durma noktasına geldiği Anadolu'da çöküşü hızlandırdı.³¹⁶ Kazvînî'nin bu davranışibilgisizlikten mi yoksa kasıtlı mı olduğu konusunda görüşler farklılık arz etmektedir.³¹⁷ Kazvînî'nin kötü yönetimi üzerine Mücireddin Emirşâh, Selçuklu topraklarında mali yönetimin iki bölgeye bölünmesi yönünde bir öneride bulundu. Batı kısım Kazvînî'de doğu kısım ise Sivas, Tokat, Kastamonu ve Danişmendiyye bölgesi ile Sinop ve Samsun havalisinin kıyı kesimi olmak üzere Mücireddin Emirşâh'a verildi. Her iki

³¹³ Erdem, **a.g.t.**, s. 296-297; Ersan, **a.g.e.**, s. 144-145; Uyar, **a.g.t.**, s. 88.

³¹⁴ Erdem, **a.g.t.**, s. 298; Ersan, **a.g.e.**, s. 140; Turan, **a.g.e.**, s. 607; Uyar, **a.g.t.**, s. 89.

³¹⁵ İltizam: Kelime anlamı olarak, özel şahsın devlete ait vergi gelirlerini belirli ücret karşılığında toplaması anlamına gelir. Bu durum, Anadolu Selçuklu Devleti'nin artık mali olarak tamamen Moğolların tahakkümünde olduğunu gösterir. Kazvînî'nin vergi gelirlerini toplarken halk üzerinde kurduğu baskı, Anadolu'nun gelecekteki kaderini belirleyecek olayların nedenlerinden bir olacaktır. İltizam ve etkileri için bk. Mehmet Genç, "İltizam", **DİA**, C. XXII., İstanbul, 2000, s. 154-158; Erdem, **a.g.t.**, s. 298; Uyar, **a.g.t.**, s. 90.

³¹⁶ Uyar, **a.g.t.**, s. 91.

³¹⁷ Aksarayî, Kazvînî'yi cahillikle itam etmektedir. Aksarayî, Kazvînî'nin uyguladığı politikaların ve vergi sistemindeki dengesiz davranışlarının sebebini, mali sisteme dair bilgisinin azlığından kaynaklandığını belirtmektedir. Aksarayî, **a.g.e.**, s. 120-122; Claude Cahen ise Kazvînî'nin davranışlarının bilgisizlikten değil, kasıtlı olduğunu yazmaktadır. Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 294-295.

mültezimin iki yıl süreyle (1289-91) yürüttüğü görevde Kazvînî'nin bölgesinden fazlaca şikâyet gelmesi ve bu durumun İlhanlı merkezine iletilmesiyle, bölünmüş vergi toplama sisteminde Kazvînî, görevinden alındı. Kutbeddin Şîrâzî, İlhanlı merkezine çağırdığı Kazvînî ve Mücireddin Emirşâh'ı yargıladı. Emirşâh, Kutbeddin Şîrâzî'nin çabalarıyla kurtulurken Kazvînî idam edilmek üzere hapsedildi.³¹⁸ Kazvînî'nin kötü yönetiminden ötürü idam edilmesinin ardından Argun Han, Anadolu vezirliğine bu kez Sa'düddeve'nin önerisiyle Ahmed Lakuşi'yi, valiliğine ise Samagar Noyan'ı atadı.³¹⁹ Lakuşi'nin Anadolu'ya gelirken yanında gelen destekçileri Kılavuzoğulları olarak anılan bir gruptu.³²⁰ Samagar Noyan bir süre Lakuşi'nin ve yandaşlarının Anadolu'daki kötü muamelelerine engel olma gayretini gösterdi. Ancak Samagar'ın bu çabalarının bir karşılığı olmadığı gibi Argun'un emri ile görevden alındı, Anadolu valiliğine tekrar Geyhatu atandı.³²¹ Geyhatu göreve geldiğinde yanında Sultan Mes'ûd'un atadığı Hâce Nasıreddîn B. Yavlakaslan vardı. Hâce Nasıreddîn'in tutumu ve icraatları Geyhatu'yla birlikte halkın da güvenini kazandı. Kazvînî döneminden kalan halk aleyhine olan bazı uygulamaları kaldırarak (Kazvînî halkın bütün mallarının tahririni isterken, Hâce'nin araya girmesiyle yalnızca bir kısmı tahrir edildi.) halk nezdinde itibar kazandı.³²² Geyhatu'nun Anadolu'ya ikinci kez gelişi halk nazarında olumlu karşılandı. Argun Han'ın ölümüne kadar Anadolu'da kalan Geyhatu, Anadolu'da Moğolların talanına engel olurken bu süreçte halkın sorunlarıyla da bizzat ilgilendi.³²³

Argun Han, bu süreçte rahatsızlandı. Rahatsızlığına çare olarak Sa'düddeve'nin bir ilaç yapmasını istedi. Lakin Sa'düddeve'nin yaptığı ilaç Argun'u iyileştireceği

³¹⁸ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 126; Erdem, **a.g.t.**, s. 304; Uyar, **a.g.t.**, s. 92-93.

³¹⁹ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 124.

³²⁰ Kansu Ekici, **İlhanlı Hükümdarı Geyhâtû ve Zamanı**, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, SDÜSBE, Isparta, 2021, s. 34; Uyar, **a.g.t.**, s. 93.

³²¹ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 127; Uyar, **a.g.t.**, s. 94

³²² Erdem, **a.g.t.**, s. 305; Ekici, **a.g.t.**, s. 37; Uyar, **a.g.t.**, s. 94.

³²³ Ekici, **a.g.t.**, s. 36-37; Uyar, **a.g.t.**, s. 94-95.

verde daha da hasta etti. Sa'düddeve'nin vezir olmasından ötürü Argun'un bu rahatsızlığı onu daha da güçlendirdi. Lakin Moğol emirlerinin Sa'düddeve'ye karşı birleşmesiyle birlikte Sa'düddeve'nin etrafı giderek zayıflatıldı. Önce adamları öldürüldü. Ardından da kendisinin Argun Han'a yaptığı ilacın şifa değil daha da hasta edici olması, İlhan Argun'a kötülük etmesi sebebiyle yakalanarak Argun'un ölümünden kısa süre önce idam edildi.³²⁴ Argun Han'ın hastalanması ve 6 Mart 1291 tarihinde vefat etmesiyle birlikte Geyhatu, Konya'dan İlhanlı başkentine hareket ederek yönetimi ele aldı.³²⁵

Geyhatu, yönetimi ele almak için merkeze hareket ettiğinde Anadolu'daki Türkmenler Selçuklu sultanına karşı ayaklandı. Karamanoğullarının başı çektiği bu Türkmen ayaklanması, Geyhatu'ya Anadolu seferini zorunlu hale getirdi. Zira Selçuklu başkenti Konya'yı kuşatan Karamanoğulları, Sultan II. Mes'ûd'un ve halkın direnişi sayesinde bir netice alamadı. Moğolların da Konya'ya doğru geldiği haberi yayılınca Karamanoğulları kuşatmayı kaldırarak Konya'yı terk etti.³²⁶ Geyhatu'nun Anadolu'ya gelişi hemen gerçekleşmediğinden Karamanoğulları, Konya üzerine birkaç defa daha akın düzenleseler de Fahreddin Ali'nin torunları, Konya halkının ve sultanın gayretleriyle sonuçsuz kaldı. Sultan Mes'ûd'un yardım isteği üzerine Anadolu'ya gelen Geyhatu, ilk gelişinden daha sert bir müdahalede bulundu. Sultan Mes'ûd tarafından karşılanan Geyhatu, ordusunu iki kısma bölerek Anadolu'da yağma ve kıtale başladı. Önce 21 Aralık 1291 tarihinde Larende'yi zapt ederek Karamanoğullarının başkentini ele geçirdi ve bu bölgede çok ciddi yağma ve talanda bulundu.³²⁷ Geyhatu ordusunun diğer kolu ise Eşrefoğlu beldelerine girerek buraları yağmaladı ve ciddi katliamlarda

³²⁴ Erdem, **a.g.t.**, s. 308-309; Ekici, **a.g.t.**, s. 38; Reşidüddin, **a.g.e.**, s.171-172; Uyar, **a.g.t.**, s. 70.

³²⁵ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 135; Erdem, **a.g.t.**, s. 310; Ekici, **a.g.t.**, s. 42; Reşidüddin, **a.g.e.**, s.177.

³²⁶ Ekici, **a.g.t.**, s. 45.

³²⁷ Aksarayî, **a.g.e.**, s.137-138; Erdem, **a.g.t.**, s.315; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 179.

bulundu. Moğol ordularının bu harekâtında 7.000 kişiyi esir aldıkları aktarılmaktadır.³²⁸ Bu da Geyhatu'nun öfkesinin bir yansıması ve Moğolların ciddi bir ordu gücüyle Anadolu'ya gelmesi olarak düşünülebilir. Geyhatu daha sonra Ladik ve Menteşe Türkmenlerinin üzerine de yürüdü, Ladik Türkmenleri ciddi direniş gösterse de şehri kuşatarak teslim zorladı ve şehri ele geçirip yağma ve katliamda bulundu. Menteşe Beyliği üzerine de yürüyen Geyhatu, Selçuklu sınırlarından bağımsız olmasına rağmen bu beyliğin de topraklarında ciddi talanlar yaptı.³²⁹ Geyhatu, Türkmenler üzerine yaptığı sert müdahalelerin ardından Azerbaycan'a dönmek üzere yola çıktı. Anadolu'da sert bir şekilde de olsa isyan hareketlerinin bastırıldığını düşündü. Ancak bu esnada Sultan Mes'ûd'un kardeşi Kılıç Arslan Anadolu'daki Moğol zulmünü durdurmak ve Selçuklu Devleti'ni layık olduğu mertebeye yükseltmek adına kardeşine karşı isyana teşebbüs etti.³³⁰ Kastamonu şehrinde örgütlenen Kılıç Arslan'ın durumu Geyhatu'ya iletilince, Sultan Mes'ûd'un maiyetine Moğol askerlerinden oluşan bir birlik tahsis etti. Sultan Mes'ûd kardeşinin üzerine giderek Kastamonu'ya varmadan Kılıç Arslan'ın ordusuyla karşılaştı. İlk hamlede esir düşen Sultan Mes'ûd, Moğol kumandanlarından Giray'ın yardımıyla kurtarıldı; Rükneddin Kılıç Arslan'ın ordusu dağıtıldı ve Rükneddin Kılıç Arslan İstanbul'a kaçarken Sultan Mes'ûd da Konya'ya döndü.³³¹ İlhan Geyhatu, Azerbaycan'a oradan da başkente yöneldi. Geyhatu döneminde devletin gelirlerinin plansız bir şekilde harcanması, devleti ciddi sıkıntılara soktu. Artık İlhanlı maliyesi bu sorunlara çözüm bulmak adına Geyhatu döneminde ilk defa kâğıt para bastı. Yaşanan bu durum devlet içindeki hoşnutsuzluğu artırırken bazı devlet adamları Baydu'yu kışkırtarak Geyhatu'ya karşı bir isyan hareketi başlattılar. Bağdat'ta başlattığı isyan hareketi İlhanlı içinde yankı buldu ve Baydu, Geyhatu'yu alt ederek yönetimi ele

³²⁸ **Anonim Selçuknâme**, Terc. ve Not. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner, Atıf Yay, Ankara, 2014, s. 65; Erdem, **a.g.t.**, s. 315.

³²⁹ **Anonim Selçukname**, s. 65; Ersan, **a.g.e.**, s. 145-146.

³³⁰ Erdem, **a.g.e.**, s. 316; Ersan, **a.g.e.**, s. 146; Yinanç, **a.g.e.**, s. 337-338.

³³¹ Ersan, **a.g.e.**, s.147; Turan, **a.g.e.**, s. 621; Yinanç, **a.g.e.**, s. 338.

geçirdi.³³² Ancak Baydu'nun saltanatı ele geçirmesi çetin bir şekilde gerçekleşse de tahtta fazla oturamadan kardeşi Gazan Han, kendisini tahttan indirerek idam ettirdi.³³³ Kısa süren Baydu saltanatında dış meselelere vakit olmadan devlet içinde ciddi sorunlar yaşandı.

Gazan Han, İlhanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sorunları çözme gayretiyle birçok yeniliği devlete kazandırmaya çalıştı. Bu süreçte iç ve dış meselelerdeki yoğunluk, yapılan yeniliklerin neticelerinin alınmasını geciktirdi. Çünkü Anadolu'nun kargaşa içindeki vaziyeti, Gazan Han'ın burada uygulamak istediklerine mâni oluyordu. Gazan Han tahta geçtikten sonra Anadolu'da yaşadığı en büyük meselelerin başında isyanlar geldi. Bu isyanları çıkaranlar ise İlhanlıların Anadolu'da görev yapan noyanlarıydı. Bu durum bize İlhanlıların Anadolu'daki otoritesinin giderek sarsıldığını göstermektedir. İsyan hareketlerinden ilki Toğaçar tarafından gerçekleştirildi. Toğaçar Noyan, 1296 yılında Gazan Han tarafından Anadolu genel valiliğine atandı.³³⁴ Toğaçar Anadolu'ya gelince Tokat'ta ikamet etti. Bu bölgenin mallarına el koyması ve halka zulmetmesi sebebiyle Gazan Han'a Toğaçar hakkında bir dizi şikâyet gitti. Bunu üzerine Gazan Han, Arap Noyan ve Baltu'yu gizliden bilgilendirerek Toğaçar'a karşı tedbir alınmasını istedi. Selçuklu Tokat Beylerbeyi olan İzzeddin Muhammed de Toğaçar yanlısı bir tavır sergilemekteydi. Baltu Noyan İzzeddin Muhammed'in üzerine giderek O'nu tutsak etti. Toğaçar araya girmek istese de bu fayda vermedi.³³⁵ Toğaçar ise kaçmaya yeltense de Baltu ve Arap Noyan'ın takibiyle yakalanarak 1296 yılı baharında öldürüldü.³³⁶ Toğaçar'ın ölümünün ardından çok geçmeden bu kez Anadolu'da Baltu, Gazan Han'a karşı isyan etti. Gazan Han'ın emirlerine karşı gelerek

³³² Aksarayî, **a.g.e.**, s.147-148; Turan, **a.g.e.**, s. 630.

³³³ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 150-151; Osman Gazi Özgüdenli, **Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)**, Kaknüs Yay., İstanbul, 2009, s. 106-108.

³³⁴ Ersan, **a.g.e.**, s.148; Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 196.

³³⁵ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 154; Ersan, **a.g.e.**, s. 148; Yinanç, **a.g.e.**, s. 348.

³³⁶ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 157; Erdem, **a.g.t.**, s. 342; Ersan, **a.g.e.**, s.149; Turan, **a.g.e.**, s. 632.

merkeze gitmemesi ve Anadolu Selçuklu Sultanı II. Mes'ûd'u tarafına çekmesi Gazan Han'ı öfkeliendirdi. Bunun üzerine Gazan Han, emir Kutluşah'ı Baltu üzerine gönderdi. Kutluşah, kendisine katılan Baltu'nun torunu Sülemiş ve Samagar Noyan'ın oğlu Arap ile birlikte Baltu üzerine yürüdü, Baltu bu savaşta mağlup olarak önce Türkmenlere oradan da Ermenilere sığındı. Lakin Ermeni Kralı, Baltu ve beraberindekileri Gazan Han'a teslim etti. Gazan Han'ın fermanıyla Tebriz merkezde Baltu ve adamları idam edildi.³³⁷ Gazan Han, Baltu isyanındaki tutumu sebebiyle Sultan Mes'ûd'u azlederek yerine Feramurz oğlu III. Alâeddin Keykubad'ı sultanlığa getirdi. Lakin Alaeddin Keykubad sultanlığa gelene kadar yaklaşık iki yıl Selçuklu tahtı boş kaldı. Bu süreçte Anadolu dört farklı mali bölgeye bölünerek yönetildi, bu yönetimde Müineddin Mehmed Bey pervanelik görevine, Cemaleddin Mehmed vezirliğe, Cemaleddin Tiflîsi saltanat naipliğine ve Şerefeddin Osman, istifa makamına getirildi.³³⁸

Gazan Han 1298 yılında III. Alâeddin Keykubad'ı tahta oturttu. Vezirliğine ise Ahmed Lakuşî'yi atadı. Yeni sultanın Anadolu'ya gelişiyile birlikte daha önce atanan dört devlet adamının görevi son buldu.³³⁹ Gazan Han bu sıralarda Memlûk Devleti üzerine bir sefer düzenlemek için hazırlıklara başladı. Anadolu'dan da Sülemiş'e haber göndererek Mısır seferinde kendisine destek olmasını istedi. Ancak Sülemiş, Anadolu valiliğine kendisinin atanmamasına kızdığından Gazan Han'ın bu çağrısına olumsuz cevap vererek destek olmadı.³⁴⁰ Sülemiş'in bu davranışının üzerine Gazan Han, Bayancar ve Buçkur noyanları Sülemiş üzerine gönderdi. Ancak yeterli sayıda asker olmadığından bu iki noyan Sülemiş'e yenildi ve savaşta öldürüldü. Gazan Han, Suriye üzerine çıkacağı seferden vazgeçerek Anadolu'ya yöneldi. Sülemiş'e şiddetli bir saldırı ile mukavemet etti. Sülemiş kaçarak canını zor kurtardı, lakin bu kez Anadolu'daki bazı

³³⁷ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 161-165; Ersan, **a.g.e.**, s. 149; Yinanç, **a.g.e.**, s. 353.

³³⁸ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 168; Erdem, **a.g.t.**, s. 347; Ersan **a.g.e.**, s. 150.

³³⁹ Ersan **a.g.e.**, s. 156; Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 196; Turan, **a.g.e.**, s. 635.

³⁴⁰ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 193-194; Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 196; Yinanç, **a.g.e.**, s. 353.

Türkmenlerden destek alarak isyan hareketine devam etmek istedi. Ancak Gazan Han'ın Emir Çoban'ı görevlendirmesiyle Emir Çoban, Sülemiş isyanını bastırmaya muvaffak oldu. Sülemiş ise Kastamonu civarında yakalanarak Tebriz'e götürüldü ve orada idam edildi.³⁴¹ Sülemiş isyanının bastırılmasından sonra Gazan Han'ın Anadolu'daki otoritesi giderek zayıflıyordu. Sultan III. Alaeddin Keykubad, Sülemiş isyanından sonra Suriye seferine çıkmadan önce Gazan Han'ın huzuruna vardı. Gazan Han onu büyük takdirlerle karşıladı. Alaeddin'in sultanlığını yeniden tasdik etti ve ona yeni görevler verdi. Sultan III. Alaeddin, aldığı yeni görevlerle Anadolu'ya döner dönmez halka karşı şiddetli zulme ve ağır vergiler yüklemeye başladı. Selçuklu sultanı III. Alaeddin Keykubad, isyana karışmasa da yönetimde gösterdiği zafiyetler ve halka yaptığı zulümler sebebiyle tahttan azledildi ve yerine tekrar II. Mes'ûd getirildi.³⁴² III. Alaeddin Keykubad'ın sultanlık yaptığı dönemde, Anadolu'da birçok Türkmen beyliği bağımsızlığını ilan etti. Gazan Han'ın dönemine denk gelen bu hadisede Osmanlı Devleti'nin de temelleri atıldı.³⁴³

II. Mes'ûd'un ikinci saltanat dönemi, resmîyette var olsa da İlhanlıların buradaki siyasini tatbikinde bir etkisi olmadı. Çünkü Anadolu Selçuklu Devleti'nde her ne kadar bir sultan olsa da Anadolu İlhanlı merkezinden atanan bürokratlar vasıtasıyla yönetiliyordu. Gazan Han'ın yaptığı ıslahat hareketleri de bu bürokratlar vasıtasıyla Anadolu'ya ulaşıyordu. Lakin kabiliyetsiz devlet adamları yüzünden Gazan Han'ın yaptığı ıslahatların Anadolu'da bir etkisinin görülmediği gözlemlenmektedir.³⁴⁴ Gazan Han döneminde yaşanan olaylar, Anadolu'nun akıbetini belirlemede temel faktör oldu. Anadolu Selçuklu Devleti'nin sorunlarını çözmek isterken kendi valilerinin Anadolu'da çıkardığı isyanlarla uğraşması, Gazan Han'ı oldukça güç duruma düşürdü.

³⁴¹ Erdem, **a.g.t.**, s. 359; Ersan, **a.g.e.**, s. 157; Turan, **a.g.e.**, s. 640.

³⁴² Aksarayî, **a.g.e.**, s. 238; Erdem, **a.g.t.**, s. 376; Ersan **a.g.e.**, s. 162; Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 196.

³⁴³ Erdem, **a.g.t.**, s. 375; Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 198-199.

³⁴⁴ Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 197.

Türkmenlerin bağımsızlık hareketleri ve başarıları da Anadolu'da topyekûn hâkimiyetin önüne geçti. Diğer yandan devletin içinde bulunduğu durumu reformlarla düzeltmeye çalışan Gazan Han, bu reform hareketlerini Anadolu'da tatbik muvaffak olamadı. Bu sebeplerden yola çıkarak Gazan Han döneminde Anadolu üzerinde istenilen derecede bir başarı elde edilemediği gibi, yeni oluşan siyasi güçlerin de artmasıyla artık Anadolu, İlhanlı kontrolünden çıkmaya başladı.

Gazan Han'ın 1303 yılında hastalanmasıyla birlikte yaklaşık bir yıllık bir hastalık mücadelesinin ardında 1304 yılında vefat etti. Vefatından önce kardeşi Ölceytü'yü veliaht ilan etmişti.³⁴⁵ Ölceytü 1304 yılında tahta geçtiğinde Gazan Han'ın yaptığı ıslahatların aynen geçerli olduğunu belirten bir ferman çıkardı.³⁴⁶ Lakin Gazan Han'ın ölümü Anadolu'da büyük bir şok yarattı ve bunu fırsat bilen bazı isyancılar harekete geçti. Ölceytü ise kayınbabası İreincin'i Anadolu'ya göndererek bu isyan hareketini engellemesini istedi.³⁴⁷ İreincin Anadolu'daki kargaşaya son verip kıymetli hediyelerle Tebriz'e gitti. Ölceytü İreincin'in başarısını ödüllendirmek adına onu Anadolu valiliğine atadı.³⁴⁸ Bu sıralarda Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı II. Mes'ûd vefat etti.³⁴⁹ Onun vefatıyla Selçuklu Devleti'nin siyasi varlığı sona erdi. Kaynaklar, Selçuklu Devleti'nin yıkılışına dair ortak bir tarih veremezken çalışmamızda biz Niğdeli Kadı Ahmed'in Ölceytü Han'a takdim ettiği eserinde belirttiği gibi 1308 yılını esas aldık.³⁵⁰

³⁴⁵ Erdem, **a.g.t.**, s. 394; Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 365-66.

³⁴⁶ Hafız-i Ebrû **Zeyl-i Cami'ü't-Tevârîh**, neşr. Hanbaba Beyânî, Tahran, 1317, s. 7; Örs, **a.g.e.**, s. 69-70.

³⁴⁷ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 246-247; Erdem, **a.g.e.**, s. 395; Örs, **a.g.t.**, s. 85.

³⁴⁸ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 250; Erdem, **a.g.e.**, s. 396.

³⁴⁹ Erdem, **a.g.t.**, s. 420.

³⁵⁰ Aksarayî'nin de bayanları Niğdeli Kadı Ahmed'i doğrular niteliktedir. Zira kendisi, devletin sonun geldiğine dair cümleler zikretmektedir. Bk. Aksarayî, **a.g.e.**, s. 244; Niğdeli Kadı Ahmed, **El-Veledü's-şefîk Ve'l-hâfidü'l-Halîk**, Çev. Ali Ertuğrul, TTK, Ankara, 2015, s. 449.

İrencin'in Anadolu'da bulunduğu dönemde Batı Anadolu'da bazı Türkmen Beyleri, kendi bağımsız beylikleri ile faaliyet göstermekteydi. Gerek Anadolu Selçuklu Devleti'nin durumu gerekse İlhanlı valisi İrencin'in gücü bu beyliklerle mücadele etmek konusunda kâfi değildi. Bu sebepten İrencin'in Anadolu'da kaldığı sürece beyliklerle bir mücadelesi olmadı. İrencin Anadolu'daki ikinci gelişinde akrabası Bulargu'yu Ermeniler üzerine görevlendirdi. Bulargu Müslüman olduğundan Ermenilerin yerleştiği bölgelerdeki İslâmiyet'in eksik unsurlarını (cami, kümbet) tamamlamak istedi. Ermeni kralı ise Bulargu'nun bu faaliyetlerinden hoşnut değildi. Bulargu'yu Ölceytü Han'a şikâyet ederek, Bulargu'yu Memlûk Devleti ile iş birliği yaptığı yönde bir iftiraya maruz bıraktı. Yapılan yargılamada Bulargu suçlu görülerek idam edildi.³⁵¹ Bulargu'nun öldürüldüğü dönemde İrencin Anadolu'da zulmü ile anılıyordu. Bu sebepten Ölceytü Han 1314'te İrencin'in üzerine Emir Çoban'ı görevlendirdi.³⁵² Emir Çoban, İrencin üzerine gitmek ve Anadolu'yu itaat altına almak için hareket etti. Ölceytü Han'ın hastalığının ağırlaşmasıyla birlikte İlhanlı Devleti'nin ileri gelenleri devletin geleceği için Ebu Said'e bir mektup yazarak durumu haber verdiler. Ebu Said ise Horasan valiliği görevinin sonuna geldiğinden derhal hareket ederek Sultaniye şehrine gitti. Lakin devletin merkezinden açık davet olmadan şehre girmedi. Ölceytü Han'ın eşi Kutlu Şah Hatun ve Emir Çoban istişare ederek Ölceytü Han vefat ederse Ebu Said'in devletin başına geçmesi yönünde fikri birliğine vardılar. Kısa süre sonra Ölceytü Han ölünce Emir Çoban beraberinde emir Sevinç ile birlikte Ebu Said'in yanına giderek kendisini Sultaniye'ye davet ettiler ve 1317 yılında Ebu Said, İlhanlıların hükümdarı oldu.³⁵³ Ebu Said hükümdar olduğu dönemde artık Anadolu Selçuklu Devleti inkıraza uğramış, onun topraklarında Türkmenler beylik kurmuşlardı. Lakin Doğu Anadolu'da

³⁵¹ Erdem, **a.g.t.**, s. 398; Turan, **a.g.e.**, s. 652.

³⁵² Turan, **a.g.e.**, s. 653.

³⁵³ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 251; Kemal Ramazan Haykiran, **İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa'id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu (1317-1335), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, AÜSBE, Ankara, 2007, s. 27-28.

İlhanlı hâkimiyeti devam etmekte ve Anadolu'daki İlhanlı yönetimi, merkezden gönderilen valilerle sağlanmaktaydı. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra, Anadolu'da beylikler saltanatının başladığı ve yavaş yavaş İlhanlıların Anadolu'dan çekilmeye başladığı bir süreç yaşandı. Emir Çoban, İrencin ve Timurtaş Noyan'ın Anadolu'daki faaliyetleri Ebu Said Bahadır Han'ın saltanatından itibaren yaklaşık 10 yıl kadar sürdü. Ancak zayıflayan İlhanlı Devleti, 1335 yılında Ebu Said Bahadır Han'ın vefatıyla dağılma sürecine girdi ve Anadolu faaliyetleri tamamen son buldu.³⁵⁴

2.2.2.İlhanlı-Bizans Münasebetleri

İlhanlıların batıya gelişi, yalnızca Anadolu Selçuklu Devleti'ni ve Memlûkları tedirgin etmedi. Anadolu Selçuklulara sınırı olan Bizans İmparatorluğu, daha önce kuzeyden Bizans topraklarına kadar gelen Batu'nun harekâtından ötürü Moğolların nasıl bir güce sahip olduğunu biliyordu. Bu sebepten dolayı Anadolu Selçuklularının ardından kendi topraklarına yapılacak Moğol akınları, siyasi buhranlarla uğraşan Bizans İmparatorluğu için ciddi bir endişe sebebiydi. Askerî açıdan çok iyi durumda olmayan Bizans İmparatorluğu, Moğollarla başa çıkmak ve kendi topraklarını korumak adına diplomasi yolunu kullanmak istedi. İlhanlıların Bağdat'ı ele geçirmesi ve Anadolu'ya yönelmesiyle artık yakın temasın kaçınılmaz olması, atılacak diplomatik adımların sürecini kısalttı. Bu bağlamda, Bizans İmparatorluğu, din adamlarını kullanarak İlhanlılar arasında Hristiyanlığın yayılmasını sağlamak, İlhanlı hükümdarlarıyla evlilik bağları tesis etmek, ortak düşman olarak tanımladıkları devletlere karşı askerî destek sağlamak ve ticaret anlaşmaları yapmak gibi farklı yollardan İlhanlılarla temas etti. Bu

³⁵⁴ Turan, **a.g.e.**, s.663-665.

temaslar, İlhanlı hükümdarları nezdinde ele alınarak aşağıda ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Hülegü Han, batı seferinin ilk safhasını başarılı bir şekilde tamamlayarak İsmâîlîlere ve Bağdat'taki Abbasi Halifeliği'ne son verdi. Yönünü batıdaki Suriye topraklarına oradan da Mısır'a çeviren Hülegü kendisine karşı koyacak büyük bir güçle karşılaşmadan Kudüs'e kadar ilerledi. Lakin yukarıda da bahsedildiği üzere kardeşi Mengü Han'ın ani ölümü Hülegü'nün Tebriz'e dönmesine neden olurken Ketboğa'yı da Suriye topraklarındaki ordusunun başına tayin etti. Ketboğa'nın amacı Hülegü Han'ın emriyle Mısır'a kadar gitmekti. Ancak 1260 yılında karşısına çıkan Kutuz komutasındaki Memlûk ordusu, Ketboğa ve beraberindeki orduyu büyük bir bozguna uğratarak Moğolların ilerleyişini durdurdu. Hülegü Han'a bu haber ulaştığında Memlûk Devleti, Suriye topraklarını Moğollardan alarak İlhanlı ilerleyişini durdurdu. Beklenmedik yenilgi ve hızlı toprak kayıpları, Hülegü'nün politikalarını Anadolu üzerine yönlendirmeye mecbur bırakırken aynı süreçte Altın Orda Hanlığı'yla savaşması, İlhanlıların batı ilerleyişini yavaşlattı. Bu durumdan kurtulmak adına kendine müttefik edinmek isteyen Moğollar, gerek Avrupa'dan gerekse Bizans İmparatorluğu'ndan gelen heyetleri kabul ettiler. İlhanlı-Bizans münasebetlerinin başlangıç safhası, Ayn-ı Câlut Savaşı'nın kaybedilmesinden hemen sonraki zamana denk gelmektedir. Bu durum şu şekilde değerlendirilebilir:

Anadolu ve Suriye topraklarına yönelen İlhanlıların, bu bölgeleri tanıyan Bizans ile müttefik olmaları, tabii karşılanabilir. Ayrıca aynı anda Altın Orda ve Memlûk devletleri ile mücadele ederken yeni bir cephe açmak İlhanlıları güç durumda bırakacaktır. Aynı zamanda bu süreçte çıkacak iç meselelerin devleti zayıf bırakması muhtemeldir. Diğer bir durum ise Bizans açısından değerlendirildiğinde, hızlı ilerleyen ve Anadolu'yu hâkimiyeti altına alan Moğolların Bizans için bir tehdit oluşturmasıdır.

Çünkü daha önce Batu'nun Orta Avrupa'ya kadar ilerlemesiyle etrafına korku salan Moğollar, Bizans İmparatorluğu tarafından bu süreçte kaygıyla takip edilmekteydi. Şimdi ise benzer durum, Anadolu'ya gelen ve kendilerine sınır olan Hülegü tarafından hissettirilmekteydi. Yukarıda bahsedilen sebeplerden yola çıkarak İlhanlı-Bizans münasebetlerinin iki devletin geleceği konusunda nasıl bir öneme sahip olduğu ve bu münasebetlerin ne gibi neticeler doğurduğuna değinilecektir.

Hülegü Han dönemi, Batı ile karşılıklı elçilerin geldiği bir diyalog sürecinin İlhanlılarda başladığı dönem olarak değerlendirilebilir. Lakin yapılan görüşmelerin sonuç verdiği süreç henüz bu dönemde gerçekleşmedi. Doğudan batıya büyük bir güç olarak hareket eden İlhanlıların batıda kendilerini bekleyen tehlikelere karşı tedbirli davranarak Bizans İmparatorluğu ile dostane görüşmelerin ilk adımını Hülegü, 1257 yılında İstanbul'a gönderildiği düşünülen elçilerle attı. Gönderilen elçilerin Bizans İmparatoru II. Teodoros Laskaris tarafından iyi karşılandığı ve bu elçiler için bir tiyatro oyunu tertip edildiği başta *The Mongols and Byzantium 1243-1341*³⁵⁵ isimli doktora tezi çalışmasında ve yakın zamanda yapılan birtakım araştırmalarda da aktarılmaktadır.³⁵⁶ Bu görüşmenin neticesine ilişkin bir bilgi mevcut değildir. Lakin buradan hareketle İlhanlıların kuruluşundan kısa bir süre sonra Bizans ile temasa geçmesi ve Bizans'ın bu durumdan hoşnut olması, ilerleyen süreçte iki devletin politik çıkarlar doğrultusunda ortak hareket edeceğini göstermektedir. 1261 yılına gelindiğinde Bizans'ın Altın-Orda Memlûk ittifakı arasında kalmasıyla İlhanlılara yakınlaşmaya başladığı görülmektedir.

Bizans İmparatoru VIII. Mihael Paleologos, İstanbul'u 1261 yılında tekrar ele geçirdikten sonra etrafındaki devletlerle olan ilişkilerine yön vermek adına bazı

³⁵⁵ Bu bilgi hakkında bk. Bruce G. Lippard, **The Mongols and The Byzantium (1243-1341)**, Indiana University, Department of Uralic Altaic Studies, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Indiana, 1983, s. 180-182.

³⁵⁶ Alican Kirişoğlu, **İlhanlı-Avrupa İlişkileri**, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, SDÜSBE, Isparta, 2018, s. 37-38; Kansu Ekici, **İlhanlı Hükümdarı Geyhâtu ve Zamani**, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, SDÜSBE, Isparta, 2012, s. 131; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 412.

girişimlerde bulundu. Anadolu Selçuklu Devleti'nde cereyan eden taht kavgaları Bizans'ın işine gelirken, bu taht kavgalarından ve Moğol baskısından kaçan II. İzzeddin Keykavus, Bizans'a sığındı. Bizans İmparatoru, farklı coğrafyalarda kendi topraklarını tehdit eden büyük güçler arasında kaldığından, II. İzzeddin Keykavus ile olan dostluğunu kullanmak istedi. Öncelikle Altın Orda-Memlûk ittifakının kendi lehine bir durum teşkil edeceğini düşünerek, II. İzzeddin'e hürmette kusur etmedi. Çünkü hızlı bir şekilde ilerleyen ve Anadolu Selçuklu Devleti'ni kendisine bağlayan İlhanlılara karşı tek başına güçsüz kalacağını biliyordu. Ancak Bizans, İlhanlı Devleti'ne karşı böyle bir tedbir alırken kendisini daha büyük bir tehlikenin içinde gördü. Deniz ve kara yolu ile Altın Orda-Memlûk ittifakının önünü açan Bizans, hem Anadolu hem de Kırım'daki Moğol güçlerine karşı savunmasız kalacaktı. İslâmiyet'i kabul eden Berke Han, İslamiyet'in yeni lideri Memlûklar ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin sultanı II. İzzeddin'in yer aldığı bir ittifak, Bizans için endişe veren bir durum oldu. Buna karşılık İmparator VIII. Michael Paleologos, Anadolu Selçuklu Devleti'ni zayıflatan ve Anadolu'yu hâkimiyeti altına alan İlhanlıların Bizans'a karşı saldırgan bir tutum içine gireceğini düşündü. Bu amaçla önce II. İzzeddin'e karşı tutumunu değiştirerek onu hapse attırdı. 1261 yılında yaşanan bu olay, Bizans İmparatorluğu için yeni bir diplomatik sürecin başlangıcı oldu.³⁵⁷

Memlûk Sultanı Baybars, Bizans imparatoruna bir elçilik heyeti göndererek kendisiyle sulh yapmasını ve II. İzzeddin'in iyi ağırlanmasını talep etti. Bu elçilik görüşmesi esnasında orada Hülegü Han'dan gelen elçiler de bulunmaktaydı. İmparator VIII. Mihael Paleologos, durumun ciddiyetini bildiğinden Hülegü'nün elçileri yanında

³⁵⁷ Charles Melville, *Anatolia Under the Mongols, The Cambridge History Of Turkey, (Byzantium To Turkey 1071-1453)*, V.I., Canbridge University Press, 2009., s. 61.

Memlûk elçilerinin belirli konularda konuşmasına müsaade etti.³⁵⁸ Berke Han'a elçi göndererek Anadolu Selçuklu sultanı olarak tanıdığı II. İzzeddin'in Bizans elinden kurtarılmasına yardımcı olmasını istedi. Altın Orda Hanı Berke de İlhanlılara karşı ittifak yaptığı Memlûk sultanının sözüne istinaden bir askerî birlik göndererek Bizans topraklarına akın etti. Bizans imparatoru olası bir savaştan çekindiği için II. İzzeddin ve beraberindekileri serbest bırakarak Altın Orda'ya teslim etti. II. İzzeddin, Bizans topraklarına saldırmak için Berke Han'dan destek alsada Memlûklardan gelen elçi, II. İzzeddin'e Bizans ile sulh yapıldığını ve bu sulhun bozulmaması için bu saldırıdan vazgeçmesi gerektiğini söyledi.³⁵⁹ Bu süreçte Baybars'ın gönderdiği elçiler vasıtasıyla Müslüman olan Berke Han, kısa bir süre sonra vefat etti. Memlûk-Altın Orda ittifakı somut olarak yalnızca II. İzzeddin'in Bizans elinden kurtarılması hususunda sonuç verdi. İlhanlılarla herhangi bir çatışma yaşanmadan Berke Han'ın ve II. İzzeddin'in ölümü ile sonuçsuz kalan Memlûk-Altın Orda diyalogu Bizans'ın istediği şekilde sonuçlandı. Çünkü bu ittifakın içinde yer almak isteyen Bizans diğer taraftan İlhanlılarla karşı karşıya gelmek istemiyordu. Yönettiği denge politikası ile Bizans İmparatorluğu, hem Memlûklarla olan ilişkilerini bozmadı hem de İlhanlıların gazabına uğramadı.³⁶⁰ Hülegü döneminde gerçekleşen bu olaydan sonra İlhanlı-Bizans arasında somut diyalog adına İmparator VIII. Mihael Paleologos bir hamle yaptı, kızı Maria'yı Hülegü Han'a eş olarak gönderdi.³⁶¹ Siyasi ilişkilerin tesisi için atılan bu adım, Bizans'ın umutlarını artırdı. Çünkü bir taraftan Altın Orda baskısı diğer taraftan Anadolu Selçuklu Devleti'nin varlığı ve son olarak Mısır'da hüküm süren Memlûkların baskısı karşısında, İlhanlılarla kurulacak bağ oldukça önemliydi. Lakin Hülegü Han'ın ölümü vuku

³⁵⁸ Reuven Amitai-Preiss, **Mongols and Mamluks, The-Memluk-Ilkhanid War (1260-1281)**, Cambridge University Press, 1995, s.84.

³⁵⁹ İbn Şeddad, **a.g.e.**, s. 33.

³⁶⁰ Yuvalı, **a.g.e.**, s. 200.

³⁶¹ Georges Pachymeres, **Bizanslı Gözüyle Türkler**, Çev. İlcan Bihter Barlas, İlgi Kültür-Sanat Yay., İstanbul, 2019, s. 41; Runciman, **a.g.e.**, s. 272.

bulunca bu evlilik Hülegü'nün oğlu Abaka Han ile gerçekleştirildi.³⁶² Somut olarak başlayan ilişkilerin iki devletin çıkarlarına yansımaları pek mümkün olmadı. İlhanlıların Memlûklarla bir mücadele içinde olması ve Anadolu'nun yönetimi konusunda zorlukların ortaya çıkması, devletleri birbirine yakınlaştırmada büyük engel teşkil etti.

Sonuç olarak, Hülegü döneminde İlhanlı-Bizans ilişkilerinin bir neticesi olmadı. Altın Orda Memlûk ittifakından çekinen Bizans İmparatoru, İlhanlılarla da düşman olmamak adına yürüttüğü denge politikasını evlilik bağıyla desteklemek istese de bu durum, Hülegü döneminde değil Abaka döneminde gerçekleşti.

1265 yılında Prenses Maria, Abaka Han ile evlenerek Despina adıyla İlhanlı hatunu oldu. II. İzzeddin ve Altın Orda'ya karşı destek bulmak için Bizans'ın İlhanlılarla yaptığı bu evlilik akdi, siyasi hesapların bir sonucuydu.³⁶³ Yapılan bu evliliğin ardından Bizans heyeti, İlhanlılarla Tebriz'de bir dizi anlaşmalar yaparak İstanbul'a döndü. Abaka Han döneminde karşılıklı elçilerin gidip geldiği Bizans-İlhanlı görüşmelerinin temelini Altın Orda ve Memlûk devletlerine karşı yapılacak harekâtlar oluşturmaktaydı. Ancak bu dönemde gerçekleşen bazı hadiseler, bu görüşmelerin neticesiz kalmasına neden oldu. Memlûk-Altın Orda yakınlaşmasına karşı İlhanlılara yaklaşan VIII. Mihael Paleologos, 1272 yılında Altın Orda'nın artan saldırılarına karşı koyamaz hale geldiğinden bir anlaşma yaparak Altın Orda hanı ile evlilik bağı tesis etmek istedi. İki devletin arasının düzelmesine imkân veren bu evlilik, İlhanlı-Bizans cephesinde atılacak somut adımların önüne geçti.³⁶⁴ Büyük bir kışkacın içine giren

³⁶² Beyâni, **a.g.e.**, s.52; Bruce G. Lippard, **a.g.t.**, s. 197; Judith Herrin, **Woman and Empire In Byzantium: Unrivalled Influence**, Princeton University Press, 2013, s. 314; Morris Rossabi, **Kubilay Han'ın Seyyahı; Doğudan Batı'ya İlk Yolculuk**, Çev. Ekin Uşşaklı, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008, s. 106; Spuler, **a.g.e.**, s. 78.

³⁶³ Paul De Buell, **History Dictionary Of The Mongol World Empire**, The Scarecrow Press, 2003, s. 101; Spuler, **a.g.e.**, s.78; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 227.

³⁶⁴ Bulgarların Altın Orda Hanı Nagay ile yaptığı anlaşma ile Bizans Topraklarına saldırması Bizans'ta büyük endişeye sebep oldu. Yaklaşık 8 yıl süren mücadele sonunda Bizans İmparatoru VIII. Mihael Paleologos imparatorluğun geleceğini düşünerek sulh yoluna gitti. Bk.; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 424.

Bizans, İlhanlılarla düşman olmadan yürüttüğü bu ilişkileri somut faaliyete dökemedi. Diğer taraftan Bizans, Memlûk ve Altın Orda ile ticari anlaşmalar yaparak topraklarını güvence altına aldı.³⁶⁵

Abaka döneminde İlhanlı-Bizans ilişkileri, atılan somut adımlara rağmen bir netice vermedi. Abaka Han yalnızca Bizans İmparatoru ile değil, Avrupa devletleri ve Papalık ile görüşürken de kurulacak bütün ittifaklarda Bizans'ın yer almasını istiyordu. Çünkü Avrupa'ya giden elçilerinin Papalık ile yaptığı görüşmelerde Bizans elçileri de yer almaktaydı ve İlhanlı ile yapılacak muhtemel bir harekâtın parçası olacaktı.³⁶⁶ Ancak VIII. Mihael Paleologos'un siyasi hesapları beklenmedik şekilde gelişti. Anadolu'yu Müslümanların elinden geri almak ve topraklarını Altın Orda'dan korumak adına İlhanlılara yakınlaşan Bizans, neticede bir Müslüman devleti olan Memlûklar ve İslamiyet'i yeni kabul etmiş olan Altın Orda ile anlaşmalar yaptı. Abaka ile tesis edilen evlilik, iki devletin politikalarına bir katkı sağlamadı. Abaka, beklediği desteği göremediği gibi Memlûkların Anadolu üzerindeki faaliyetlerine de karşı koyamadı. Çünkü hem Bizans'ın baskıları hem de kendi ordularının gücüyle Anadolu'yu tamamen sindirmek isteyen Abaka, Anadolu Selçuklu Devleti'nin Memlûk yanlısı siyaseti karşısında tek başına kaldı. Bizans İmparatorluğu'nun Altın Orda-Memlûk ittifakında yer alması, İlhanlıların Bizans ile ilgili beklentilerini suya düşürdü. Netice itibarıyla, karşılıklı elçilerin gidip geldiği Abaka dönemindeki İlhanlı-Bizans ilişkileri, sonuçsuz görüşmeler olarak kaldı.

Abaka'dan sonra tahta geçen Teküder, İslamiyet'i benimseyerek İlhanlıların siyasi politikalarına etki edecek bir karar aldı. Memlûk Devleti ile dostane ilişkiler kurmak istemesi, Avrupa ve Bizans tarafından iyi karşılanmadı. Aynı zamanda Teküder

³⁶⁵ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 424; Pachymeres, **a.g.e.**, s. 59.

³⁶⁶ Amitai-Preiss, **a.g.e.**, s. 97.

Ahmed'in İlhanlı sarayında Hristiyanlara baskı uygulaması, İlhanlı Bizans ilişkilerinde somut adımlar atılmasına mani idi. Yönünü İslam devletleriyle sulha çeviren Teküder Ahmed'in döneminde Bizans ile olan ilişkiler durağan bir vaziyet aldı.³⁶⁷ Herhangi bir teşebbüsün olmaması ve Abaka'nın ölümünden sonra Despina Hatun'un tekrar Bizans sarayına dönmesi İlhanlı sarayında politik değişimin işaretiydi.

Teküder Ahmed'in siyasi politikaları ve devlet içindeki yönetim hamleleri yeğeni Argun tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmış ve Argun yaptığı hamle ile amcasını tahttan indirmişti. İki yıllık kısa saltanatı döneminde Teküder Ahmed'in Bizans ile herhangi bir münasebeti olmadı. İslamiyet'in de kabulü ile Hristiyan dünyasından uzaklaşan İlhanlı sarayı, politikalarını güncelleyerek tekrardan Batı Dünyası'yla diyalog kurmak istedi. Argun dönemi Bizans ile olan ilişkilerin tekrar başladığı ve İslam Dünyası ile savaşların yoğunlaştığı bir dönem oldu. Bu bağlamda Argun, Hristiyanlar içinden seçtiği ve devlet kademesinde görev verdiği kişileri elçilik vazifesinde de kullandı. Bu elçilerden biri olan Rabban Sauma, 1287 yılında İstanbul'a vardı ve dönemin Bizans imparatoru II. Andronikos tarafından iyi karşılandı.³⁶⁸ Elçi, İstanbul'da bulunduğu süre zarfında şehri gezme ve Ayasofya'da ibadetini gerçekleştirme imkânı buldu.³⁶⁹ Bu durum bize, İlhanlı elçisinin o dönemde Bizans tarafından iyi ağırlandığını ve hoşgörü ile karşılandığını göstermektedir. Bizans İmparatorluğu'nda, Teküder dönemindeki Bizans ilişkilerinde yaşanan duraksamanın izleri silinerek sıkı bir ittifak bağının kurulması adına gelen elçilere anlayışlı davranıldığı gözlemlenmektedir. Rabban Sauma, yalnızca Bizans'a gönderilmemişti.

³⁶⁷ Yuvalı, **a.g.e.**, s. 242.

³⁶⁸ Ebu'l-Farac, **a.g.e.**, s. 639; Kenneth M. Setton, **The Papacy and The Levants 1204-1571**, C. I, Philadelphia, 1976, s. 146-147; Morris Rossabi, **a.g.e.**, s. 106; Mustafa Uyar, **İlhanlı Devleti'nde Argun Dönemi (1284-1291)**, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, AÜSBE, Ankara, 2001, s. 103; Steven Runciman, **a.g.e.**, s. 338; James A. Montgomery, **The History of Yaballaha III. Nestorian Patriarch and oh His Vicar Bar Sauma**, Columbia University Press, 1927, s. 52; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 247.

³⁶⁹ Montgomery, **a.g.e.**, s. 53; Rossabi, **a.g.e.**, s. 110-112; Runciman, **a.g.e.**, s. 338; Uyar, **a.g.t.**, s. 107.

Yaklaşık üç ay İstanbul'da kalan Rabban Sauma iki devlet arasındaki görüşmelerin somut faaliyete dökülmesi adına büyük bir girişim olarak düşünüldü. Lakin beklenen etkiyi yapmadı. Buna rağmen Argun Han, elçilik vazifesini layığı ile yerine getirdiğini düşündüğü Rabban Sauma'yı çok iyi karşıladı.³⁷⁰

Sonuç itibarıyla, Argun döneminde İlhanlı Bizans ilişkileri yeniden başlasa da iki devletin ortak hareket edebildiği bir faaliyete dönüşmedi. Argun Han, genellikle Batı desteğini almak maksadıyla İngiltere, Papalık, Fransa ve İtalya ile çok sık görüşmeler gerçekleştirdi. Beş farklı elçilik heyetinin batıya gittiği görüşmelerde Bizans, her ne kadar kendisine elçi gelse de bu görüşmelerin dışında kaldı.³⁷¹ Çünkü İlhanlıların Altın Orda-Memlûk ittifakı karşısında tutunabilmek adına daha büyük bir ittifak kurmak amacıyla gerçekleştirdiği görüşmeler Avrupa devletleriyle idi. Lakin Abaka devrinde sonuca ulaşamayan bu görüşmeler, müttefik arayan İlhanlıların bundan sonraki hükümdarları zamanında da devam edecekti.

Argun Han'ın 1291 yılındaki ölümünün ardından İlhanlılarda Geyhatu ve Baydu dönemleri oldu. Bu iki dönemde de İlhanlıların Bizans ile temasının olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Daha çok iç sorunlarla karşı karşıya kalan İlhanlılarda Geyhatu, bu dönemde Anadolu'da ortaya çıkan Türkmen isyanlarını bastırmaya çalıştı.³⁷² Aynı zamanda liyakatsiz yönetim sergileyen Geyhatu, 1295'te Baydu'nun kendisine isyan etmesiyle yönetimi kaybetti ve Baydu tarafından boğduruldu.³⁷³ Tahtı ele geçiren Baydu, dış siyasette aktif bir süreç yaşamadı. Hristiyanlara karşı hoşgörülü davranan Baydu zamanında, Müslüman ahaliye nazaran Hristiyanlar daha fazla

³⁷⁰ Montgamery, **a.g.e.**, s. 74; Morris Rossabi, **a.g.e.**, s.173-174; Mustafa Uyar, **a.g.t.**, s. 1110; Runciman, **a.g.e.**, s. 340.

³⁷¹ Montgamery, **a.g.e.**, s. 52.

³⁷² Aksarayî, **a.g.e.**, s. 137; Ekici, **a.g.t.**, s.42; Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi**, C.I., Cem Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 207.

³⁷³ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 148; Ebu'l-Farac, **a.g.e.**, s. 649; Ekici, **a.g.t.**, s. 137; Kazvinî, **a.g.e.**, s. 487.Koryoslu Hayton, **a.g.e.**, s. 151.

gözetilse de bu durum dış politikaya yansımamıştır. Çünkü Bizans ile İlhanlı politikaları üzerinde somut bir görüşme yapılmadığı görülmektedir. Bunun yanında Anadolu'ya göçen Türkmenlerin meselesi ve maddi zorluklar sebebiyle iç sorunlarla uğraşan İlhanlılar, Baydu döneminde de dış politikada durağan davrandı.

Baydu'nun saltanatı, İlhanlı Devleti'nin en kısa süren hükümdarlık süreci oldu. Bir yılı doldurmadan Gazan han tarafından tahttan indirildi.³⁷⁴ İlhanlı Devleti'ni yeniden tesis eden hükümdar olarak anılan Gazan Han, malî, askerî, siyasî ve sosyo-kültürel reformlarıyla İlhanlı Devleti'ni baştan dizayn etti.³⁷⁵ Bu süreçte Batı ile ilişkileri yeniden tesis etmek için atılımlarda da bulundu. Diğer yandan Anadolu'daki Türkmen hareketliliği ve batıda kurulan yeni beyliklerin tehdidi Bizans'ı tedirgin ettiğinden, Bizans'ın Anadolu'da söz sahibi olarak gördüğü İlhanlılarla iş birliği yapması kaçınılmazdı. Karşılıklı beklentilerin oluştuğu iki devlet arasında ittifak görüşmeleri, Argun Han döneminden sonra Gazan Han devrinde tekrar başladı. Gazan Han'ın ittifak arayışındaki ana sebeplerin başında Memlûk Devleti'ne kuramadığı üstünlük gelmektedir. Çünkü Suriye'de Memlûk Devleti'yle yaptığı savaşı kaybetmiş, İlhanlı Devleti'nin otoritesi giderek zayıflamıştı. Bunun yanında Altın Orda'nın Memlûk Devleti ile yaptığı ittifakın sürekliliği ve Bizans topraklarındaki Altın Orda akınları iki devletin yakınlaşmasına sebep olan diğer bir faktördü. Bu bağlamda Gazan Han'ın Bizans ile başlattığı ittifak görüşmelerini yalnızca kendi çıkarları için değil, Bizans'ın ihtiyaç duyduğu bir adım olarak değerlendirmek gerekir. İlhanlı-Bizans arasındaki ittifak görüşmelerinin başlangıcı, Selçuklu Devleti'nde yaşanan taht değişikliği olarak yorumlanmaktadır. Çünkü 1296 yılında tahttan azledilen II. Mes'ud'un yerine İstanbul'da olan III. Alaeddin Keykubad'ın istenmesi Bizans'ın bir talebi olarak düşünülmektedir. İki devlet arasındaki görüşmeler neticesinde 1298 yılında

³⁷⁴ Ebu'l-Farac, **a.g.e.**, s. 657; Kazvinî, **a.g.e.**, s. 488.

³⁷⁵ Gazan Han devri ve reformları hakkında detaylı bilgi için bk.: Özgüdenli, **a.g.e.**; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 253.

Selçuklu tahtına III. Alaeddin Keykubad geçti. Arada geçen yaklaşık iki yıllık sürecin diplomatik görüşmelerle geçirildiği muhtemeldir.³⁷⁶ Bizans'ın içinde bulunduğu sıkışık durumdan kurtulmak adına Gazan Han ile yaptığı ittifak görüşmelerinde, daha önce Hülegü Han için düşünülen, evlilik bağı yolu gündeme geldi. Bu cümleden hareketle, Reşidüddin eserinde Bizans İmparatorluğu'ndan gelen bir elçilik heyetinin Gazan Han'a gelerek, imparatorun Gazan Han'ın gölgesinde yaşamak istediğini ve bunun için kızını Gazan Han ile evlendirmek üzere göndereceğini aktarmaktadır.³⁷⁷ Açık olarak tarihi verilmeyen evlilik bağı kurma çabalarının Bizans'ın siyasi olarak çok zor durumda olduğu 1302 Bapheus (Koyunhisar) Savaşı ile yakın bir tarihe denk gelmektedir. Bizans'ın Osman Bey'e kaybettiği bu savaşın gelecekte kendilerini bekleyen büyük tehlikenin önünü açtığı aşikârdır.³⁷⁸ Bizans hudutlarına yığılmış Türkmen beyleri ve yoğun Türkmen nüfusu Bizans'ı İlhanlılara yaklaştırdı. Bu süreçte Bizans'ın İlhanlılardan yardım istediği ve bu yardıma Gazan Han'ın karşılık verdiğine dair kaynaklarda açık bilgiler bulunmamakla birlikte bazı araştırmacılar bu yardım talebinin karşılık bulduğunu aktarmaktadır.³⁷⁹ Lakin aksi durumun da gerçekleşmiş olduğunu, yani Gazan Han'ın vefatından ötürü bu yardımın gerçekleşmediğini aktaran araştırmacılar da mevcuttur.³⁸⁰

1304 yılında Gazan Han'ın vefatının ardından İlhanlı tahtına kardeşi Ölceytü geçti. Ölceytü Han, Gazan Han devrinde yapılan reformların devamlılığı yönünde

³⁷⁶ Hasan Fehmi Turgal, **Müneccimbaşıya Göre Anadolu Selçukîleri**, Türkiye Matbaası, 1935, s. 89; Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 224-225.

³⁷⁷ Bruce G. Lippard, **a.g.t.**, s. 215; Reşidüddin eserinde Bizans İmparatoru II. Andronikos Paleologos'un adını "Fasilyus" olarak zikretmektedir. Bk.: Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 292; Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 225; Şerif Baştav, **Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461)**, Bilge Kültür-Sanat Yay., İstanbul, 2015, s. 37.

³⁷⁸ Halil İnalcık, "Osman I", **DİA**, C.XXXIII., İstanbul, 2007, s. 448-449; Mehmet Fuad Köprülü, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, Akçağ Yay., Ankara, 2009, s. 121.

³⁷⁹ Bruce G. Lippard, **a.g.t.**, s. 215; Mehmet Fuad Köprülü, bu konuda Gazan Han'ın Bizans'ı himaye ettiğini yazmaktadır. Altın Orda tehdidine karşı Bizans'ın yardım isteğini gerçi çevirmediğini bildirmektedir. Bk. Henry, H. Howorth, **History of the Mongols. From the 9th to the 19th Century; The Mongols of Persia**, Vol. III, New York, 1988, s. 464; Köprülü, **a.g.e.** s. 67.

³⁸⁰ Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 226.

kararlılık gösterdi.³⁸¹ Gazan Han devrinin sorunları olan Altın Orda ve Memlûk devletleri ile ilişkiler Ölceytü için de problem teşkil etmekteydi. Öte yandan Anadolu içinde ortaya çıkan isyan ve bağımsızlık hareketleri de Ölceytü döneminin en önemli sorunları arasında görünmekteydi. Bu hadiselerin sık sık yaşanması, Ölceytü'nün yürütmek istediği politikalara sekte vurdu. Anadolu'daki olayların ve Altın Orda-Memlûk devletlerinin üstesinden gelmek adına kendine müttefik bulmak için Gazan Han'ın dış ilişkilerdeki politikasını yürütmeye çalıştı. Bu minvalde Bizans ile ittifak kurmanın zarureti bulunduğundan, Gazan Han ile gerçekleşmeyen evlilik akdini kendisi gerçekleştirdi.³⁸² Bu süreçte Bizans İmparatoru II. Andronikos, Anadolu'da sınırlarına yığılan Türkmenlerin faaliyetleri sebebiyle sıkışık kaldığı topraklarında, İlhan Ölceytü'den yardım talep etti. Ölceytü bu talebe karşılık vererek Emir İrencin'i Anadolu'ya gönderdi.³⁸³ 1304 yılında vuku bulan bu hadisede Emir İrencin, 40.000 askeri ile Bizans sınırlarını tehdit eden Türkmenleri geri püskürtmeyi başardı.³⁸⁴ Ölceytü Han döneminde Emir İrencin'in Anadolu'ya görevlendirilmesi hadisesinden sonra Bizans ile İlhanlı Devleti arasında herhangi bir ittifakın veya görüşmenin olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Ölceytü Han 1316 yılında hastalanınca, yerine geçmesi için oğlu Ebû Said Bahadır'ı Horasan'dan çağırttıktan kısa bir süre sonra öldü.³⁸⁵ Babasının ölümü üzerine Mâzenderân'dan Sultaniye'ye gelen Ebû Said Bahadır Han fazla beklemeden on iki yaşında iken 1317'de tahta geçti.³⁸⁶ Ebu Said Han dönemi İlhanlılar için çözülmenin

³⁸¹ Hafız-i- Ebrû **a.g.e.**, s. 7; İhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.20, S. 31, 2001, s. 28; Örs, **a.g.e.**, s. 69-70.

³⁸² H. Howorth, **a.g.e.** s. 579; Kemal Ramazan Haykıran, **Moğollar Zamanında Yakındoğu**, Ötüken Yay., İstanbul, 2016, s. 52; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 275.

³⁸³ Bruce G. Lippard, **a.g.t.**, s. 215; H. Howorth, **a.g.e.**, s. 579; Örs, **a.g.t.**, s. 85.

³⁸⁴ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 242; Baştav, **a.g.e.**, s. 37; Bruce G. Lippard, **a.g.t.**, s. 215-216; Turan, **a.g.e.**, s. 650-652.

³⁸⁵ Ömerî, **a.g.e.**, s. 424; Örs, **a.g.t.**, s. 248; Spuler, **a.g.e.**, s. 131; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 280.

³⁸⁶ Kazvinî, **a.g.e.**, s. 495; Örs, **a.g.t.**, s. 248; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 280.

başladığı ve gücünü kaybettiği dönem olarak anılmaktadır. Ebû Said Bahadır Han, İslamiyet'e geçerek İlhanlıların kuruluşundan itibaren önünde bir set gibi duran Memlûk Devleti ile barış yaptı.³⁸⁷ Bu sulhtan hareketle Hristiyan dünyası ve Bizans ile olan münasebetine de yön veren İlhan Ebû Said, ortaya çıkan iç meseleler ve Anadolu'da baş gösteren isyanlar sebebiyle dış politikada somut adım atamadı. Bu sebepten İlhanlı-Bizans ilişkilerine dair bu dönemde herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Yukarıda zikredilen İlhanlı-Bizans ilişkilerini genel biçimde toparlamak gerekirse, İlhanlılarda yaşanan hükümdar değişiklikleri ve komşu devletlerle olan ilişkileri, Bizans ile olan münasebetlere yön vermiştir. Bu bağlamda, Memlûk Devleti'ne karşı alınan beklenmedik yenilgi ve Altın Orda ile girilen veraset mücadelesi, İlhanlı hükümdarlarını dış siyasette önemli ölçüde etkiledi. Bunun yanında İslamiyet'i kabul eden bazı İlhanlı hükümdarları, Hristiyan devletlerle olan ilişkilerine mesafe koyarak, kendinden önce atılan adımların neticesiz kalmasına yol açtı. Ancak İslamiyet'i kabul etmesine rağmen Bizans ve diğer Hristiyan devletlerle münasebet kuran İlhanlı hükümdarları da mevcuttu. Bu durumun sebebi de mevcut dış siyasette en büyük tehdit olan Memlûk Devleti ve Anadolu'nun içinde bulunduğu kargaşa ile açıklanabilir. Diğer taraftan İlhanlıların Bizans ile diyalog kurmak istedi ve bu isteği Bizans tarafından karşılıksız bırakılmadı. Bizans İmparatorluğu, karşılaştığı iç meselelerden ve Anadolu'da artan Türkmen nüfusunun sınırlarında yarattığı baskıdan ötürü Moğolların yardımına ihtiyaç duyuyordu. Bu sebeple Bizans, İlhanlılarla evlilik bağı kurarak veya Onlara misyoner elçiler gönderip İlhanlıların Hristiyan olmalarını sağlayarak bir ittifak yolu aradı. Ancak bu arayışların hiçbirisi somut bir karşılık bulmadı. Ortak düşman olarak görülen Memlûk Devleti'ne karşı askerî bir harekât

³⁸⁷ İbn Tağrıberdi, **a.g.e.**, s. 141; Kirişoğlu, **a.g.t.**, s. 128; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 282.

gerçekleşmediği gibi Memlûk Devleti bölgede giderek güçlendi. Bizans'ın İlhanlılarla ortak payda gördüğü Anadolu ise yoğun Türkmen hareketliliğinin yaşanması ve XIII. yüzyılın sonundan itibaren bağımsız Türk beyliklerinin ortaya çıkmasıyla İlhanlıların kontrolünden çıktı. Ebû Said Bahadır Han döneminden itibaren hem Bizans hem de İlhanlılar artık bulundukları coğrafyada kendi kaderlerini belirlemek suretiyle siyasi varlığını devam ettirmeye gayret gösterdi.

2.2.3. İlhanlı-Memlûk Devleti Münasebetleri

Suriye toprakları, İlhanlı ve Memlûk devletlerinin birbirleriyle olan ilişkilerinin kaderini belirleyen saha oldu. Zira bütün mücadele alanı Suriye havalisi idi. Hülegü Han döneminden başlayarak hemen hemen her İlhanlı hükümdarı döneminde Memlûk Devleti ile münasebet kuruldu. Bu münasebet, baştaki hükümdarın tutumuna göre bazen düşmanca bazen de dostane idi. Anadolu'nun ve Ortadoğu'nun kaderine de tesir eden bu münasebetler, aşağıda İlhanlı hükümdarlarının tahta geçiş dönemlerine göre kronolojik olarak ele alınmıştır.

Hülegü Han'ın İsmâîlîleri ortadan kaldırması ve Abbasi Devleti'ni yıkmasıyla birlikte Mengü Han'ın emirleri doğrultusunda yeni hedefi Suriye ve ardından Mısır toprakları oldu. İlhan Hülegü, Bağdat'tan sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin kendisine tabiliğini bildirmesiyle birlikte artık Suriye seferi için hazırlıklara başladı. Hülegü, Meyyafakrikin üzerine yaptığı seferin yaklaşık iki yıl sürmesinin ardından Halep ve Şam üzerine yöneldi. Ancak merkezden Mengü Han'ın ölüm haberinin gelmesi üzerine Suriye topraklarında Ketboğa'yı yetkili kılarak kendisi Tebriz'e yöneldi. Ancak Hülegü Han, gitmeden evvel Mısır'a elçi göndererek Sultan Kutuz'a teslim olmasını ve

nüfuzuna girmesini söyledi.³⁸⁸ Ancak Kutuz, tehdit dolu bu mektubu komutanları ve devlet adamları ile istişare ettikten sonra, Hülegü'nün orduları ile savaşmaya karar verdi ve bunun nişanesi olarak da Hülegü'den gelen elçileri öldürdü.³⁸⁹ Ketboğa hazırlıklarını yaparak Kudüs üzerine yöneldi. İlhanlı Ordusu, Suriye Toprakları ve Kudüs'ün kaderini belirlemek için Ortadoğu'yu abluka altına almak istese de bölgenin kaderini belirleyecek olan güç Memlûk Devleti idi. Memlûk Sultanı Seyfeddin Kutuz, hem Ortadoğu'daki Haçlı kalıntılarına son vermek hem de Hülegü'nün ordularının karşısına çıkmak adına Mısır'dan hareket etti. Artık iki devletin yaklaşık 80 yıllık temas halinde olacağı bir süreç başladı. Ketboğa ve Sultan Kutuz'un orduları 1260 yılında Ayn-ı Câlût mevkiinde karşı karşıya geldi ve İlhanlılar bu savaşı kaybetti.³⁹⁰ Bu savaş, İlhanlıların bölgedeki kaderini belirlerken, İslam Dünyası için Moğollar karşısında bir umut hadisesi oldu. Çünkü yenilmez denilen Cengiz Han torunları artık durdurulabiliyordu. Bu durum Anadolu Selçuklu Devleti için de bir umut olarak görünse de devletin kaderine etki edecek herhangi bir durum söz konusu olmadı. Hülegü, Ketboğa'nın ölüm haberini alınca çok üzüldü. Çünkü Ortadoğu seferlerinde daima yanında olan başarılı bir komutanını kaybetti. İntikamını almak için büyük bir ordu hazırlayıp Memlûk üzerine yürümek istese de Mengü Han'ın ölümünden kaynaklanan merkezdeki karışıklıkları çözmeden harekete geçemedi. Aynı dönemde Memlûk Devleti'nde de bir taht değişikliği yaşandı. Ayn-ı Câlût Savaşı'nda büyük yararlılık gösteren Baybars el-Bundukdâri, sultan Kutuz'u bir av sırasında kurduğu tuzakla öldürerek saltanatı ele geçirdi.³⁹¹ Baybars'ın saltanatında Hülegü Han ile herhangi bir diplomatik ilişki

³⁸⁸ Ahmet Sağlam, "Memlûk-İlhanlı Diplomatik İlişkileri", **Belleten**, C. LXXXI, S: 293 TTK, Ankara, 2018, s. 86; Kazım Yaşar Koprman, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)", **Türkler Ansiklopedisi**, C. V., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2020, s. 104; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 55-56.

³⁸⁹Koprman, **a.g.m.**, s. 104; Mansûrî, **a.g.e.**, s. 35; Sağlam, **a.g.m.**, s. 87.

³⁹⁰ Mansûrî, **a.g.e.**, s. 36; Süleyman Özbek, **Moğolları Durduran Türk Sultan Baybars**, Berikan Yay. Ankara, 2018, s.26; Reşidüddin, **a.g.e.**, s.58.

³⁹¹ Koprman , **a.g.m.**, s. 105; Özbek, **a.g.e.**, s. 28; Mansûrî, **a.g.e.**, s. 37.

kurduğuna dair bir bilgi yoktur.³⁹² Lakin Hülegü döneminde Memlûk Devleti'nin İlhanlılara karşı bir ittifak girişimi vardı. Bu ittifak, Cengiz Hanın Cuci Ulusu'ndan olan Altın Orda Hanlığı ile kurulmak istendi ve bu sebeple Berke Han bir elçilik heyetini Baybars'a gönderdi.³⁹³ Ancak bir süre sonra Berke Han'ın ölümü ile iki tarafın elçilik görüşmelerinden somut bir netice alınamadı.

1265 yılında Hülegü Han ölünce yerine oğlu Abaka ilhan oldu. Abaka dönemi, İlhanlı-Memlûk ilişkilerinin aktif olarak yaşandığı bir dönemdir. Abaka Han, Suriye'den istenilen hâkimiyetin sağlanamaması ve Hülegü'nün ele geçirdiği toprakların kaybedilmesiyle birlikte Memlûk Devleti'nin mevcut konumundan oldukça rahatsızlık duymaktaydı. Bu bağlamda 1265 yılında iki devlet arasında şifahen yapılan elçilik görüşmeleri, gelecekte cereyan edecek hadiselerin habercisiydi.³⁹⁴ Baybars, İlhanlı Devleti ile karşı karşıya gelmeden evvel Suriye, Antakya ve Çukurova'ya seferler düzenledi. Suriye'deki bazı Haçlılarla anlaşmalar yaparak, Antakya ve Çukurova seferleri öncesi topraklarını güvence altına aldı.³⁹⁵ Bunun üzerine Sultan Baybars, önce Antakya'yı fethetti ve akabinde Çukurova Ermeni Prenslığı üzerine yürüdü.³⁹⁶ Baybars, 1266 yılında Ermeni Kralı I. Hetum'a elçi göndererek kendisine tabi olmasını ve topraklarına yaptığı akınları durdurmasını istedi. Lâkin Ermeni kralı Moğollardan çekindiği için Baybars'ın elçilerine kötü muamele ederek Baybars'ı da aşağıladı ve kral derhal Abaka Han'a Memlûklara karşı yardım istemek üzere elçi gönderdi.³⁹⁷ Ama Abaka bu dönemde Altın Orda Hanlığı ile mücadele içinde olduğundan Ermeni Krallığına herhangi bir askeri yardımda bulunamadı. Baybars'ın

³⁹² Sağlam, **a.g.m.**, s. 88.

³⁹³ İbni Şeddâd, **a.g.e.**, s. 7-8; Kopraman , **a.g.m.**, s. 105.

³⁹⁴ Reuven Amitai-Preiss, **Mongols and Mamluks; The Mamluk-Ilkhanid War 1261-1280**, Cambridge University Press, 1995, s. 111-112; Sağlam, **a.g.m.**, s. 89.

³⁹⁵ Kopraman , **a.g.m** , s. 106; P.M. Holt, "Early Mamluk Diplomacy (1260-1290)", **Islamic History and Civilization**, C.12, E. J. Brill, 1995, s. 32-33; Sağlam, **a.g.m.**, s. 89.

³⁹⁶ Kopraman , **a.g.m** , s. 106; Mansûrî, **a.g.e.**, s.554; Özbek, **a.g.e.**, s. 49.

³⁹⁷ Korykoslu Hayton, **Doğu Ülkelerinin Altın Çağı**, Çev. Altan Tayfun Özcan, Selenge Yay. İstanbul,2015, s. 124-125.

askerleri Çukurova'ya girerek Ermenilere ağır bir darbe vurdu. Ermeni Kralı'nın Toros adındaki oğlu bu mücadeleler sırasında öldürülürken diğer oğlu Levon da Memlûkler tarafından esir alındı.³⁹⁸ Ermeni Kralı Hetum, bir oğlunun ölmesi ve diğerinin esir edilmesine çok üzüldü. Oğlunu kurtarmak için Baybars'a elçi gönderdi. Baybars, Levon'a iyi muamele etmişti, gelen elçilere de Moğolların elinde esir olan Sungur Aşkar adındaki refikinin kendisine teslim edilmesi halinde Levon'u, krala teslim edeceğini bildirdi.³⁹⁹ Ermeni Kralı Hetum, Abaka'ya elçi göndererek durumu izah etti ve Abaka, kralın isteğini geri çevirmeyerek Sungur Aşkar'ı Memlûk sultanına gönderdi. Memlûk Sultanı da sözünü tutarak Levon'u babasına gönderdi.⁴⁰⁰ Bu olaydan kısa süre sonra Ermeni Kralı'nın vasıtasıyla Abaka Han, Sultan Baybars'a bir elçilik heyeti gönderdi. Elçilerin getirdiği mektupta, Baybars'a hitaben *"Sen Sivas'ta satılmış bir kölesin, nasıl olur da yeryüzünün hükümdarına karşı gelirsin? Gazabımdan kurtulmanın tek yolu itaat etmendir."* diyerek aşağılayıcı sözler hitap etti.⁴⁰¹ Bu olaydan sonra İlhanlı-Memlûk devletleri arasında Abaka döneminde bir daha barış teşebbüsü adına herhangi bir hadise yaşanmadı. Artık iki devlet de birbirine karşı açık şekilde düşmanlık etmekte geri durmadı. Bu minvalde Abaka, Bîr'e kalesi üzerine Moğol askerlerini sevk ederek Memlûk arazilerini yağmaladı. Elbistan Savaşı'na kadar iki devlet arasında şiddetli çatışma meydana gelmezken bunun habercisi niteliğindeki olayların yaşandığı söylenebilir.⁴⁰²

³⁹⁸ Aknerli Grigor, **Okçu Milleti Tarihi**, Çev. Hrand D. Andreasyan, Yeditepe Yay., İstanbul, 2012, s. 70; Hrand D. Andreasyan, **Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar**, Çev. İlyas Kamalov, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005, s. 112; Korykoslu Hayton, **a.g.e.**, s. 125.

³⁹⁹ Aknerli Grigor, **a.g.e.**, s. 77; Hrand D. Andreasyan, **a.g.e.**, s. 112; Korykoslu Hayton, **a.g.e.**, s. 123; Sağlam, **a.g.m.**, s. 90.

⁴⁰⁰ Hrand D. Andreasyan, **a.g.e.**, s.114; İbn Abdüzzahir, **Katibinin Gözünden Sultan Baybars**, Çev., Aydın Usta, Yeditepe Yay., İstanbul, 2021, s. 234-235; Özbek, **a.g.e.**, s. 70.

⁴⁰¹ İbn Abdüzzahir, **a.g.e.**, s. 244; Cünet Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri 1260-1277", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. XVI, 2001, s. 39-40; Reuven Amitai Preiss, **a.g.e.**, s. 121; Sağlam, **a.g.m.**, s. 91.

⁴⁰² Rüya Bingöl, **İlhanlı Devleti'nde Abaka Dönemi (1265-1282)**, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erzurum, 2020, s. 74; Özbek, **a.g.e.**, s. 98-99.

1277 yılına gelindiğinde iki devlet arasındaki gerginliğin patlak verdiği bir savaş meydana geldi. Elbistan Ovası'nda Memlûklular ve İlhanlı ordularının karşılaştığı savaş, Anadolu Selçuklu veziri Müineddin Pervane'nin Baybars ile mektuplaşmasından kısa bir süre sonra patlak verdi. Anadolu'da, 1276 yılında meydana gelen Hatıroğlu İsyanı esnasında Pervane, Baybars'ı Anadolu'ya davet etmişse de bu davet, hemen karşılık bulmadı. İsyân hareketi bastırılınca Baybars Anadolu'ya yönelmek yerine Ermenilerden aldığı Sis bölgesinde beklemekteydi.⁴⁰³ Baybars'ın hareket ettiğini haber alan Abaka, Tokı ve Tudavun adında iki komutanını Memlûklar üzerine sevk etti. Anadolu'da bulunan bu komutanlar yanlarına Pervane'nin öncülüğünde Selçuklu askerlerini, vassalı olan Gürcülerden de destek alarak Elbistan'a doğru yöneldi. Baybars, 15 Nisan 1277 yılında vuku bulan savaşta Moğolları yendi ve birçok Moğol komutanı da bu savaşta öldü.⁴⁰⁴ Baybars bu savaşın sonra Kayseri'ye giderek tahta oturdu.⁴⁰⁵ Abaka, Elbistan'da yaşananları duyunca üzüntü ve öfkeyi bir arada yaşadı. Hemen hazırlanarak Anadolu'ya hareket etti. Baybars Moğol ordularının Anadolu'ya yöneldiğini haber alınca Anadolu'dan Suriye'ye yöneldi.⁴⁰⁶ Abaka Han, Anadolu'dan ayrılan Baybars'a bir elçi göndererek yaptığının mertçe olmadığını söyledi ve gerekirse ordularıyla savaşacağını bildirdi. Baybars elçilerden haber alınca savaş hazırlıklarına başlasa da ömrü buna vefa etmeyecektir.⁴⁰⁷ Abaka Han, Anadolu'ya gelirken Pervane de kendisini karşılamak üzere Elbistan yakınlarında hazır bulundu. Abaka, gördüğü manzaradan ötürü çok üzüldü. Önemli komutanlarını kaybetmenin yanı sıra ölenler arasında Selçuklu askerlerinin sayısını çok az görünce ihanete uğradığını düşündü. Abaka, ordusuyla Anadolu'ya hareket ederek Kayseri'ye kadar Anadolu şehirlerini yağmaladı

⁴⁰³ Mansûrî, **a.g.e.**, s. 73; Özbek, **a.g.e.**, s. 102.

⁴⁰⁴ Aksarayî, **a.g.e.**, s.17; İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 85-86; Mansûrî, **a.g.e.**, s. 75; Özbek, **a.g.e.** s. 105; P.M. Holt, **a.g.e.**, s. 172-173; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 112-113.

⁴⁰⁵ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 87; Mansûrî, **a.g.e.**, s. 75; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 112; Sağlam, **a.g.m.**, s. 96; Özbek, **a.g.e.**, s. 106.

⁴⁰⁶ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 88-89; Mansûrî, **a.g.e.**, s. 75; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 114.

⁴⁰⁷ Kanat, **a.g.m.**, s. 44-45; Sağlam, **a.g.m.**, s. 96.

ve büyük kıtal gerçekleştirdi. Yukarıda da bahsedildiği üzere Abaka, Elbistan yenilgisinden Pervane'yi sorumlu tutarak 1277 yılı sonunda Pervane'nin idamına hükmetti.⁴⁰⁸ Baybars el-Bundukdâri, 1278 yılında yakalandığı hastalıktan kurtulamadı ve aynı yıl Şam'da vefat etti.⁴⁰⁹

Baybars dönemi İlhanlı Memlûk ilişkileri dâhilinde, yoğun diplomatik görüşme ve bir sıcak çatışma (Elbistan Savaşı) vuku buldu. Suriye topraklarına ara sıra Moğol akınlarının da yaşandığı dönem, diplomasi savaşlarında aktif bir evresiydi. Baybars'ın ardından tahta Nasireddin Muhammed ve onun sonrasında ise Bedreddin Sülemiş geçti. Ancak bu iki hükümdarın da hâkimiyetleri kısa sürdü. Bununla beraber İlhanlılar ve Memlûk Devletleri arasında herhangi bir münasebet olduğuna dair kaynaklarda bir bilgiye rastlanmadığını da belirtmek gerekir. 1279 yılında Memlûk Devleti'ndeki saltanat krizi son buldu ve tahta Seyfeddin Kalavun el-Elfî oturdu.⁴¹⁰ Kalavun dönemi, İlhan Abaka ile ilişkilerin yoğun olduğu bir devreydi. Baybars dönemindeki olayların ve münasebetlerin devamı niteliğindeydi. Zira Elbistan yenilgisin intikamını kovalayan İlhanlı hükümdarı, bu minvalde 1280 yılında Memlûk topraklarına saldırıya geçti.⁴¹¹ Bu saldırıda Halep şehri Moğollar tarafından büyük bir yağmaya uğradı. Sultan Kalavun, bu Moğol akınını Sungur el-Eşkar'ın Moğollar yanında görünmesinden ötürü başlangıçta engelleyemedi. Abaka bu akınlarla Elbistan'ın intikamını aldığını düşündü. Ancak asıl mücadele 1281 yılında gerçekleşecekti. Bu cümleden hareketle Sultan Kalavun Mısır'dan çıkarak bizzat katıldığı seferde Hums yakınlarında Abaka'nın kardeşi Mengü Timur'un komuta ettiği İlhanlı ordusuyla karşı karşıya geldi. İlhanlı ordusunun içinde Gürcü ve Ermenilerden oluşan birlikler de vardı ve kaynakların

⁴⁰⁸ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 89; Ebu'l-Farac, **a.g.e.**, s. 600; Erdem, **a.g.t.**, s. 249; İbni Bibi, **a.g.e.**, s. 626; Mansûrî, **a.g.e.**, s. 76; Sağlam, **a.g.m.**, s. 96; Spuler, **a.g.e.**, s. 85.

⁴⁰⁹ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 88-89; Mansûrî, **a.g.e.**, s. 75; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 114.

⁴¹⁰ Koprıman, **a.g.m.**, s. 106; Mansûrî, **a.g.e.**, s.82; Sağlam, **a.g.m.**, s.97.

⁴¹¹ Koprıman, **a.g.m.**, s. 106; Mansûrî, **a.g.e.**, s. 86; Sağlam, **a.g.m.**, s. 98.

aktardığına göre ordu sayıları birbirine yakındı.⁴¹² Lakin şiddetli çatışmada İlhanlı ordusu ağır bir yenilgi aldı.⁴¹³ Yenilgi haberi Abaka'ya ulaştığında Abaka bunun sorumlularını cezalandıracağını söyleyerek Bağdat'a yöneldi. Ancak burada 1282 yılında rahatsızlandı ve 26 Nisan 1282 yılında öldü. Abaka dönemi, İlhanlı-Memlûk ilişkilerinin yoğun yaşandığı bir dönem olsa da İlhanlı nazarında olumlu neticelerle sonuçlanmadı. Bu durumun sebepleri, birkaç cümle ile izah edilebilir. İlhan Abaka döneminde Memlûk Devleti'nin başında bulunan kuvvetli hükümdarların isabetli kararları, Suriye topraklarında Memlûkları üstün kıldı. Baybars'ın ve Kalavun'un Suriye'deki Haçlı kalıntılarını ortadan kaldırması, İlhanlıların Anadolu'dan gerekli desteği alamaması ve Abaka'nın tahta geçtiği sıralarda devletin iç meseleleriyle uğraşması gibi etkenler, İlhanlıları Suriye'de etkisiz bıraktı. Bu durumu iyi kullanan Memlûk Devleti ise Suriye topraklarını elde tuttuğu gibi İlhanlıların da batıya doğru genişlemesini engelledi.

İlhan Abaka'nın ölümünün ardından tahta Teküder Ahmed geçti. Memlûk-İlhanlı ilişkileri, İslâmiyet'i kabul eden ilk İlhanlı hükümdarı Teküder döneminde, Hülegü ve Abaka dönemlerine göre oldukça sakin geçti. Bu durumun nedeni üzerine şu iki soruyu sormak mümkündür: Teküder Ahmed'in saltanat süresi kısa olduğu için mi Memlûk ilişkileri sakindi? Müslümanlığı kabul eden İlhan Teküder'in Müslüman bir devlet olan Memlûklara karşı tutumu mu değişti? Bu bağlamda gerçekleşen hadiseler aktarıldığında bu iki sorunun cevabına ulaşmak mümkündür. Müslümanlığı seçmiş bir Moğol hükümdarının devlet içinde karşılaştığı tepkiler şüphesiz ki hükümdarlık süresine tesir etti. Bu sebepten ötürü Teküder'in aldığı kararlar uzun tartışmalar

⁴¹² Korykoslu Hayton, **a.g.e.**, s. 134; Mansûrii, **a.g.e.**, s. 90; Preiss, **a.g.e.**, s. 183-184.

⁴¹³ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 105; Hayton, **a.g.e.**, s. 135; Mansûrî, **a.g.e.**, s. 91-93; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 124-125.

neticesinde orta çıkıyordu.⁴¹⁴ Teküder döneminde Memlûk Devleti ile alakalı karşılaşılan önemli hadiselerin başında Kurultay'da aldığı ilk karar gelmektedir. Bu karar, Memlûk Devleti'ne karşı hazırlanmakta olan bir orduyla alakalıydı. Teküder, bu ordunun hazırlıklarından vazgeçmesi yeni bir sefer düzenlenmemesi yönünde görüş bildirdi ve ordu gönderilmesinden vazgeçildi.⁴¹⁵ Birçok araştırmacının ittifak ettiği üzere, Teküder Ahmed döneminde Memlûklara iki elçilik heyetinin gittiği aktarılmaktadır.⁴¹⁶ İlk elçilik heyeti Ağustos 1282'de Kalavun'a gitti. Elçilerin götürdüğü mektupta, iki hükümdarın İslâmiyet'le ilgili görüşleri ve düşmanlığı bitirmek için telkinler yer almaktaydı.⁴¹⁷ Kalavun elçileri iyi ağırlayıp Teküder'in mektubuna cevap verdi. Bu cevapta, Anadolu'da Kongurtay'ın yaptığı zulümleri terk etmesi, bunu yaparsa sulh olabileceğini belirtiyordu.⁴¹⁸ Bu elçilik heyetinin ardından Teküder, ikinci kez Memlûk sultanına elçi gönderdi. Bu kez elçilerin arasında Kalavun'un itimat ettiği Şeyh Abdurrahman da vardı. İki elçilik heyeti arsına denk gelen dönemin İlhanlı Memlûk devletleri arasında sükûnetin sağlandı bir devir olarak görmek mümkündür. Çünkü iki devletin insanları ve toprakları arasında ticari faaliyetlerin arttığı, güvenli yolculuk ve ticaret yapıldığı, imar faaliyetlerinin hızlandığı bir süreç yaşandı.⁴¹⁹ Barış

⁴¹⁴ Cüneyt Kanat, "İlhanlı Hükümdarı Teküder'in Müslümanlığı Kabulü ve Bunun Memlûk Devleti'ne Yansımaları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.XII., 2002, s. 235-236.

⁴¹⁵ Adel Allauche, "Teküder'in Kalavun'a Ültimatı", Çev. Mustafa Uyar, *AÜDTCF Dergisi*, 46/1, Ankara, 2006, s. 244; Kanat, *a.g.m.*, s. 236.

⁴¹⁶ Adel Allauche, *a.g.m.*, s. 243; Anne F. Broadbridge, "Mamluk Legitimacy and the Mongols: Reigns of Baybars and Qalawûn", *Mamluk Studies Review*, C.5, The University of Chicago Press, 2001, s.11-112; Henry, H. Howorth, *History of the Mongols. From the 9th to the 19th Century; The Mongols of Persia*, Vol. III, New York, 1988, s. 291-291; Kanat, *a.g.m.*, s. 236; Ramazan Şeşen, *Sultan Kalavun ve Oğlu*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2018, s. 39-41.

⁴¹⁷ Mektubun Türkçe çeviri nüshalarında geçen ifadelerde farklılık vardır. Gregory Ebu'l-Farac'ın Süryanca'dan tercüme edilmiş eserinde daha tehditkar ifadeler yer alırken, Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî'de İslâmî ifadeler ön plandadır. Türkçe tercümesinin tamamı için bk. Abu'l-Farac, *a.g.e.*, s. 610-611; Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târîhü Muhtasari'd-Düvel*, Çev. Şerafettin Yaltkaya, TTK, Ankara, 2011, s. 53-54; Kalkâşândî'nin ifadeleriyle birlikte mektup hakkında farklı görüşler de ortaya atıldı. Bu mektubun bir ültimatı mu yoksa dostane yazılmış bir sulh arayışı mı tartışması dile getirilmiştir. bu konu için bk. Henry, Adel Allauche, *a.g.m.*, s. 247-vd; Anne F. Broadbridge, *a.g.m.*, s. 112-113; H. Howorth, *a.g.e.*, s. 290-291; Sağlam, *a.g.m.*, s. 100; Şeşen, *a.g.e.*, s. 39-40.

⁴¹⁸ Adel Allauche, *a.g.m.*, s. 251; Kanat, *a.g.m.*, s. 242; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. 1., Ankara, 1969, s. 57-58; Şeşen, *a.g.e.*, s. 40.

⁴¹⁹ Kanat, *a.g.m.*, s. 242.

ortamını kalıcı hale getirmek için ikinci kez gönderilen elçilik heyetinin Kalavun'a ulaştığı tarih, 2 Mart 1284'tür. Bu elçiler oldukça iyi karşılanarak Memlûk Sultanı'na Teküder'in mektubunu verdi. İkinci mektubun dilinin daha yumuşak ve yapıcı bir dil olması, Teküder'in sulh yapma konusunda istekli olduğunu gösterir.⁴²⁰ Kalavun'a ikinci mektup ulaştığında İlhanlı merkezinde karışıklıkların çıktığı ve Teküder'in yerine tahta Argun'un geçtiği haberi geldi.⁴²¹

Argun Han tahta çıktığında Memlûk Devleti ile yapılan bu görüşmelerin akıbeti bilinmemektedir. Çünkü Argun Han döneminde Memlûk Devleti ile olan ilişkilerin aktif bir çatışma ile geçtiği söylenemez. Daha çok iki tarafın iç meselelerinin yaşandığı bir dönem olması hasebiyle, yalnızca gergin bir havanın olduğu pasif bir süreç yaşanmıştır.⁴²² İlhanlılarda yaşanan hükümdar değişikliği ve Argun Han'ın yaşadığı iç meseleler, Memlûkların İlhanlılara karşı durgun bir siyaset izlemelerine neden oldu.⁴²³ Yukarıda zikredilen İlhanlı hükümdarları gibi yoğun ilişkilerin yaşanmadığı, çatışmanın olmadığı bu dönemde İlhan Argun'un Memlûklarla sıcak çatışmaya girmek için kendine müttefik arama çabaları da sonuçsuz kaldı.⁴²⁴ Memlûkların bu dönemde Ermenistan Krallığı'na hâkimiyetini kabul ettirmesi, iki devlet arasında gerginlik yaratacak tek husus olsa da herhangi bir çatışma vuku bulmadı. Argun hükümdar olduktan sonra (1284), Memlûk Sultanı Kalavun, 1290 yılında vefat edince yerine oğlu el-Melikü'l-Eşref Halil geçti. Lakin el-Melikü'l-Eşref Halil'in döneminde de -ki bu dönem Argun devrini kapsar- herhangi bir İlhanlı-Memlûk teması olmadı.⁴²⁵

Argun Han'ın 1291 yılında vefatıyla tahta Geyhatu geçti. Geyhatu saltanatı devraldığında gerek Anadolu gerekse Suriye toprakları üzerindeki mücadeleler devam

⁴²⁰ Kanat, **a.g.m.**, s. 242; Sağlam, **a.g.m.**, s. 103; Şeşen, **a.g.e.**, s. 41.

⁴²¹ Kanat, **a.g.m.**, s. 244.

⁴²² Uyar, **a.g.t.**, s. 101.

⁴²³ Sağlam, **a.g.m.**, s. 105-106.

⁴²⁴ Sağlam, **a.g.m.**, s. 107; Uyar, **a.g.t.**, s. 101.

⁴²⁵ Mustafa Uyar, **a.g.t.**, s. 101.

etti. Bu süreç içerisinde İlhanlılar, Memlûk Devleti ile Rumkale'nin ele geçirilmesi konusunda karşı karşıya geldi. Ermenilerin elinde bulunan ve İlhanlıların desteği ile bazı Müslümanların esir olarak tutulduğu Rumkale, 27 Mayıs 1292 tarihinde Kalavun ölünce yerine geçen oğlu Eşref Halil tarafından kuşatıldı.⁴²⁶ Yoğun kuşatma altında kalan kale ahalisi iyi bir direniş gösterdi. Ermeniler müttefikleri olan İlhanlılardan yardım geleceğini düşünmekteydi. Ancak bu durumdan haberdar olan el-Melikü'l-Eşref Halil, askerlerine İlhanlı askeri kıyafetleri giydirerek onları kaleye sokmayı başardı ve bu sayede kale ele geçirildi.⁴²⁷ Geyhatu, kalenin kuşatıldığı haberini aldıktan sonra Anadolu'da Fırat kıyısında bulunan Rumkale mevkiine yönelse de daha oraya varmadan kalenin Memlûklar tarafından ele geçirildiğini öğrendi. Bunun üzerine el-Melikü'l-Eşref Halil'e bir elçilik heyeti göndererek Şam ve Halep'i yağma edip ele geçireceği yönünde tehdit içeren bir mektup yazdı. Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Eşref Halil de Bağdat'ı Moğolların elinden alıp tekrar Halifeliğin merkezi yapacağı yönünde benzer sertlikte cevap verdi.⁴²⁸ Ancak İlhanlılarda baş gösteren iç karışıklık ve Geyhatu'nun saltanatının kısa sürmesi sebebiyle herhangi bir mücadele yaşanmadı. Geyhatu'nun ardından tahta geçen Baydu döneminde Memlûk Devleti ile olan meselelerde herhangi bir ilerleme kaydedilmezken kısa süren Baydu saltanatının ardından İlhanlıların başına Gazan Han geçti.

Gazan Han dönemi, iki devlet ilişkileri açısından aktif bir dönemdi. Daha önceki İlhanlılardan kaynaklı meselelerin devam etmesi ve İlhanlıların Suriye'de istediği gibi ilerleyememesi, iki devlet arasındaki sorunların bir süre daha sürmesine neden oluyordu. Gazan Han ise Memlûk Devleti'nde yaşanan veraset kavgalarını fırsat bilerek Suriye'ye

⁴²⁶ A. G. Galstyan, **Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar**, , Çev. İlyas Kamalov, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005, s. 117; Baybars el-Mansûrî, **a.g.e.**, s. 123; Ekici, **a.g.t.**, s. 114; Şeşen, **a.g.e.**, s. 89.

⁴²⁷ Ekici, **a.g.t.**, s. 114.

⁴²⁸ Abdulkadir Yuvalı, "Geyhatu", **DİA**, C.XIV., İstanbul, 1996, s. 45; Ekici, **a.g.t.**, s. 114; Sağlam, **a.g.m.**, s. 108-109.

sefer düzenlemeyi düşünüyordu. Bu bağlamda hareket eden Gazan Han, Memlûk Devleti'ne kaçan bazı Moğolların da ihanetini gerekçe göstererek savaş hazırlıklarına başladı.⁴²⁹ 1299 yılında İlhanlı-Memlûk ordularını karşı karşıya getiren olay, Vâdî el-Hazindâr Savaşı'ydı.⁴³⁰ Bu savaşın önemi, Memlûk Devleti karşısında İlhanlı ordularının kesin zaferiyle sonuçlanan ilk savaş olmasıydı. Gazan Han, bu zaferden sonra Memlûk Devleti ile olan meseleleri diplomatik girişimlerle çözmek istedi ve 1301 yılında bir elçilik heyeti hazırlayarak yazdığı mektubu Memlûk Sultanı el-Melik en-Nâsır'a takdim etti.⁴³¹ el-Melik en-Nâsır, kendisine gelen elçilere iyi muamele ettikten sonra mektubun cevabını hazırladı ve kendi elçisiyle birlikte İlhanlı elçilerini Gazan Han'a gönderdi.⁴³² Ancak ilk görüşmeler gerginliğin artmasına neden oldu. Gazan Han, bir yandan savaş hazırlığı yaparken diğer yandan 1302 yılında bir heyet daha hazırlayarak el-Melik en-Nâsır'a gönderdi. İkinci gönderilen mektup ise Memlûkların İlhanlılara tabi olmasını ve yıllık belirli miktar vergi vermesini içeren bir tabiiyet mektubuydu. Nâsır, bu mektup karşısında İlhanlı elçilerini hapsedmesiyle iki devlet artık savaşın eşiğine geldi.⁴³³ 1303 yılında Şam yakınlarında iki ordunun karşılaştığı savaş Memlûk Devleti kazandı.⁴³⁴ Bu yenilgi haberi Gazan Han'a ulaştığında Gazan Han, yeni bir sefer hazırlığına başladı. Lakin ömrü buna yetmedi ve 1304 yılında öldü.⁴³⁵

Gazan Han'ın ölümünün ardında tahta Ölceytü geçti. Onun devrinde İlhanlı Memlûk ilişkilerinde yumuşama dönemi başladı. Çünkü Ölceytü, Gazan Han'ın

⁴²⁹ Abdulkadir Yuvalı, "Gazan Han", **DİA**, C.XIII., İstanbul, 1996, s. 429-430; Özgüdenli, **a.g.e.**, s.206-207; burada bahsi geçen Moğollar Uyratlardır. Uyratların Memlûk Devleti'ne sığınması, Gazan Han devrinde iki devlet arasındaki krizin temel sebeplerinden biri olmuştur. Detaylı bilgi için bk. Cüneyt Kanat, "Gazan Han Zamanında Memlûk Devleti'ne İltica Eden Uyratlar", **X. Milli Türkoloji Kongresi Bildirisi**, İstanbul, 1998, s. 105-120.

⁴³⁰ Mustafa Uyar, "İlhanlı-Memlûk Mücadelesinde Bir Kırılma Noktası: Vâdî el-Hazindâr Savaşı", **ICANAS**, 2007, s. 3253.

⁴³¹ Özgüdenli, **a.g.e.**, s.209; Sağlam, **a.g.m.**, s. 112-114.

⁴³² Mektubun detaylı açıklaması ve içeriği hakkında bk.Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 209-212.

⁴³³ Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 213.

⁴³⁴ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 225; Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 213; Tağriberdi, **a.g.e.**, s. 112.

⁴³⁵ Kazvinî, **a.g.e.**, s. 491; Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 214; Tağriberdi, **a.g.e.**, s. 112.

ölmeden önce hazırlıklarına başladığı Suriye seferinden vazgeçti ve daha önce tutsak edilen Memlûk elçilerini de serbest bıraktı.⁴³⁶ Ölceytü döneminde Memlûk Devleti, saltanat sorunlarıyla uğraşmaktaydı.⁴³⁷ Memlûk Devleti'nin iç sorunları İlhanlılar için bir fırsat olsa da Ölceytü Han, savaşmak konusunda kararlı değildi. Bu sebepten sulh yapmak adına girişimlerde bulundu. Serbest bırakılan elçilerle birlikte kendi elçilerini de Mısır'a gönderen Ölceytü, devletin toparlanması ve tekrar güçlenmesi adına on iki yıllık bir anlaşma teklifi sundu.⁴³⁸ Memlûk sultanı bu teklifin iki devlet için de isabetli olduğunu düşündü. Ama bir süre sonra Gazan Han'ın akrabalarından bir grubun Memlûk Devleti'ne iltica etmesi ve Memlûkların bu grubu iade etmemesi üzerine iki devlet arasındaki sulh suya düştü.⁴³⁹ Bu olaydan sonra Memlûk Devleti, Çukurova'da yıllık vergisini vermediği gerekçesiyle Ermeniler üzerine bir sefer düzenledi; bu esnada Ölceytü'nün gönderdiği İlhanlılara ait askerî birlik de Ermenilere destek verdi ve bu olayda Memlûklar ağır kayıp verdi.⁴⁴⁰ İlhanlıların kendi adlarına Memlûk Devleti karşısındaki bu zaferin sevinci fazla sürmedi. 1310 yılında Memlûk Sultanı el-Melik en-Nâsır, tahta tekrar geçtiğinde iki emîri Kara Sungur ve Akkuş el-Efrem, İlhanlılara kaçtı. Bu emirler, Ölceytü'yü Memlûk Devleti'ne karşı Suriye'ye sefer düzenlenmesi konusunda kışkırttı ve Ölceytü Han, 1312 yılında Rahbe kalesine doğru harekete geçti. Ancak iki aylık kuşatmanın kış mevsimine gelmesi ve şartların ağırlaşmasıyla kuşatma

⁴³⁶ Abdulkadir Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2017, s. 272. Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 215.

⁴³⁷ Bu dönem, Memlûk Devleti için kargaşanın hâkim olduğu bir dönemdi. Kalavun'un oğlu Melik en-Nâsır ve Baybars el-Çaşnigîr arsında yaşana taht mücadelesinde Nâsır üç kez tahta geçme fırsatı buldu. Tahta geçtiği kesintili dönemlerde (1293-1294, 1299-1309, 1310-1341), taht mücadeleleri içinde kaldı. Tahta ilk geçtiği sırda bir yıllık saltanatı dolmadan emir Ketboğa'nın girişimiyle tahttan indirildi, daha sonra tekrar tahta geçme imkânı buldu. Bu kez Baybars el-Çaşnigîr tarafından tahttan indirildi. Ancak Çaşnigîr'in kısa süreli saltanatının ardından 31 yıl boyunca Memlûk tahtının sahibi oldu. Bk. Koprman, **a.g.m.**, s. 107-109; Tağriberdi, **a.g.e.**, s. 97-vd.

⁴³⁸ Örs, **a.g.t.**, s. 83; Sağlam, **a.g.m.** s. 127.

⁴³⁹ Sağlam, **a.g.m.**, s. 127.

⁴⁴⁰ Korykoslu Hayton, **a.g.e.**, s. 185-186; Sağlam, **a.g.m.**, s. 128.

başarılı olmadı.⁴⁴¹ Bu olaydan sonra Anadolu’da yaşanan isyanlar Memlûklar için bir fırsat olarak görüldü. Anadolu’da İlhanlı otoritesinin sarsılmasıyla harekete geçen Memlûk Devleti, Suriye’nin ardından Anadolu’ya da sefer düzenlemeye başladı. Malatya şehrine kadar ilerleyebilmeleri ve orayı kuşatmaları, Anadolu’nun içinde bulunduğu durumu göstermektedir.⁴⁴²

Ölceytü Han döneminde başlangıçta barış çabalarıyla geliştirilmeye çalışılan Memlûk ilişkileri, istenildiği gibi barış içerisinde değil husumete dönüşerek gelişti. Lakin şiddetli çatışmalar olmasa da Anadolu’da ve Rahbe Kalesi’nde yaşanan hadiseler, henüz iki devlet arasında sulhun yapılamadığını göstermektedir. Ölceytü Han’ın 1316 yılında ölümünün ardından tahta oğlu Ebû Said Bahadır Han geçti.

Ebu Said Bahadır Han devrinde İlhanlıların Memlûk Devleti’ne karşı tutumu artık değişmeye başladı. Barış için girişimler sıklaştırmak arada yaşanan hasmâne tutumlar göz ardı edilebildi. Bu minvalde bakılacak olursa, Ebû Said Bahadır döneminde Memlûklarla ilk sulh girişimi 1317 yılında gerçekleşti. Mısır’a gönderilen barış mektubu, Mısır Sultanı el-Melik en-Nâsır tarafından memnuniyetle karşılanarak aynı nezaket ile cevap verildi.⁴⁴³ Ancak bir süre sonra barış görüşmelerini erteleyecek bir hadise yaşandı. Mekke Emîri Rumeysa, Mekke’ye gelmek isteyen kardeşi Humeyda’nın durumunu Mısır sultanına ilettili. Mısır Sultanı da Humeyda’ya bir amannâme vererek Mekke’ye gidebilmesini sağladı. Fakat Humeyda, Hac dönüşü Mekke’de kaldı ve kardeşi Rumeysa’yı oradan çıkararak İlhanlılar adına yönetimi ele geçirdi ve hutbeyi Ebû Said Bahadır Han adına okuttu.⁴⁴⁴ Ancak kısa süre sonra Mekke’de tekrar Memlûk hâkimiyeti sağlandı. 1320 yılında barış görüşmeleri tekrar

⁴⁴¹ Osman Gazi Özgüdenli, “Olcaytu Han”, *DİA*, C.XXXIII., İstanbul, 2007, s. 345; Örs, *a.g.t.*, s. 176-177; Sağlam, *a.g.m.*, s. 129; Sümer, *a.g.m.*, s. 80.

⁴⁴² Murat Zengin, “Memlûk Türk Sultanlığı’nın Anadolu Hâkimiyet Mücadelesi, Malatya’nın Zaptı (28 Nisan 1315)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XXXII., S.55, 2014, s. 110-vd.; Sümer, *a.g.m.*, s. 82.

⁴⁴³ Sağlam, *a.g.m.*, s. 132.

⁴⁴⁴ Sağlam, *a.g.m.*, s. 133.

başladı. İlhanlı sarayından Kahire'ye giden el-Mecdü's-Selâmi çok iyi karşılandı. Başta Ebû Said Han olmak üzere Emir Çoban ve devlet erkânının Memlûk Sultanı ile barış yapmakta çok istekli olduğunu iletir. Karşılıklı anlaşma isteği nihayetinde sonuç verdi ve 1322 yılında İlhanlı Devleti ile Memlûk Devleti arasında iki yıllık diplomasinin ardından anlaşma imzalandı.⁴⁴⁵ Yapılan bu barış anlaşmasıyla iki devlet arasında barış ortamı sağlansa da ilişkilerin geliştirilmesi adına faaliyetler istenilen düzeyde olmadı. Bunun en büyük sebeplerinden biri İlhanlılarda yaşanan iç karışıklıklardır. İreçin, Timurtaş ve Emir Çoban'ın isyanları İlhanlı Devleti'nin dış siyasetini iyiden iyiye durgunlaştırdı. Ancak bu süreçte Memlûk Devleti, İlhanlılarla olan anlaşmayı bozmamak adına kendisine kaçan isyancıları İlhan Ebû Said'e teslim etme konusunda hep müspet tavır takındı. Bunlardan en önemlisi Timurtaş'ın teslim edilmesidir. Timurtaş ile arası iyi olmasına rağmen Memlûk sultanı el-Melik en-Nâsır, İlhanlı hükümdarının isteğiyle Timurtaş'ı İlhanlılara teslim razı oldu. Ancak canlı göndermek yerine İlhanlı elçilerinin iştirak ettiği yargılama sonrası Timurtaş'ı idam etti ve kellesini İlhan Ebu Said'e gönderdi.⁴⁴⁶ Timurtaş meselesinin hallolmasından sonra iki devlet arasındaki ilişkiler dostane şekilde devam etti. Ebû Sadi Bahadır Han'ın ölümüne kadar İlhanlı-Memlûk münasebetleri karşılıklı hediyeleşme ve elçi görüşmeleriyle devam etti. Ebû Said Bahadır Han 1335 yılında öldükten sonra İlhanlıların artık dağılma süreci başladı. Memlûk Devleti ile elçiler vasıtasıyla münasebet devam etse de herhangi bir neticeye ulaşmadan İlhanlılar siyasi ömrünü tamamladı.⁴⁴⁷

Sonuç olarak, Hülegü Han'ın başlattığı batı harekâtı, Ayn-ı Câlut Savaşı'nda Memlûk Devleti tarafından sekteye uğratılarak Suriye topraklarının kaderini belirleyecek bir süreç başladı. İlhanlı Devleti, Hülegü döneminden itibaren mücadele

⁴⁴⁵ Sağlam, **a.g.m.**, s. 139; Tağriberdi, **a.g.e.**, s. 141.

⁴⁴⁶ Sağlam, **a.g.m.**, s. 145.

⁴⁴⁷ Ahmet Sağlam, **a.g.m.**, s. 148-149.

ettiği Memlûk Devleti'ne karşı bir üstünlük sağlayamadı. Bu mücadelede Suriye toprakları adına tasarruf, Memlûk Devleti'nin elindeydi. İlhanlar, askerî ve diplomatik manevralarla Suriye için çaba gösterse de herhangi bir sonuç elde edilemedi. Başarısız Suriye girişimleri, Anadolu'yu da etkilemekteydi. Çünkü Suriye'de hedeflenen ekonomik kazanç elde edilemeyince bunun yükü Anadolu topraklarına kaydı. İlhanlıların Anadolu üzerindeki bu maddi talepleri halk üzerinde ciddi baskılara neden oldu. Bazen bu baskıların ağır bedelleri de oldu. Anadolu'daki yoğun Türkmen nüfusu İlhanlıların işini zorlaştırdığından bu durum Memlûk Devleti adına iyi bir süreçti. Türkmenlerin hareketliliği İlhanlıların bütün gücünü Memlûk Devleti üzerine yönlendirmesine mani oldu. Memlûk sultanlarının Anadolu Selçuklu yanlısı tavır sergilediği bir ortamda Anadolu'yu da savunmak adına büyük çaba sarf eden İlhanlılar, Anadolu'daki yönetime müdahale ederek merkezden atadıkları valilerle güvenlik, mali sistem ve yönetim alanında gücü elinde tutmak istedi. Bunun yanında bazı İlhanlı hükümdarları İslâmiyet'i seçerek Memlûklarla din üzerinden kurmak istedikleri işbirliklerine çaba harcadı. Ancak sonuçsuz kalan bu girişimler neticesinde İlhanlı Devleti, Memlûkların Suriye hâkimiyetini kabullenmek zorunda kaldı. Yalnızca dış mesele üzerinden değil, iki devletin yaşadığı iç sorunların, ilişkilerin gelişiminde etkinlik gösterdiği açıktır. Çünkü şiddetli iç çatışmalar, devletlerin dış siyasetlerine olumsuz tesir ederek, politikalarında süreklilik arz etmesine engel oluyordu.

III. BÖLÜM

İLHANLILARIN BATI POLİTİKALARI

İlhanlı Devleti, Cengiz İmparatorluğu'nun Ön Asya'daki bir ardılı olduğundan kuruluş döneminde Moğol geleneklerine bağlı şekilde devletini şekillendirdi. Lakin ilerleyen süreçte İlhanlılar, hâkim olduğu sahanın ve zamanın değişimiyle birlikte, yönetim anlamında reformlarla varlığını korumaya çaba gösterdi. Hâkimiyet kurduğu coğrafyanın şartlarını da kendi bünyesinde sindirerek ilerleyen İlhanlı Devleti, Arabistan, Anadolu ve Suriye'ye temas ettiği andan itibaren, nüfuzuna aldığı devletlerin şartlarına uygun yönetim şekilleri de geliştirme imkânı buldu. Devlet merkezi olarak hâkim olduğu İran sahası, İlhanlıların bürokrasisinin en önemli parçalarından biri olsa da biz burada İlhanlıların batıdaki politikaları üzerinden devletin vaziyetini ortaya koymaya çalışacağız. Bunu yaparken de hâkimiyet alanını Anadolu üzerinde genişleten İlhanlıların, Suriye'deki durumunu konunun yeri geldiğinde aktarmaya gayret göstereceğiz.

3.1. İlhanlıların Batı'daki Yönetim Anlayışı

Cengiz Han İmparatorluğu'nun sınırlar belirlenerek ortaya çıkan ardılları içerisinde Ön Asya'ya ilerleyen kolu olan İlhanlılar, Mengü Han'ın kardeşi Hülegü ile hızlı bir refleks göstererek kısa süre içerisinde Suriye topraklarına dayandı. Daha önce I. Alâeddin Keykubad zamanında Moğolların *İl*'i olan Anadolu Selçuklu Devleti, bu ilerleyişten nasibini aldı. Artık Hülegü'ye bağlılığını bildiren Selçuklu hükümdarlarının Hülegü'nün emriyle atanmaları Moğolların Anadolu konusundaki politikalarında

kolaylık sağlayan bir unsur olarak ortaya çıktı. Çünkü Hülegü'n gelişinden itibaren Moğol nüfuzunu kabul eden Selçuklu Devleti, siyasi ömrünü tamamlayana kadar Moğol himyesinde çıkma başarısını gösteremedi. Bu durumu yalnızca Moğolların kabiliyetine bağlamanın eksik bir tabir olacağını da belirtmek gerekir. Zira Anadolu'da artan Türkmen nüfusunun kontrol edilememesi, Memlûk Devleti'nin hızlı gelişen siyasi faaliyetleri ve liyakatsiz Selçuklu yöneticileri de Selçukluların Moğol egemenliğinde kalmasının diğer nedenleri olarak sıralanabilir.

İlhan Hülegü, Bağdat'ı alıp Anadolu'yu kendine tabi kıldıktan sonra yönetim anlamında başlangıçta temel Moğol geleneklerine bağlı kaldı. Karakurum'a yani büyük Han'a bağlılığın esas olduğu İlhanlı kuruluş devri, devletin kurumsallaşması açısından bir geçiş evresiydi. Bu evrede hâkim olduğu İran coğrafyasının da yönetim anlayışını kendi dinamiklerine göre şekillendirerek gelecekteki İlhanlı yönetim bürokrasisinin temellerini attı. Etkilendiği İran geleneği İlhanlılarda kendisini daha da hissettirecekti. Ancak Hülegü Han, İlhanlı yönetiminin özelliklerini şekillendirirken Büyük Moğol İmparatorluğu döneminde Azerbaycan ve İran coğrafyasından gelen bünyesinde görev yapmış olan tecrübeli yöneticilerden ve onların yetiştirdikleri yöneticilerden istifade etti. Moğol İmparatorluğu'nu büyüten ve İran'a yerleşen İlhanlıları merkezileştiren bu sivil bürokratlar hakkında biraz malumat vermekte fayda vardır.

A) Mahmud Yalavaç ve Yeh-lu Ch'u-Ts'ai

Moğolların sivil idaresinin merkezinde bulunan bu iki devlet adamı, Cengiz Han döneminde göreve geldi.⁴⁴⁸ Mahmud Yalavaç İslam beldeleri üzerinde faaliyet gösterirken Yeh-lu Ch'u-Ts'ai Çin topraklarında faaliyet göstermekteydi. Mahmud Yalavaç ve Yeh-lu Ch'u-Ts'ai Moğolların vergi sistemi üzerine yaptıkları çalışmalarla

⁴⁴⁸ Ahmet Temir, **Moğolların Gizli Tarihi**, TTK, Ankara, 2010, s. 185; A. Zeki Velidi Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, C.I, İş Bankası Yay., İstanbul, 2020, s. 364.

ön plana çıktı. Uyguladıkları sistem farklı idi. Mahmud Yalavaç *dink* (şahıs) esaslı vergi sistemini savunurken, Yeh-lu Ch'u-Ts'ai ise *hu* (aile) temelli vergi sistemini savunuyordu. İki vergi uzmanının rekabetinde Yeh-lu Ch'u-Ts'ai sistemi daha çok gelir getirmesi ve tespitin daha kolay olması hasebiyle genellikle uygulanan sistem oldu.⁴⁴⁹ Mahmud Yalavaç'ın itibarı yeni vergi sistemi uygulanmaya aşlayınca azaldı. Lakin Ögedey döneminde tekrar eski ününe kavuşan Yalavaç, burada Sâhib-i Dîvân sıfatıyla görev aldı.⁴⁵⁰ Uyguladığı mali politikayı Moğolların sistemi olarak kabul ettirmeyi başardı. Daha sonra Güyük ve Mengü dönemlerinde de görev yapan Mahmud Yalavaç, Moğol sivil idaresinde görev alan en önemli Türk bürokrat olarak anılmaktadır. Batı'da kendi döneminde göreve gelen Argun Aka gibi bir sivil idareci sayesinde Yalavaç doğuda sistemini uygularken, Argun Aka'ya da aynı sistemi batıda oturtarak Moğolların idari sisteminin yaygınlaşmasında büyük hizmeti oldu.⁴⁵¹

B) Seyfeddin Bitikçi

İlhan Hülegü'nün batı seferi sırasında yanında bulunan Seyfeddin Bitikçi, İlhanlıların batı faaliyetlerinde ilk görev alan sivil idareciler arsındaydı. Bağdat'ın zaptına bizzat katılan Bitikçi, İlhan Hülegü'nün Altın Orda hanı ile yaptığı Terek Irmağı Savaşı'ndaki pasif duruşu sebebiyle hakkında şüphe duyulduğundan idam cezasına çarptırıldı.⁴⁵²

C) Cüveynî Ailesi

Cüveynî ailesi, Büyük Moğol İmparatorluğu döneminden itibaren Moğolların içinde aktif olarak görev yaptı. Bahaeddin Cüveynî, Ata Melik Cüveynî'nin babası olup,

⁴⁴⁹ Yuvalı, **a.g.e.**, s. 317.

⁴⁵⁰ Yuvalı, **a.g.e.**, s. 318; Özkan Dayı, "Mahmud Yalavaç'ın Moğol İmparatorluğu'ndaki Faaliyetleri", **Current Research In Social Sciences**, C. I, S.3, 2015, s. 65.

⁴⁵¹ Dayı, **a.g.m.**, s. 67.

⁴⁵² Yuvalı, **a.g.e.**, s. 320-321.

Moğollarda maliyeci ve *bitikçi*⁴⁵³ olarak görev yaptı. Ögedey döneminde maliye görevlerinde bulunan Bahaeddin Cüveynî, Argun Aka'nın yanında da bir süre görev yaptı.⁴⁵⁴ Cüveynî ailesinin diğer bir üyesi, İlhanlılarda vezirlik yapan Şemseddin Cüveynî'dir. Seyfeddin Bitikçi'nin ardından göreve getirilen Şemseddin Cüveynî, güvenilir, iş bilen ve liyakat sahibi bir devlet adamı olarak anılır.⁴⁵⁵ Hülegü'nün ölümünden sonra da İlhanlılarda görevine devam etti. Ancak İlhanlılarda Cüveynî ailesinden görev alan ve çalışmamızda kaynak eser olarak kullandığımız Tarih-i Cihangüşa'nın yazarı Ata Melik Cüveynî, kardeşi Şemseddin Cüveynî ve babası Bahaeddin Cüveynî'den daha uzun süre İlhanlılara hizmet etme imkânı buldu. Cüveynî Bağdat kuşatmasına bizzat katılmış hatta bir süre Bağdat'ta yöneticilik yapmıştı. Lakin kendisinin de bir Müslüman olmasına rağmen bazı uygulamalar, Bağdat ahalisinde hoşnutsuzluk yarattığı için Hülegü O'nu görevden alarak, Bağdat'a bir Moğol *Şahnesi* ve bir de sivil vali atadı. Atadığı vali de Bağdat Halifesi'nin veziri vezir Alkâmî idi.⁴⁵⁶ Cüveynî Moğollarda yirmi dört yıl görev yaptı. Hülegü ve Abaka dönemleriyle birlikte Hülegü'den önce de altı yıl hizmeti bulunan Cüveynî, sivil bürokrasinin İlhanlılardaki üst düzey temsilcilerinden biriydi.

D) Taceddin Mutez

İlhan Hülegü'nün yanında görev alan Taceddin Mutez, 1259 yılında Anadolu'ya vergi toplamakla görevlendirilen bir devlet adamıdır.⁴⁵⁷ Anadolu Selçuklu Devleti'nin

⁴⁵³ Bitikçi, Türkçede yazıcı yani kâtip olarak geçer. Memlûk Devleti'nde de kullanılan bir tabir olan Bitikçi, Osmanlılarda Nişancı olarak anılır. Bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, TTK, Ankara, 1988, s. 187.

⁴⁵⁴ Yuvalı, **a.g.e.**, s. 323.

⁴⁵⁵ Tahsin Yazıcı, "Şemseddin Cüveynî", **DİA**, C.VIII., İstanbul, 1993, s. 144.

⁴⁵⁶ Burada geçen şahne kelimesi, askeri yönetici anlamına gelmektedir. Moğollar, Cengiz Han döneminden itibaren ele geçirdikleri beldelerde bir askeri bir de sivil idareci bırakıyordu. Sivil yönetici yani vali ele geçirilen şehirden olabilirken Şahne ise Moğolların askeri zümresinden bir yönetici oluyordu. Bkz: Erdoğan Merçil, "Şahne", **DİA**, C.XXXVIII., İstanbul, 2010, s. 292-293; Mustafa Uyar, **İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı(Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)**, TTK, Ankara, 2020, s.135; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 322;

⁴⁵⁷ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 49; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 323;.

Suriye Seferi öncesi İlhanlılardan aldığı borcun tahsili için Anadolu'ya gittiğinde yanında Tükelek Bahşı adında bir Uygur Türk'ü de vardı.⁴⁵⁸

İlhanlıların batıdaki yönetim anlayışının şekillenmesi, ele geçirdiği toprakların genişlemesiyle paralellik göstermektedir. Öncelikle 1256 yılında Tebriz'de batıya han olan Hülegü, Argun Aka'nın kendisine biat etmesiyle birlikte Azerbaycan topraklarını da içine alan bir devletin temellerini attı. Daha sonra 1258 yılında Bağdat'ı ele geçirdi ve ardından 1259 yılında Anadolu Selçuklu Devleti sultanları II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a *yarlığ* vererek Anadolu'yu kendisine tabi bir şekilde birlikte yönetmelerini emretti.⁴⁵⁹ İlhan Hülegü için batıdaki yönetiminin şekillenmesi adına 1263 yılında Büyük Han Kubilay tarafından kendisine gönderilen *yarlığ* çok önemliydi. Çünkü bu *yarlıkta* Kubilay Han tarafından İlhan Hülegü'ye Ceyhun'dan Mısır'a kadar uzanan bölgelerin yönetimi verildi.⁴⁶⁰ Artık İlhan Hülegü, İran, Azerbaycan, Suriye ve Anadolu topraklarında kendi yönetim mekanizmasını oluşturmaya başladı. Bu minvalde ele geçirilen bölgelere valiler atadı. Azerbaycan'a oğlu Yeşmut'u, Horasan ve Mazedaran'a büyük oğlu Abaka'yı, Anadolu'ya da Muineddin Pervane'yi atadı.⁴⁶¹ İlhan Hülegü batının yönetimi için oluşturduğu bu sistemle birlikte askerî, ekonomik ve idarî anlamda kurumsallaştı. Kendinden sonra tahta geçen bazı İlhanlı hükümdarları bazı değişiklikler yapsa da temelde vali atama ve merkeze bağlı yönetim oluşturmada bu sistemi takip etti.

İlhanlıların yönetim işlerinin kolaylaşması adına, birçok Türk devletinin kullandığı vezirlik sistemini kullandığını görüyoruz. Kurultay dışında hana bağlı olarak

⁴⁵⁸ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 49.

⁴⁵⁹ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 46; Ankhbayar Danuu, **İlhanlı Devleti'nde Vezaret**, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, AÜSBE, Ankara, 2016, s. 119-120; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 51.

⁴⁶⁰ Spuler, **a.g.e.**, s. 69.

⁴⁶¹ Ankhbayar, **a.g.t.**, s. 121; Erdem, **a.g.t.**, s. 180.

görev yapan bir de vezir vardı. Bu vezir ise nâib olarak anılırdı.⁴⁶² Memur ataması, tayin işlemi, mali düzenlemeler gibi birçok görevi bulunan birinci vezir, İlhanlılarda bulunan diğer vezirlik makamlarının üstündeydi. Hükümdara eş değer sayılabilecek yetiklerle donatılan birinci vezir, İlhanlı yönetiminde özellikle merkezden uzak vilayetlerin yöntemi için büyük kolaylık sağlıyordu. Bu vezirlik makamı İlhanlılarda sıklıkla kullanılırken görev ve yetkiler itibarıyla bazı alt kollara ayrıldığı görülmektedir. Şunu belirtmek gerekir ki Hülegü dönemi İlhanlı yönetim anlayışının batıdaki etkisi, Moğolların ilk Anadolu'ya gelişine benzer bir etki yaratırken (Moğollara bağlı uzaktan bir yönetim anlayışı taşıırken) Abaka'dan itibaren tamamen bu durum değişerek merkezi bir hal aldı. Zira Abaka'nın 1277 yılında yaşadığı Elbistan yenilgisi ve Anadolu Selçuklu Devleti yöneticilerinin tutumu, merkezden Anadolu'ya yönetici atamasında çok büyük bir etkiye sahipti. İlhanlıların Ortadoğu'daki bürokrasisinin nasıl şekillendiğini ve bunun batı politikalarına nasıl yansıdığını izah etmeye çalışacağız.

İlhanlı Devleti ile Anadolu Selçuklu Devleti arasında yapısal farklılıklar vardı. İlhanlılarda hükümdar kurultay denilen bir mecliste seçilirken Selçuklularda sultanın oğullarından biri ya da kardeşi vasiyet veya mücadele yoluyla sultan oluyordu. İlhanlılar Anadolu'yu kendilerine bağladıktan sonra yönetimini İlhanlı hükümdarının *yarlığı* ile atanan hükümdar vasıtasıyla gerçekleştirmekteydi. Bunun yanında bir de Moğollardan bir nâib bulunuyordu. Ancak bir süre sonra Pervane örneğinde olduğu gibi hükümdarı tahttan indirecek kadar güçlenebildiklerini görünce Moğollar, valiler atamaya ve yetkileri askerî ve idari olarak bölmeye karar verdi.⁴⁶³ İlhanlılar bunlara ek olarak, Anadolu'yu yönetirken ülkeyi bölme yoluna da gitti. Bu bağlama, Moğolların

⁴⁶² Nâib, nevb kelimesinden türeyen, birini temsil etmek, birine vekalet etmek manasına gelen bir sözcüktür. İlhanlılarda hükümdarın ardından onun yerine bakan kişi için kullanılırdı. Hatta o kişiye Nâib-i Saltanat denilirdi. Bkz. Casim Avcı, "Nâib", *DİA*, C. XXXII., İstanbul, 2006, s. 311; Spuler, *a.g.e.*, s. 308.

⁴⁶³ Erdem, *a.g.t.* s. 442.

ilk devrinde Anadolu, II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in üç oğlu arasında bölüştürülürken Hülegü döneminde ikiye bölünerek yönetildi. Selçuklu Devleti'ni parçalayabilecek bu yönetim usulü, Celaledin Karatay gibi dirayetli bir vezir sayesinde bir süre uygulandı. Selçuklularda gücün bölünmesini sağlayan bu sistem zaman zaman İlhanlılar tarafından uygulandı.⁴⁶⁴ Ancak böyle bir yönetim anlayışında Abaka döneminden itibaren Anadolu'ya atanan geniş yetkili valilerden sonra Selçuklu hükümdarları sembolik olarak tahtta yer aldı. Abaka, Hülegü'nün ardından tahta geçtiğinde Şemseddin Cüveynî'yi Sâhib-i Dîvân olarak baş vezirlikte tuttu. Şemseddin Cüveynî'nin bu dönemdeki iktidarı ve zenginliği İlhanlıların kuvvetlenmesine paralel olarak arttı.⁴⁶⁵ Abaka Cüveynî'ye o kadar çok itibar gösteriyordu ki Elbistan yenilgisinin ardından Anadolu'da yaptığı yağmada Cüveynî'nin “*Adil padişah, bazı insanların cezası için herkesi cezalandırmasın.*” diye telkin etmesiyle Anadolu'yu ciddi bir kıtal ve yağmadan korudu.⁴⁶⁶ Çünkü Cüveynî bizzat harcama yaparak süslediği şehirleri Abaka'dan satın aldı.⁴⁶⁷ Cüveynî Abaka'nın Anadolu'dan ayrılmasının ardından, Anadolu'da oluşan tahribatı onarmak için ciddi çaba gösterdi. İlhanlı hükümdarı adına Anadolu'da bulunan Cüveynî, vergi alanında getirdiği düzenlemelerle İlhanlılara doğrudan gelir getirecek yeni usuller uygulamaya koydu ve bu uygulamalar Fahreddin Kazvî'nin Anadolu'ya mültezim olarak atanmasına kadar devam etti.⁴⁶⁸ İlhanlı Devleti yönetim anlamında Anadolu'ya istediği gibi müdahale edebilmekteydi. Sâhib-i Dîvân Cüveynî'nin dışında görevlendirilen şihne adında idareciler de vardı.⁴⁶⁹ Bunlar, genellikle tâbi ülkenin

⁴⁶⁴ Erdem, **a.g.t.** s. 444.

⁴⁶⁵ Sâhib-i Dîvân, İlhanlılarda baş vezirlik görevi yapan, mali ve idari işlerden sorumlu geniş yetkilerle donatılmış yöneticiler için kullanılan bir unvandır. Bk. Özkan Dayı, **Moğolların Teşkilat ve İdari Tarihi İran Moğolları 1220-1295**, Altınordu Yay., Ankara, 2020, s. 146; Spuler, **a.g.e.**, s. 308.

⁴⁶⁶ Dayı, **a.g.e.**, s. 147; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 113.

⁴⁶⁷ Faruk Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, C.1., Ankara, 1969, s. 43.

⁴⁶⁸ Arda Deniz, **Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi**, Ekim Yay. İstanbul, 2013 s. 168; Dayı, **a.g.e.**, s. 227.

⁴⁶⁹ Şihne, fethedilen topraklardaki idareyi sultan adına ele alan askerî birliğin emîri demektir. Selçuklularda da kullanılan bu terimi Moğollarda *baksak* veya *daruga* karşılamaktadır. Bk. İlhan Erdem, **a.g.t.**, s. 447; Uyar, **a.g.e.**, s. 135.

önemli merkezlerine atanır ve orayı idare ederdi. Selçuklu Devleti'nin toprakları idari eyalet olarak sekiz farklı bölgeye bölündüğünden Anadolu'da çok sayıda Moğol yöneticisinin mevcut olduğu söylenebilir. Bu sekiz idari eyalet, Ahlat, Erzurum, Oltu, Erzincan, Diyarbakır, Sivas, Kayseri ve Konya olarak belirlendi.⁴⁷⁰ Bölünen bu eyaletlere Moğol idareciler atanırken Selçuklu sultanlarının ve bürokrasinin gücü iyice zayıfladı. Vali, naib, şihne, gibi yöneticiler ile Moğolların kurmuş olduğu yönetim sistemi, İlhanlı Devleti'nin yıkılışına kara devam etti.

Abaka Han, Cüveynî ile başlattığı yönetim anlayışını ölümüne kadar sürdürdü. İlhanlı Devleti bir Moğol şube devleti olmaktan çıkarıp gerçek manada tesis eden Abaka, Memlûk Devleti karşısındaki başarısız mücadelesiyle yeni bir sürecin önünü açtı.⁴⁷¹ Abaka'nın ölümüyle tahta geçen Teküder Ahmed, İslâmiyet'i ilk seçen İlhanlı hükümdarı oldu. Bu dönemde Anadolu'da bir nebze olsun baskılar azaldı ve İran bürokrasisin gücü kırılarak Türkmen şeylerinin nüfuzu arttı. Bu da İlhanlıların Anadolu'daki yönetim anlayışında Fars ve Moğol unsurlarının azalmasına ve Türkmenlerin artmasına imkân sağladı. Ne var ki bu durum İlhanlı merkezinde hoşnutsuzluk yarattığı için şehzade Argun Teküder Ahmed'e karşı isyan ederek tahtı ele geçirdi. İki yıllık saltanat süresinde Teküder Ahmed, Anadolu'da ve Memlûk Devleti ile yarattığı ılımlı hava biraz olsun Anadolu'ya nefes aldırdı.⁴⁷² Argun dönemi yönetim anlayışı ciddi manada değişim yaşadı. Argun Han'a en yakın yönetim biriminin başına Yahudi bir devlet adamı getirildi. Baş vezir veya idari şef olarak Argun tarafından İlhanlı ülkelerinin mali, idari, hukuki ve adalet işlerine bakacak olan Sa'adüddeve atandı.⁴⁷³ Sa'düddeve'nin Yahudi olması ve kısa sürede devlet kademelerine Yahudileri

⁴⁷⁰ Erdem, **a.g.t.**, s. 447-448.

⁴⁷¹ Deniz, **a.g.e.**, s.138.

⁴⁷² Deniz, **a.g.e.**, s. 139.

⁴⁷³ Mustafa Uyar, "İlhanlı Devleti'nde Yahudi Bir Vezir: Sa'adüddeve", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXXI/33, 2003, s. 134.

getirmeye başlaması hem Müslümanlardan hem de İlhanlı sarayında bulunan Moğol emirlerinden tepki çekti. Sa'düddeve döneminde Anadolu'ya bakacak olursak, bu devirde ölen Anadolu Selçuklu veziri Fahreddin Ali yerine Fahreddin Kazvînî atandı. Bu atamayla birlikte artık Anadolu'ya İlhanlı merkezinden yöneticiler atanmaya başlandı.⁴⁷⁴ Bu sayede artık Anadolu'nun gelirleri doğrudan ve daha kolay İlhanlı merkezine taşınacaktı. Fahreddin Kazvînî döneminde ilk kez iltizam usulü uygulandı. Fahreddin Kazvînî, Anadolu'yu mali açıdan sömürmek maksadıyla başladığı görevde, kendi efradını çeşitli görevlere getirerek kesesini doldurmak için halka ciddi zulümler yaptı. Germiyanogulları ve Eşrefoğulları Beylikleri ise bu zulme karşı isyan etti.⁴⁷⁵ Fahreddin Kazvînî'nin liyakatsiz ve hesap bilmez bir vezir olduğunu zikreden Aksarayî, Fahreddin Kazvînî'nin atamasının yanlış olduğunu şöyle zikretmektedir: *“Halkından sermayesini çalan bir padişah, kendi duvarının temelini yıkar, çatısını uçurur.”*⁴⁷⁶ Buradan anlaşılacağı üzere Fahreddin Kazvînî'nin adil olmayan uygulamaları Anadolu'da çok büyük huzursuzluklar yarattı. Bunun daha da büyümemesi adına Mücireddin Emirşâh, Anadolu'yu iki bölgeye taksim ederek yönetilmesini önerdi ve bu öneri kabul edildi. Artık Anadolu Selçuklu sultanlarının isimleri zikredilerek değil, Moğolların belirlediği merkezden atanan yöneticiler tarafından yönetiliyordu. Kayseri'den uç bölgelere kadarki kısım Fahreddin Kazvînî'ye Kayseri'nin doğusunda ve Sinop, Kastamonu, Tokat bölgesi Mücireddin Emirşâh'a verildi.⁴⁷⁷ Ancak iki yıl içinde Fahreddin Kazvînî'nin görev alanına düşen bölgelerde huzur ve güven kalmadığı, halkın şikâyetlerinin arttığı aktarılmaktadır.⁴⁷⁸ Artan şikâyetler İlhanlı merkezine bildirildiğinde Geyhatu ve Samagar Noyan harekete geçerek Fahreddin Kazvînî'yi yakalayıp yargıladı ve 1290 yılında idam etti. Aynı yıl Argun bir ferman yayınlayarak

⁴⁷⁴ Dayı, **a.g.e.**, s. 227.; Uyar, **a.g.t.**, s. 90.

⁴⁷⁵ Uyar, **a.g.t.**, s. 90.

⁴⁷⁶ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 120.

⁴⁷⁷ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 122; Dayı, **a.g.e.**, s. 230; Uyar, **a.g.t.**, s. 91.

⁴⁷⁸ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 122-123; Erdem, **a.g.t.**, s. 300; Uyar, **a.g.t.**, s. 92.

Anadolu vezirliğine Ahmed Lakuşî'yi, valiliğe Samagar Noyan'ı ve naibliğe de Meceddeddin'i atadı. Bu atamalar arasında kısa süreliğine de olsa Anadolu halkı huzur bulmuşken bu kez Lakuşî, kötü yönetim ve zorbalıkla halkı tedirgin etmeye devam etti.⁴⁷⁹ Samagar Noyan'ın Lakuşî'nin faaliyetlerine sessiz kalması sebebiyle görevden alınarak yerine Geyhatu gönderildi. Geyhatu Anadolu'ya geçerken Samagar Noyan kendisine Hâce Nasîreddin b. Yavlakarslan'ı görevinde bırakmasını istedi. 1290 yılında Konya'ya gelen Geyhatu, Fahreddin Kazvînî'nin kötü uygulamalarına son vererek halkın sevgisini kazanmayı bildi.⁴⁸⁰ İlhanlı merkezinde ise artan şikayetler ve Argun Han hastalığı sebebiyle vezir Sa'düddeve tedirgin olmaya başladı. Sa'adüddeve, Argun Han'ın hastalığına çare ararken kendi sonunun geldiğine dair kuşkuları da arttı. Moğol emiri Toğaçar'ın düzenlediği bir ziyafet sırasında Sa'düddeve ve adamları yakalanarak 1291 yılında öldürüldü.⁴⁸¹ Sa'düddeve'nin akıbetinin ardından yaklaşık iki hafta sonra Argun Han da öldü. Argun Han ölünce yerine Geyhatu geçti. Anadolu'da iyi bir izlenim bırakmasına rağmen Türkmenler İlhanlılardaki hükümdar değişikliğini fırsat bilerek ayaklandı. Ancak Geyhatu bu kez çok sert tedbirlerle gelerek Anadolu'daki isyanı bastırdı.⁴⁸² Anadolu siyaseti sert müdahale ve baskı ile sonuçlanan Geyhatu, Memlûk siyasetinde de pasif kalarak devletin bu yönde zayıflamasına neden olurken ümeranın da tepkisi giderek arttı. Bunun neticesinde Baydu'yu destekleyen Moğol emirleri, 1295 yılında tahta Baydu'yu çıkardı. Ancak Baydu döneminde İlhanlı hazinesi tükenme durumuna gelince Baydu, ağır vergileri halkın sırtına yükleyerek hazineyi doldurma çabasına girişti. Tepki çeken bu durum karşısında Moğol emirleri Geyhatu'ya yaptıkları gibi bu kez Baydu'yu tahttan indirmek için Gazan Han'ı

⁴⁷⁹ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 124; Uyar, **a.g.t.**, s. 93-94.

⁴⁸⁰ Uyar, **a.g.t.**, s. 94.

⁴⁸¹ Reşidüddin, **a.g.e.**, s.172; Uyar, **a.g.m.**, s. 139.

⁴⁸² Deniz, **a.g.e.**, s. 169.

destekledi ve Baydu henüz bir yıl doldurmadığı tahttan indirilerek yerine Gazan Han geçti.

Gazan Han dönemi, İlhanlılar için önemli bir dönüm noktası teşkil eder. Zira İslamiyet'i kabul eden ve resmî din olarak benimseyen Gazan Han yönetim politikalarında İslâmiyet'in kaideleri kullanmak istedi. Gazan Han öncelikle merkezde başladığı tasfiye çalışmalarında önemli Moğol emirlerini sürgün etti veya ortadan kaldırdı. Bunlar içinde kendisinin tahta çıkmasını sağlayan emîr Toğaçar vardı. Emîr Toğaçar'ı Anadolu'ya sürgün eden Gazan Han, diğer emîri ve İslamiyet'i benimsemesinde etkisi olan Nevruz'u da ortadan kaldırdı. Gazan Han'ın otoritesini sağlamlaştırmak adına yaptığı bu faaliyetler istenilen istikrarı sağlayamadı.⁴⁸³ Her ne kadar istenilen başarı sağlanamasa da Gazan Han döneminde İlhanlılar, Yakın Doğu coğrafyasında güçlü bir konumda idi. Çünkü siyasi buhranlarla uğraşan Memlûk Devleti ve parçalanmış Anadolu karşısında Gazan Han, devleti ihya çalışmalarına başladı. Gazan Han döneminde İlhanlılarda köklü değişimler yaşandı. Ancak köklü değişimlerde yönetim anlamında batıda uygulamak istediği politikalar sonuca ulaşamadı. Çünkü İlhanlılar için batıda yönetim krizi giderek etkisini göstermeye başladı. Gazan Han devrinde Anadolu yeni bir sosyal ve siyasi oluşumun içine girdi. Önce uç beylikleri olan başta Osmanlı Beyliği olmak üzere Candaroğulları, Germiyanogulları, Hamidoğulları, Saruhanoğulları ve Aydınoğulları gibi pek çok Türkmen Beyliği bağımsız olarak ortaya çıktı. Ardından beyliklerin bağımsızlıklarını ilan ettiği süreçte Anadolu'da görev yapan İlhanlı valilerinin de (Toğaçar, Baltu, Sülemiş) isyan etmesi, İlhanlı otoritesinin Anadolu'da ciddi anlamda kaybolduğunu göstermektedir.⁴⁸⁴ Gazan Han Anadolu'nun

⁴⁸³ Deniz, **a.g.e.**, s. 153.

⁴⁸⁴ Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 195.

İlhanlılar için ekonomik, siyasi ve stratejik açıdan önemini bildiğinden Anadolu'da kurmak istediği merkezi yönetim çabaları boşa çıktı.⁴⁸⁵

Gazan Han'dan sonra tahta geçen Ölceytü, Gazan Han'ın reformlarını devam ettirmede kararlı idi. Zira hazırladığı bir *yarlığ* ile Gazan Han'ın gerçekleştirdiği yeniliklerin aynen uygulanmasını emretti.⁴⁸⁶ Ölceytü Han tahta geçtiğinde Memlûk Devleti kendi meseleleriyle uğraşıyordu. Altın Orda ise eski gücünü kaybetti. Anadolu'da yaşanan ufak çaplı hadiseler dışında genel itibariyle sakin bir süreç geçirmekteydi. Böylesine uygun bir ortamda Ölceytü, devlet politikalarını yeniden düzenleyerek İlhanlıları ihya etmek çabasına girdi.⁴⁸⁷ Ancak Anadolu'da Gazan Han'ın ölüm haberi alan bazı isyancılar bunu fırsat bilerek harekete geçti. Ölceytü bu durumu haber alınca, İrencin Noyan'ı Anadolu'ya bu isyancıların üzerine gönderdi.⁴⁸⁸ İrencin ise kısa sürede Anadolu'da asayişin temin etmeyi başardı. Anadolu'nun bir süreliğine sükûnete kavuştuğu devirde İlhanlı Devleti içinde bazı dönüşümler yaşamaktaydı. Ölceytü, yönetim kademesini iki guruba ayırarak Moğolları ve Farsları farklı görevlere atadı. Ordu ve Moğol unsurlarının yönetimi Kutluğ Şah ve Çoban Noyan'a teslim edilirken idari, mali ve sosyal alanda ise Fars bürokrasisi görev aldı.⁴⁸⁹ Ancak burada asıl tehlike bölünen bürokrasi değil, Hanefî ve Şafî mezhep taraftarlarının birbirlerine sağlamak istediği üstünlük mücadelesiydi. Böylesine müsait bir ortamda mezhep çatışması İlhanlı Devleti'ne ciddi zararlar verebilecek etkiye sahipti. Hanefîlerin Gazan Han döneminden itibaren devlet içindeki güçlerinin artması Şii yöneticileri rahatsız etmişti. Bir süre sonra bu rahatsızlık açıkça dile getirilerek Ölceytü Han'ın huzurunda tartışacak kadar büyüdü. Ölceytü Han ise yaşanan bu hadiselerden rahatsız olup Arran

⁴⁸⁵ Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 197.

⁴⁸⁶ Örs, **a.g.t.**, s. 68-69.

⁴⁸⁷ Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasi-Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğu'ya Etkileri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 2004, s. 29.

⁴⁸⁸ Erdem, **a.g.t.**, s. 394; Örs, **a.g.t.**, s. 85.

⁴⁸⁹ Erdem, **a.g.m.**, s. 29.

taraflarına gitti.⁴⁹⁰ Bir süre orada zaman geçirdikten sonra Emir Torumtaz'ın çabalarıyla Şiilik üzerinde karar kıldı. Bu olaydan kuşkusuz Anadolu doğrudan etkilendi. Çünkü çoğunluğu Sünni olan bir halkın camilerinde hutbede Hz. Ömer ve Hz. Ebubekir'in isminin okunması yasaklandı. Halk ise bu yasağı protesto edercesine camilere gitmez oldu ve din adamlarına olan itimadı azaldı.⁴⁹¹ Yaşanan bu olaylar dini ve kültürel temelli etkiler yaratsa da siyasi açıdan Anadolu'nun yönetim mekanizması da değişmekteydi. Batı Anadolu'da güçlenen beylikler, giderek güçlenmekte ve Anadolu'yu bu kez batıdan doğuya şekillendirmekteydi. Ölceytü, Anadolu'daki otoritesini kaybetmemek adına daha önce yapıldığı gibi Anadolu'ya bir vali atadı. Ölceytü İrencin Noyan'ı Gilan seferindeki başarısından sonra Anadolu valiliği ile ödüllendirdi. Büyük bir orduyla Anadolu'ya yönelen İrencin, önden Bulargu'yu yolladı.⁴⁹² Bulargu 1308 yılında Ermenilerin hâkim olduğu Sis bölgesine gelerek kışlamak üzere yerleşti. Ancak orada Müslümanlara ait mabetlerin halini görünce Ermenilere bir ceza vermek istedi. Ermeni Kralı durumu Memlûk Devleti sultanına ilettil. Bulargu, Ermeni Kralının niyetin anlayınca onu ve oğlunu yakalayarak öldürdü.⁴⁹³ Kralın diğer oğlunu da Ölceytü Han'a şikâyet etmeye giderken Sivas yakınlarında yakalayarak hapse attırdı. Bu esnada Anadolu'ya gelen İrencin Noyan, olaya el koyarak kralın oğlunu hapisten çıkardı. Bulargu'nun durumunu ise olduğu gibi Ölceytü Han'a bildirdi. Ölceytü Han, Bulargu'nun İlhanlı merkezinde getirilmesini ve yargılanmasını emretti. Ve 1308 yılı içinde Bulargu idam edildi.⁴⁹⁴ Yaşanan bu olay, Anadolu'ya gelen Moğol yöneticilerinin liyakatsizliği sebebiyle Anadolu'da İlhanlı otoritesi giderek zayıflamaktaydı. Ölceytü Han 1312 yılında Şam'a sefere çıktığında bunu fırsat bilen bazı Türkmen beyleri isyan hareketine kalkıştı. İrencin Notan bu durumla baş edemeyince,

⁴⁹⁰ Erdem, **a.g.m.**, s. 30.

⁴⁹¹ Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkına Resmî Vesikalar**, TTK, Ankara, 1988, s. 59.

⁴⁹² Erdem, **a.g.t.**, s. 396; Sümer, **a.g.m.**, s. 76.

⁴⁹³ Erdem, **a.g.t.**, s. 397

⁴⁹⁴ Erdem, **a.g.t.**, s. 398; Örs, **a.g.t.**, s. 118.

Ölceytü Emir Çoban'ı isyanı bastırması için Anadolu'ya görevlendirdi. Emir Çoban yaklaşık otuz bin kişilik ordusuyla Karanbük (Sivas-Erzurum arasında bir yer) mevkiinde ordugâhını kurdu. Uç beylerini itaate davetti ve Hamitoğulları, Eşrefoğulları ve Sahip Ata torunları biat ederken Karamanoğulları davete icabet etmedi.⁴⁹⁵ Emir Çoban, Konya'yı işgal eden Karamanoğulları Beyliği üzerine yürüdü. Emir Çoban, Şehri kuşatsa da Karamanoğulları kaçmayı başardı ve şehir Moğolların eline geçti. Emir Çoban'ın başarılı harekâtı Ölceytü Han'dan takdir aldı. Emir Çoban Konya'da olduğu sıralarda 1315 yılında Memlûk Devleti'ne ait bir askerî birlik Malatya'yı zapt etti. Seyfeddin Kutuz komutasındaki Memlûk ordusu şehri yağmalayarak bir süre sonra geri çekildi.⁴⁹⁶ Emir Çoban derhal hareket ederek Malatya'yı emniyet altına aldı ve şehrin tahrip edile yerlerinin onarılmasını emretti. Emir Çoban 1315 yılı baharında İran'a döndü ve döndükten kısa bir süre sonra Ölceytü Han vefat etti. Ölceytü Han hükümdar olduğunda uygun siyasi ortamın olmasına rağmen devleti içinde yaşanan mezhep çatışmaları ve bir süre sonra Anadolu'da çıkan kargaşa, istenilen yönetim otoritesinin sağlanmasını engelledi. Ölceytü, yıkılan Anadolu Selçuklu Devleti'nin ardından Anadolu'da İrencin Noyan ile kurmak istediği hâkimiyeti bir türlü tesis edemedi. Çünkü Bulargu'nun çıkardığı olaylar, ardından Türkmen Beylerinin isyan girişimi ve son olarak da Memlûk Devletinin Anadolu'ya kadar gelmesi şüphesiz istenilen başarıyı getirmede büyük engel teşkil etti.

Ölceytü'nün ölümünün ardından İlhanlı tahtına oğlu Ebu Said Bahadır Han oturdu. Ebu Said bahadır Han dönemi, İlhanlılar için sakin başlayan bir dönem oldu. Emir Çoban bu dönemde gücünü iyice artırarak Anadolu genel valiliğine oğlu Timurtaş'ın atanmasını sağladı. Emir Çoban'ın artan hâkimiyet devletin genelinde hissedilirken genç yaşta hükümdar olan Edu Said Bahadır Han, Çoban ailesinin

⁴⁹⁵ Sümer, **a.g.m.**, s. 78.

⁴⁹⁶ Sümer, **a.g.m.**, s. 82.

yükselişi karşısında pasif kaldı. Çünkü Emir Çoban, ailesinden birçok kişiyi devletin önemli kademlerine bizzat getirdi. Yukarıda zikredildiği üzere oğlu Timurtaş'ı Anadolu'ya vali olarak atarken diğer oğlu emir Hasan Horasan'ı valiliğine, Şeyh Mahmud adındaki oğlunu Gürcistan valiliğine ve bir torunu da İsfahan, Kirman ve Fars valiliğine atadı.⁴⁹⁷ Ebu Said Bahadır Han döneminde İlhanlıların batıdaki yönetim anlayışı Memlûk Devleti ile sulh yapma çabalarını içinde barındırır. Zira Ebu Said Bahadır Han ile tekrar Sünniliğe dönüş yapılarak devlet kademleri yeniden düzenlendi. Bu dış ilişkilere de yansiyarak Sünni iki devletin artık barış yapma yolunda daha somut durumlar oluştu. Bu minvalde 1322 yılında bir süredir devam eden diplomatik çabalar sonuç vererek Memlûk Devleti ile İlhanlılar arasında bir barış anlaşması imzalandı. Bu süreçte Anadolu'da İrencin isyana kalkışsa da Emir Çoban'ın müdahalesiyle önlenerek İrencin öldürüldü.⁴⁹⁸ Anadolu valisi olan Timurtaş ise Anadolu'daki hâkimiyetini giderek artırdı. Belirli süre Anadolu'nun doğusunda huzurlu bir ortam tesis edildi.⁴⁹⁹ Timurtaş Noyan, Anadolu hâkimiyetini giderek artırırken bu süre zarfında Memlûk Devleti ile Ebu Said Bahadır Han'dan izinsiz bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Memlûk Devleti ile Ebu Said Bahadır Han'a karşı birleşip Anadolu'da Memlûkların valisi olmayı teklif etti. Ebu Said Bahadır Han Timurtaş'ın yaptığı bu görüşmeden haberdar olunca babası Emir Çoban'a durumu anlattı. Emir Çoban da Ebu Said Bahadır Han'ın izniyle oğlu Timurtaş'ın üzerine gidip onu itaat altına almak üzere Anadolu'ya yöneldi. Timurtaş'ın yanında bulunan bazı emirler durumdan hoşnut değildi. Emir Çoban'a haber göndererek savaşmak istemediklerini belirtti ve Emir Çoban da onları bu yönde uyardı. Neredeyse yalnız kalan Timurtaş, savaşmaktan vazgeçerek babasını karşıladı. Babası Timurtaş'ı ciddi şekilde uyarak görevinde bıraktı.⁵⁰⁰ Bu olaydan sonra

⁴⁹⁷Sümer, **a.g.m.**, s. 89.

⁴⁹⁸ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 258-259; Sümer, **a.g.m.**, s. 85; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 282.

⁴⁹⁹ Sümer, **a.g.m.**, s. 86.

⁵⁰⁰ Sümer, **a.g.m.**, s. 86.

Timurtaş Ebu Said Bahadır Han'dan af diledi ve Ebu Said Bahadır da onu tekrar Anadolu valiliğine atadı.⁵⁰¹ Ancak Timurtaş ikinci valilik döneminde daha sert bit tutumla Anadolu'ya geldi. Anadolu beyliklerinden Eşrefoğulları, Hamitoğulları ve Sahipataoğulları üzerine yürüyerek onları Moğollara muhalif olmalarından ötürü cezalandırdı. İlhanlı merkezinde ise Ebu Said Bahadır Han, güçlenen Çoban ailesine karşı tavır aldı. Emir Çoban'ın kızı Bağdat Hatun'un izdivacına talip olan Ebu Said Bahadır Han, bu talebi karşılık bulmayınca Çoban ailesi üzerindeki baskısını arttırdı. Emir Çoban ile arası açılan Ebu Said Bahadır Han 1327 yılında Emir Çoban'ı öldürttü. Ardından Emir Çoban'ın oğlu Dimaşk Hoca da aynı akıbete uğrayınca Timurtaş, Memlûk sultanı ile arasındaki iyi ilişkileri kullanarak Memlûk Devleti'ne sığındı. Ancak iki devlet arasında var olan anlaşmanın bozulmaması için Memlûk Devleti sultanı el-Melik en-Nâsır, 1328 yılında Timurtaş'ı Mısır'da idam ederek kellesini Ebu Said Bahadır Han'a gönderdi.⁵⁰² Çoban ailesini tasfiye eden Ebu Sadi Bahadır Han için yeni bir yönetim dönemi başladı. Timurtaş'tan sonra Anadolu'da otoritesini giderek artıran Eratna Beyliği, İlhanlıların bir süre Anadolu valiliği görevini üstlendi.⁵⁰³ Ancak Ebu Said Bahadır Han'ın genç yaşta ölümüyle İlhanlı Devleti tahtına oturacak şehzade olmayınca İlhanlı merkezinde otorite tamamen kayboldu ve yönetim bölgesel hanedanlıklara bölündü. Anadolu ile alakası siyasi olarak kesilen İlhanlılar, küçük hanedanlıklar ile varlığını devam ettirme çabasında olsa da dağılan devletin tekrar tesisi mümkün olmadı.

Sonuç olarak, İlhanlı Devleti, batıda hâkimiyet sahasını Anadolu ağırlıklı olmak üzere İran ve Azerbaycan topraklarına kadar genişletti. Suriye toprakları için Memlûk Devleti ile kuruluşundan itibaren mücadele eden İlhanlılar, istediği sonuçları elde

⁵⁰¹ Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 23, 2009, s. 170.

⁵⁰² Haykıran, **a.g.m.**, s. 176; Sağlam, **a.g.m.**, s. 145; Sümer, **a.g.m.**, s. 92.

⁵⁰³ Kemal Göde, **Eratnahılar (1327-1381)**, TTK, Ankara, 2000, s. 24.

edemedi. İlhanlıların Akdeniz'e kadar inerek deniz ticaretine ulaşma ve Batılı devletlerle iş birliği yapma amaçları da Memlûk Devleti tarafında engellendi. Her ne kadar İlhanlılar, Memlûklara karşı Batı ile ittifak arayışına girse de bu çabalar herhangi bir sonuç vermedi. Bu minvalde İlhanlılar atık ekonomik, stratejik ve idari manada büyük önem taşıyan Anadolu'yu elde tutmak adına mücadele etti. Yönetim politikalarını da bu yönde gerçekleştiren İlhanlı Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti sultanlarını bizzat atayarak Selçuklu nüfuzunu daima kontrol altında tuttu. Ancak Selçuklu Devleti'nin otorite kaybettiği Anadolu'da bu kez Türkmenlerin Moğollara karşı isyan hareketlerine başlamasıyla birlikte İlhanlı hükümdarları, merkezden atadıkları valilerle Anadolu'nun kontrolünü doğrudan eline aldı. Lakin Anadolu'ya atanan Moğol valilerinin bir sürü sonra merkeze karşı isyan etmeleri, İlhanlıların Anadolu'daki otoritesini sarsmaya başladı. İlhanlıların en köklü reformlarının yaşandığı Gazan Han devri, bir toparlama ve yükseliş dönemi olarak büyük beklenti yaratsa da Anadolu'da üç valinin ardı ardına isyan etmesi Anadolu hâkimiyetine büyük bir darbe vurdu. Öte yandan Anadolu'nun batısında giderek güçlenen Türk Beylikleri bağımsız bir şekilde sosyo-kültürel ve yönetim anlamında etkisini hissettirmekteydi. Ez-cümle İlhanlılar, Anadolu'yu elde tutmak adına uyguladıkları yönetim politikalarıyla Ebu Said Bahadır Han dönemine kadar Anadolu'da kalmayı başardı. İlhanlı Devleti'nin son hükümdarı kabul edilen Ebu Said Bahadır Han'ın ölümüyle birlikte Anadolu İlhanlıların kontrolünden çıkarak bağımsız beyliklerin yönetimine girdi.

3.2. Sosyo-Kültürel Politikalar

1243 Köseadağ Savaşı, Anadolu için bir kırılma noktası oldu. Siyasi anlamda güç dengesinin değiştiği Anadolu'da Moğollar artık söz sahibi olarak yaklaşık bir asır

varlığını hissettirdi. Türkmen nüfusunun ağırlıkta olduğu Anadolu'da Moğol hâkimiyeti sosyo-kültürel dengeleri de değiştirdi. Büyük tahribatın yaşandığı Anadolu'da değişim artık kaçınılmaz bir sonuç oldu. Ancak bu değişim, İlhanlıların kurulduğu Azerbaycan ve İran sahası kadar hızlı olmadı. Çünkü İlhanlı Devleti'nin kurulduğu bölgede daha Sasanîler ve ardından Bağdat halifeliği gibi güçlü bürokrasisi olan iki devlet vardı. İlhanlı Devleti, bu bürokrasiyi dışlamak yerine onlardan istifade etmesini bildi ve bu sayede kısa sürede kurumsallaştı. Ancak kısa sürede yaşanan bu etki büyük Moğollar için büyük bir değişimdi. Orta Asya kültürüyle vücut bulan Moğolların Yakın Doğu'da geçirdiği bu değişim, İlhanlıların kültürel yapısını oldukça etkiledi. Kuruluşundan itibaren İran kültürünün etkisinde kalan İlhanlılar, bu dönüşümü bir sürece yayarak, yönetim, inanç, kültür ve ekonomik alanında reformlar meydana getirdi. Hülegü Han, Moğollar için vazgeçilemez, değiştirilemez olan Cengiz Han Yasaları'nın barındırdığı sosyo-kültürel nitelikleri Yakın Doğu'da uygulamaya çalıştı. İlhanlı hâkimiyeti altındaki nüfusun ekseriyeti Müslüman olduğundan bu uygulamalar, İslam âlimlerinin Cengiz Han Yasaları'nın şeriata uygun olduğunu belirtmekle mümkün oldu.

İlhanlı Devleti, sosyal bir devlet olma yolundaki çabalarını genellikle kurulduğu bölge içinde gerçekleştirmeye çalıştı. Yani İran ve Azerbaycan coğrafyasına yaptığı kültürel yatırımların batıdaki hâkimiyet alanlarına yapılmadığı söylenebilir. Buradan hareketle, İlhan Hülegü Bağdat'ı ele geçirip Anadolu'yu hâkimiyeti altına aldıktan sonra Anadolu topraklarında yaylak ve kışlak ağırlıklı olmak üzere bir ikamet devri geçirdi. Moğolların Anadolu'ya yerleşme gibi bir politikaları olmadığından Anadolu'yu siyasi hedefleri adına bir basamak olarak gördü. Daha çok Anadolu Selçuklu Devleti üzerinden Anadolu ile meşgul olan İlhanlılar, Abaka'dan sonra Anadolu'ya merkezden yöneticiler gönderse de bu yöneticilerin geliş amacı Anadolu'nun mali potansiyelinden istifade etmek bunu İlhanlı merkezine taşımak oldu. Çünkü Anadolu'nun sağlanan gelir,

İlhanlıların İran ve Azerbaycan'da tesis ettiği devletin ihyası için harcanıyordu. Bu minvalde bakıldığında İlhanlıların batı politikaları içinde sosyo-kültürel faaliyetler oldukça az yer aldı. Ancak her ne kadar Selçuklu kültürünün yaygınlığı nispetinde bir etkisi olmasa yine de İlhanlıların kültürel faaliyetlerini iki grupta incelemek mümkündür. İlki 1243 Köseadağ Savaşı sonrası başlayan İlhanlı etkisinde yapılan kültürel çalışmalar, ikincisi İlhanlıların doğrudan yaptığı kültüre faaliyetler. İlhanlı üslubu taşıyan mimari eserler arasında Konya Sahip Ata Camii (1258), Sivas Gök Medrese(1271), Kırşehir Cacabey Medresesi (1273), Erzurum Çifte Minareli Medrese (1285-1291) ve Beyşehir Eşrefoğlu Camii(1296-1299) bulunmaktadır. Diğer yandan İlhanlılar tarafından bizzat yapılan önemli eserlerin yapılış tarihleri Teküder Ahmed'in döneminde başlayıp Gazan Han, Ölceytü ve Ebu Said Bahadır Han devrinde devam etti. Bu eserlere, Sivas Çifte Minareli Medrese (1271), Erzurum Yakutiye Medresesi (1309-1310), Niğde Hüdavent Hatun Türbesi (1312), ve Niğde Sungur Bey Camii (1335) örnek verilebilir.⁵⁰⁴ Bu bağlamda İlhanlılar her ne kadar Anadolu'yu bir merkez olarak kullanmasalar da belirli dönemlerde az da olsa yaptıkları yatırımlarla Anadolu halkının istifade edebileceği eserler bıraktı. Moğollar, Anadolu üzerinde büyü tahribata neden olan yağma ve talan faaliyetlerinde bulunduğu hakkında görüşler belirgin olsa da Anadolu'nun belirli evrelerinde bıraktıkları izler ile mimari ve sosyal yatırımlarda adında söz ettirme başarısı gösterdi.⁵⁰⁵

Hülegü Han döneminde politikaların temeli siyaset ağırlıklıydı. Çünkü Mengü Han'ın emriyle başladığı Batı Seferi'nde 1260 yılında Memlûk orduları tarafından ciddi bir yenilgiyle durdurulan İlhanlılar, bir süre savunmada kaldı. Bu yenilgi, İlhanlıların Anadolu üzerinde kurduğu hâkimiyet için tehdidin başlangıcı olarak görüldü.

⁵⁰⁴ Bu dipnotta zikredilen tarihi eserlerin mimari özellikleri ve yapılış detayları hakkında geniş bilgi için bk. Nermin Şaman Doğan, "Bezemeye Bakış, Anadolu'da İlhanlı İzleri", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 20, S.1, 2003, s. 154.

⁵⁰⁵ Erdem, **a.g.t.**, s. 440.

Zayıflayan Anadolu Selçuklu Devleti'nin ve yıkılan Abbasi Halifeliği'nin ardından İslamiyet'in sancaktarlığı görevi Memlûk Devleti'ne geçti. Diğer yandan Altın Orda tehlikesine maruz kalan İlhanlılar, Hülegü döneminde odağını siyaset ve askeri mücadeleye verdi. Batı politikalarının İlhanlılar için bu şekilde başlaması, İlhanlıların doğrudan Anadolu'ya yönelmesini engellese de Anadolu'da yaşanan İlhanlı karşıtı faaliyetlere her zaman müdahale etme başarısı gösterdi. Ancak Hülegü dönemindeki yoğun siyaset ortamında halka indirgenebilecek sosyal ve kültürel faaliyetlerden söz etmek pek mümkün değildi. Yeni kurulmuş olan İlhanlı Devleti'nin politik temelinde daima Tebriz ön plandaydı. Bunun nedeni, İlhanlıların Altın Orda ile Azerbaycan üzerinde verdiği hâkimiyet mücadelesiydi. Hülegü Han, Nasıreddîn Tûsî gibi büyük bir âlimin de desteği ile Tebriz'i ciddi anlamda ihya etmeyi başardı.⁵⁰⁶ Buna ek olarak Meraga yakınlarında Yakın Doğu coğrafyasında o dönemin en büyük rasathanesini kurdurtan Hülegü, Anadolu'da benzer bir yatırım yaptığına dair bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak İlhanlıların kültürel faaliyetlerine rastlanmasa da Memlûk Devleti ile olan mücadele kültür, önemli bir yere sahipti. Çünkü Sünni Anadolu ve Sünni Memlûk Devleti karşısında temel politika, kültürel olarak azınlıkta olan gurupları desteklemek oldu.⁵⁰⁷ Ermeniler, Gürcüler veya Anadolu'da yerleşil olan bazı Moğol kabileleri bu kültür çatışmasında önemli rol oynadı. Ancak Yakın Doğu'da iki devlet arasında cereyan eden bu hâkimiyet mücadelesi, kültür alanında İlhanlılar lehine beklenen etkiyi yaratmadı. İlhanlıların kültürel politikası ilk dönem İlhanlı hâkimiyetinde bir bölünmüşlük yaratmada başarılı olamadığı gibi İslamlaşma süresinde Anadolu ile bütünleşmeyi hızlandıracak kültürel yatırımlar gerçekleşti. Ez-cümle, Hülegü dönemi, İlhanlı Devleti'nin siyasi mücadeleye (Memlûk ve Altın Orda Mücadelesiyle) yoğun bir şekilde uğraştığı, merkez olarak seçilen Tebriz'e önem

⁵⁰⁶ Kemal Ramazan Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakındoğu*, Ötüken Yay., İstanbul, 2016, s. 281.

⁵⁰⁷ Erdem, *a.g.m.*, s. 10.

verildiği ve Anadolu'nun yönetsel olarak tamamen İlhanlı hâkimiyetine geçtiği bir dönem oldu. Bu durumlar çerçevesinde İlhan Hülegü'nün kısa saltanat süresinde devletini kurumsallaştırırken batıda sosyo-kültürel politikaların henüz bir yansıması olmadı.

Hülegü'den sonra tahta geçen Abaka, babasının yolunda ilerlemede başarı gösterdi. Ancak Abaka'nın devri, oldukça sıkıntı süreçlerin yaşandığı ve İlhanlı Devleti'nin varoluş mücadelesi gösterdi bir dönem oldu. Memlûk ve Altın Orda'dan gelen tehdit, devletin varlığını ciddi anlamda tehlikeye attı. Berke Han'ın 1265 yılında ölümü ve İlhanlıların direniş göstermesiyle Abaka ciddi bir tehlikeyi bertaraf etti. Bu tehlikede en büyük kayıp şüphesiz Anadolu olacaktı ve İlhanlılar Anadolu'yu Altın Orda'dan korumayı başardı.⁵⁰⁸ Diğer bir tehdit olan Memlûk Devleti 1266 yılında Çukurova bölgesine bir harekât düzenleyerek Ermenilere ağır bir darbe vurdu. Memlûklar Suriye'deki etkinliğini devam ettirerek 1277 yılında İlhanlı Ordusuna ağır bir darbe daha vurdu ve Memluk Sultanı Baybars aynı yıl içinde Anadolu'ya yönelerek Kayseri'de tahta oturdu. İlhanlılar Memlûk Devleti'ni durduramadı. İlhanlıların Anadolu'yu korumaya çalıştığı bir ortamda Anadolu'da sosyo-kültürel faaliyetler doğrudan İlhanlıların müdahalesiyle gerçekleşmedi. İlhanlı mimarisinden esinlenilerek inşa edilen külliye, menderese ve camilerle Anadolu'nun sosyal ihtiyaçları karşılanmaktaydı.⁵⁰⁹ Bu eserler Selçuklu devlet adamları veya Türkmen beyleri tarafından inşa edilmekteydi. Abaka'nın temel politikası Anadolu'yu Altın Orda ve Memlûk tehlikesine karşı korurken Anadolu'nun mali vaziyetinden istifade etmekte. Ekseriyeti Müslüman olan bir coğrafya ile kültürel bağları bu dönemde tesis edemeyen İlhanlıların kültürel yatırımları ve politikaları geri planda kaldı.

⁵⁰⁸ Erdem, **a.g.m.**, s. 12.

⁵⁰⁹ Burada bahsi geçen mimari eserlerden bazıları Sivas Buruciye Medresesi (1271), Sivas Çifte Minareli Medrese (1271), Amasya Toruntay Türbesi (1278)'dir. İçlerinden Sivas Çifte Minareli Medrese Şemseddin Cüveynî tarafından yaptırılan bir eserdir. Bk. Şaman Doğan, **a.g.m.**, s. 155-157.

Abaka'nın ardında tahta geçen Teküder Ahmed'in Müslüman olması Anadolu'ya dair bakışı bir süreliğine değiştirdi. Ortak unsur olarak gördüğü İslamiyet sayesinde Memlûk devlet ile olan ilişkileri sulh yoluyla düzeltilme hususunda çaba gösteren Teküder Ahmed, Müslüman Anadolu halkı için daha yumuşak bir tavır takınma gayretinde oldu. Ancak saltanat süresi kısa olduğundan Teküder Ahmed döneminde İslamiyet'in yarattığı ılımlı hava sosyo-kültürel politikalara yansımada. Çünkü bir yandan Anadolu'da Kongurtay'ın faaliyetleri Teküder Ahmed'i zor durumda bırakırken diğer yandan yeğeni Argun ile giriştiği taht mücadelesi devlet işlerini gerçekleştirmede büyük engeldi. Buna rağmen, İlhanlılarda hâkim olan Fars kültürü karşısında da sert bir üslup takınan Teküder Ahmed, Türkmen Şeyhlere itibar ederek Farisileri tavsiye etmeye başladı.⁵¹⁰ Teküder Ahmed döneminde İlhanlılarda yaşanan iç meseleler kısa sürede şiddetli boyutlara ulaştı ve saltanat mücadelesi başladı. Şehzade Argun, amcası Teküder Ahmed'e karşı başlattığı taht mücadelesinin kazarak 1284 yılında tahta oturdu.⁵¹¹

Argun dönemi kültürel faaliyetlere göz attığımızda, kaynaklara yansıyan pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Siyasi olayların ağırlıklı olarak bilgi verdiği tarihi kaynaklar, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda bilgi vermemektedir. Ancak bunun yanında İlhanlı hükümdarlarının kültürel yatırımlarını yaptığı saha genellikle İran ve Azerbaycan olduğundan, batıya dair yatırımlarından bahsetmek neredeyse imkânsızdır. Kendinden önceki hükümdarlarda olduğu gibi İlhan Argun da Tebriz yakınlarında şehir kurduran bir hükümdardı. Arguniye olarak bilinen bir şehir inşa ettiren Argun Sultâniye adıyla da ikinci bir şehrin kurulmasını istedi. Lakin Sultâniye tamamlanamadı ve onu tamamlayan Ölceytü Han oldu. Argun Han döneminde Anadolu'da bir imar veya inşaya dair bir bilgiye kaynaklarda rastlanmamaktadır. Bunun sebeplerinden biri İlhanlı

⁵¹⁰ Erdem, **a.g.m.**, s. 18.

⁵¹¹ İlhan Erdem, "İlhanlılarda Teküder Ahmed Dönemi ve Selçuklular", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.35, Ankara, 2004, s. 110.

hükümdarlarının Anadolu'nun yerleşik kültürüne ve şehirleşmesine müdahale etmemesi olarak görülebilir. Buna karşın İlhanlılar, Anadolu'nun yaylak ve kışlaklarından ziyadesiyle istifa etmekten geri durmadı. Anadolu'da Van Gölü'nün kuzeydoğusunda bulunan Aladağ, İlhanlı hükümdarlarının kullandığı önemli bir yaylaktı. Argun Han'ın da kullandığı bu yaylakta bir yazlık saray inşa etti. Argun döneminde yaşanan iç ve dış meseleler, İlhanlıların batıdaki sosyo-kültürel politikaları adına bir etki bırakmadığı gibi, kaynaklarda örneklerine rastlanmamaktadır.

Argun'dan sonra tahta geçen Geyhatu, daha önce şehzade olarak görev yaptığı Anadolu'da, çıkan Türkmen isyanlarıyla ve İlhanlı merkezinde çıkan karışıklıklarla mücadele etti. Başlangıçta Geyhatu Anadolu'da görev yaptığı sırada halkı koruyan tutumu ve İranlı bürokratlara karşı sert müdahalesiyle halkın nazarında iyi bir izlemin bıraktı. Ancak Türkmenlerin başlattığı isyan hareketini bastırmak için hükümdar olarak geldiği Anadolu'da bu kez ciddi bir katliam gerçekleştirdi.⁵¹² Artık İlhanlıların Anadolu otoritesinin giderek zayıfladığı, Türkmenlerin her fırsatta harekete geçtiği bir dönem yaşanmaktaydı. Anadolu'da Geyhatu döneminin böylesine kaosla geçtiği bir ortamda İlhanlılarda iç sorunlar Geyhatu'nun hükümdarlığını tehlikeye atı ve neticede Baydu tahtı ele geçirdi. Geyhatu ve Baydu dönemleri çok kısa olduğundan sosyo-kültürel politikalar ve faaliyetler adına herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Baydu'nun bir yıldan az süren saltanatından sonra tahta Gazan Han geçti.

Gazan Han devri, köklü reform hareketlerinin her alanda yapıldığı bir dönemdi. İslâmiyet'in resmî din olarak kabul edilmesiyle birlikte Anadolu üzerinde oluşan inanç temelli baskı ortadan kalktı. Sosyal hayata dair Gazan Han devrinin en belirgin yansıması, Anadolu halkının inancını artık daha rahat yaşayabiliyor olmasıydı. Bunun

⁵¹² İlhan Erdem, "Olcaıtu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasi-Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğu'ya Etkileri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 2004, s. 21.

dışında Gazan Han devrinde Anadolu'daki kültürel yaşamda Moğollara ait birkaç eser bulunmaktadır. Ancak bunların Gazan Han'ın emriyle yapıldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Gazan Han dönemine denk gelen süreç içinde Anadolu'da inşa edilen bazı mimarisi eserlerde İlhanlı izleri görülse de bunların inşası Anadolu'da görev yapan Müslüman Moğol devlet adamlarının girişimleriyle gerçekleşmesi muhtemeldir.⁵¹³ Bu eserlerin başında Erzurum Çifte Bunlar dışında Gazan Han devrinde ekseriyeti Anadolu beylikleri tarafından inşa edilen cami, küllüye, medrese gibi imarethanelerde İlhanlı örneğine bu devirde rastlanmamaktadır.⁵¹⁴ Ancak Gazan Han zamanında imar ve iskân ile ilgili reformlarda oldukça başarılı bir süreç geçiren İlhanlılar, bu yatırımlarını Tebriz ve Azerbaycan toprakları üzerinde gerçekleştirdi. İlhanlıların temel aldığı Tebriz civarına yapılan şehirleşme, Gazan Han devrinde de devam etti. Umumiyetle İlhanlıların Azerbaycan civarında yerleşim yeri kurma çabalarında bulunan Gazan Han, Gazaniyye ya da Şenb-i Gazan asıyla bilinen bir şehir kurdu.⁵¹⁵ Gazan Han'ın kurduğu diğer bir şehir ise Mahmûdabad'dır. Gazan Han, Tebriz şehrinde yaptığı düzenlemelerle şehrin surlarını genişleterek güvenlik konusunda ciddi harcamalar yaptı.⁵¹⁶ Gazan Han dönemi Anadolu politikalarının ekseriyeti yönetim üzerinden oluşurken Sos-yo kültürel hayata dair bir ilerleme olmadı. Çünkü Anadolu'da artık Türkmenlerin başlattığı kültürel dönüşüm etkisini hissettirmeye başladı. Selçuklu döneminde doğudan batıya şekillenen kültürel oluşum, artık Batı Anadolu beyliklerinin atılımıyla batıdan doğuya doğru oluşmaya başladı. Şunu belirtmek gerekir ki Anadolu'da İlhanlı valilerinin artık İlhanlı merkezine karşı sık sık isyan eder hale gelmesi, İlhanlıların Anadolu üzerindeki

⁵¹³ Patricia Blessing, **Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası: Rum Diyarında İslami Mimari 1240-1330**, Çev. Merve Özkılıç, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul, 2018, s. 163.

⁵¹⁴ Bu dipnotta zikredilen tarihi eserlerin mahiyeti, mimari özellikleri ve yapılış detayları hakkında geniş bilgi için bk. Nermin Şaman Doğan, **a.g.m.**, s. 150-166;

⁵¹⁵ Kemal Ramazan Haykıran, **Moğollar Zamanında Yakındoğu**, Ötüken Yay., İstanbul, 2016, s. 283; Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 303; Spuler, **a.g.e.**, s. 488.

⁵¹⁶ Haykıran, **a.g.e.**, s. 282; Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 304-305.

gücünün ciddi anlamda zayıfladığını göstermektedir. Böyle bir ortamda Türkmenler Batı etkisiyle birlikte Anadolu'nun yeniden inşası ve ihyası için oluşan fırsatı kullandı.

Gazan Han devrinde başlayan İslamlaşma, Ölceytü devrinde de devam etti. Lakin Ölceytü döneminde mezhep çatışmaları ciddi boyutlara ulaştı. Bu durum Anadolu'ya kısa sürede yansdı. Şiiliği mezhep olarak seçen Ölceytü döneminde, Anadolu'ya görevlendirilen din adamları da Şii olunca ekseriyeti Hanefi olan halk, camilere gitmez, din adamlarına itibar etmez oldu.⁵¹⁷ Bu tepki karşısında Ölceytü sert tedbirler alsa da mezhep farklılığının yarattığı çatışma, İlhanlılar için artık Anadolu'yu kaybetmede bir dönüm noktası oldu. Türkmenlerin ve Türk sûfilerin gücünün arttığı, İran bürokrasisinin kırıldığı Anadolu, batıdan doğuya giderek Türkmenlerin hâkimiyetine geçmeye başladı. Anadolu'dan kopuşun başladığı bu dönemde yine de İslamiyet'in İlhanlılar içinde hâkim din olmasıyla birlikte mimari alanda İlhanlılar tarafından Anadolu'ya bazı eserler inşa edildi. Bu eserlerden biri olan Amasya Darüşşifası (1308-1309), Ölceytü ve eşi Yıldız Hatun adına Amber bin Abdullah tarafından inşa edildi.⁵¹⁸ Yine Ölceytü döneminde Anadolu'da inşa edilen eserler arasında Erzurum Yakutiye Medresesi (1310-1311) bulunmaktadır.⁵¹⁹ Ölceytü döneminde Anadolu'ya bırakılan bu eserler, İlhanlıların kültürel olarak bıraktıkları önemli yapılar oldu. Her ne kadar İslamiyet İlhanlılar içinde hızla yayılsa da Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte Anadolu'da başlayan Türkmen Harekâtı kısa sürede bağımsız beyliklerin ortaya çıkmasına olanak sağladı. Bu durum İlhanlıların hâkimiyet sahasını daraltmaya, İlhanlıların Anadolu'dan çekilmeleri içi zorlamaya başladı.

1316 yılında İlhanlı Devleti'nin başına Ebu Said Bahadır Han geçti. Ölceytü döneminde etkinliği artan Şiilik, bu devirde mezhep değişikliği ile birlikte etkisini

⁵¹⁷ Turan, **a.g.e.**, s. 59.

⁵¹⁸ Gönül Cantay, "Amasya Darüşşifası", **DİA**, C.III., İstanbul, 1991, s. 3; Şaman Doğan, **a.g.m.**, s. 158.

⁵¹⁹ Ayşe Denkalbant, "Yakutiye Medresesi ve Kümbeti", **DİA**, C. XXXXIII., İstanbul, 2013, s. 293.

yitirdi. Ebu Sadi Bahardır, Hanefi mezhebini benimsediğini ilan etti. İlhanlılarda yaşanan bu merzhep değişikliği iç ve dış meselelerde olumlu etkiler yarattı. Memlûk Devleti ile kalıcı bir barış tesis edilirken Anadolu’da Ölceytü döneminden kaynaklanan, camilere ve din adamlarına bakış açısı değişti. Ancak Ölceytü dönemindeki kadar kültürel yatırımın bu dönemde gerçekleşmediği görülmektedir. Bunun nedeni, İlhanlıların Anadolu hâkimiyetini bu dönemde çıkan isyanlarla kaybetmesidir. Önce Timurtaş isyanı ve ardından Emir Çoban’ın Ebu Said Bahadır Han’ı safı dışı bırakma çabaları, İlhanlılar için Anadolu’daki inkırazın en büyük olaylarıdır. Ebu Said Bahadır Han döneminde Anadolu’da yapılmış en büyük kültürel icraat Emir Sungur Bey tarafından İnşa ettirilen Niğde Sungur Bey Camii(1335)’dir.⁵²⁰ Ebu Said Bahadır Han’ın 1335 yılında ölümüyle birlikte İlhanlı Devleti, taht kavgaları içinde yerel hanedanlıklara bölünerek siyasi ömrünü tamamladı.

Sonuç olarak, İlhanlı Devleti’nin Batı Seferi’nde sosyo-kültürel politikalar öncelikli olmadı. Çünkü batıya ilerleyişin başında Memlûk Devleti’yle giriştiği Suriye hâkimiyet mücadelesi İlhanlıların yıkılışına kadar devam etti. Artık İlhanlıların batı politikası içinde Memlûk Devleti’ne üstünlük sağlamak temel hedef oldu. Bu süreçte Anadolu ciddi yüksek vergilerle ezilirken Moğollar önünden kaçan Türkmenler, Anadolu için bir varoluş mücadelesi verdi. Bu mücadelede sosyo-kültürel unsurların temelini Türkmenler, Türk sûfiler ve şeyhler oluşturdu. İlhanlılar her ne kadar Anadolu’yu mali açıdan sömürge haline getirse de mimari açıdan Selçuklu mimarisini etkileyerek yeni yapılar ortaya çıkarttı. İslamiyet’in İlhanlılarda etkisini göstermesiyle birlikte İlhanlılar, Anadolu halkının istifade edebileceği, cami, medrese, kümbet ve külliye gibi eserler inşa etti. Köseadağ Savaşı’nın ardından Anadolu’da gerçekleşen yağma, kıtal, talan gibi yıkıcı faaliyetler, İlhanlılar döneminde daha az görülmekle

⁵²⁰ Şaman Doğan, **a.g.m.**, s. 159.

birlikte, yaşanan bu tür hadiseler genellikle Türkmenlerin isyan hareketi neticesinde meydana geldi.

3.3. Dini Politikalar

İlhanlı Devleti'nin Anadolu ve batı yönündeki dini siyasetini değerlendirirken, kırılma noktası olan İlhanlılarda İslâmiyet'in yayılma sürecini temel alma gereği duyduk. Çünkü Hülegü'den itibaren Gazan Han'a kadar yaşanan dönemde, İlhanlılar daha katı bir siyaset izlerken, Gazan Han ile başlayan yumuşama dönemi ve sonrasında İslamiyet'in İlhanlılarda resmiyet kazanmasıyla birlikte politikalarda da yumuşamalar oldu. Anadolu'da İlhanlı hâkimiyetinin başladığı ilk sıralarda atanana görevlilerin veya Anadolu'ya gelen İlhanlı yönetim zümresindeki kişilerin ekseriyeti gayri Müslim olurken, Gazan Han döneminden itibaren bu durum değişerek çoğu Müslüman olan devlet görevlileri Anadolu'da bulunmaya başladı. Bu çerçevede İlhanlıların dini tutumlarını ve Anadolu'daki uygulamalarını İlhanlıların kuruluş döneminden Gazan Han'a kadarki dönem ve Gazan Han ve sonrası dönem olarak ele aldık.

3.3.1. Hülegü'den Gazan Han'a Dini Politika (1258-1295)

Hülegü Han'ın yetiştiği ortamda aynı anda farklı inanışlar mevcuttu. Annesi Nesturi Hristiyan'ı olan Kereyit Kabilesine mensup Sorkoktani Hatun⁵²¹ iken babası da Moğol inanç geleneklerine göre yetişmiş Tuluy Han'dır. Sorkoktani çocukları Mengü, Hülegü, Arık Buka ve Kubilay'ı mensubu olduğu dinin esaslarına göre yetiştirdi. Lakin

⁵²¹ Sorkoktani'nin hayatı ve inancı için bk: Neslihan Durak, "Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki", *Turkish Studies*, C. 1/3., 2008, s. 157; Şîrîn Beyânî, *Moğol Dönemin İran'ında Kadın*, Çev. Mustafa Uyar, TTK, Ankara, 2015, s. 133.

Moğollar içinde etkin bir zümrede olan Uygurların dinin Budizm olması ve bu dinin devlet içinde tatbik edilmesi Hülegü'nün Budizm'e ilgisinin olmasına imkân sağladı. Batı seferine giderken de yanına Budist din adamlarını da götürmesiyle birlikte Hülegü'nün bu dine olan alakası bariz olarak görülmekteydi.⁵²² İlhan Hülegü'nün ise hangi dine mensup olduğu hakkında farklı bilgiler mevcuttur.⁵²³ Ancak Hülegü'nün cenaze ve defin töreni Şaman geleneklerine göre yapılması, onun Şaman olduğu yönünde iddialarında ortaya atılmasına neden oldu.⁵²⁴ Hristiyan bir annenin yetiştirdiği, Budist devlet adamları arasında büyüyen, Şaman geleneklerini devlet içinde yaşatan ve hayatında tatbik eden Hülegü'nün dini hakkında net bir ifade vermek doğru olmayacaktır. Bu sebepten İlhan Hülegü'nün mensubu olduğu dinin tespitinden ziyade dinlere yaklaşımı ile alakalı tespitlerde bulunmak daha isabetli olacaktır. Buradan yola çıkarak İlhan Hülegü, batı seferine çıktığı dönemde ağırlıklı olarak İslam devletleriyle mücadele etti ve bu mücadelede kendisine ilk biat edenler Azerbaycan, Kafkasya Anadolu'nun doğusunda yaşayan Hristiyanlar oldu. Annesinin bir Hristiyan olması sebebiyle Hristiyanlara karşı hoşgörülü olan Hülegü, Hristiyanlara karşı tutumunu elde ettiği siyasi zaferler veya yenilgilere göre de şekillendirdi. Bağdat'ı ele geçirdiğinde Müslüman ahali ciddi bir katliama ve yağmaya maruz bırakılırken, Hristiyanlara ve onların yaşam alanlarına dokunulmadı.⁵²⁵ Daha sonra Anadolu İlhanlılara bağlandığında Anadolu'nun bazı yerlerinde Müslüman değil Hristiyan devlet adamları görev almaya başladı. Ermeni Piskoposu Erzincan yönetimini alırken, 1261 yılında Anadolu'da bazı piskoposluklar Hülegü'nün görevlendirdiği Hristiyan devlet adamları tarafından

⁵²² Mustafa Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Syaseti, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, SÜSBE, Konya, 2011, s. 116; Spuler, *a.g.e.*, s. 201.

⁵²³ Vardan, Hülegü Han'ın inancıyla Alakalı onun putperest olduğu ya da put sever olduğu yönünde ifadeler kullanmaktadır. Bk: Vardan, *a.g.e.*, s. 117.

⁵²⁴ Spuler, *a.g.e.*, s. 196.

⁵²⁵ Burada özellikle Sorkoktani Hatun'un şefaatiyle Hristiyanların kurtulduğu aktarılmaktadır. Bk. Vardan, *a.g.e.*, s. 106; Abu'l-Farac, *a.g.e.*, s. 570.

yönetiliyordu.⁵²⁶ İlhan Hülegü, Hristiyanlara bu denli yetki vermesinin yanında Hristiyanlara doğrudan müdahale edecek imkânı elde etti.⁵²⁷ Hatta geleneksel atama yöntemlerinden vazgeçilerek İlhanlı sayrına yakın olan din adamları Anadolu’da görev almaya başladı. Bu durumun yarattığı en büyük zafiyet ise makamların itibar kaybetmesi ve para ile alınıp satılması oldu.⁵²⁸ İlhanlıların artan Hristiyan yanlısı tutumu, Müslüman ahali nazarında büyük endişe yaratırken, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında da çatışmalara yol açtı. Bu çatışmaların bazılarında da Müslümanları desteklemek adına Memlûk Devleti de yer aldı. Bağdat’ta yapılan Müslüman katliamı üzerine Memlûk orduları Şam beldelerini ele geçirirken bölgede yaşayan Hristiyanları da kılıçtan geçirdi.⁵²⁹ Ancak tüm bu yapılanların dışında İlhanlıların Anadolu üzerindeki ve Memlûk Devleti karşısındaki belirleyici dini politikası, Sünni Abbasilerin yıkılmasından sonra Şii zümrelere destek vermesiydi.⁵³⁰ Bu sayede İslam’da iki başlılık yaratarak bu zayıflığı kullanmak istedi. Anadolu üzerinde yaygınlaştırmaya çalıştığı iki yönetimin en büyük hedefinden birisi de Memlûk Devleti idi. Bu sebepten rekabet Anadolu toprakları ve onun yönetimi üzerine olurken temel unsur Sünni ve Şii kademelerin etkinliği oldu.⁵³¹ XIII. Yüzyıl Anadolu’sunda önemli bir figür olan Mevlevîler de Moğolların yönetim anlayışına ses çıkarmayarak Moğolları kabul etti. “Biz, dervişleriz, bizim nazarımız Tanrı’nın iradesine bağlıdır. O kimi ister ve memleketi kime verirse biz onun yanındayız ve onu isteriz.” Diyerek Anadolu’da gücün kaynağına itaat etmek ve karşılığın almak istemedikleri görülür.⁵³² Diğer yandan da kendi zümresini Moğol Zulmünden korumak için bu söylemde

⁵²⁶ Spuler, **a.g.e.**, s. 233.

⁵²⁷ Akkuş, **a.g.t.**, s. 121.

⁵²⁸ Akkuş, **a.g.t.**, s. 121-122.

⁵²⁹ Akkuş, **a.g.t.**, s. 122.

⁵³⁰ İlhan Erdem, “Olcaytu Han’ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasi-Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğu’ya Etkileri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 2004, s. 10.

⁵³¹ Akkuş, **a.g.t.**, s. 123; Erdem, **a.g.m.**, s. 10.

⁵³² Ahmed Eflâkî, **Âriflerin Menkıbeleri**, Çev. Tahsin Yazıcı, C. II., MEB., İstanbul, 1966, s. 324.

bulundukları söylenebilir. Ortadoğu ve İslam Dünyası için dengelerin değiştiği bir ortamda Altın Orda Hanı Berke'nin Müslüman olması, Azerbaycan ve Kafkasya paydaşları açısından büyük bir tehlike arz etmekteydi. Çünkü Suriye ve Anadolu toprakları için Memlûk tehlikesi varken bir de kuzeyde yeni bir İslam Devleti'nin tesisi Hülegü'yü oldukça güç durumda bırakacaktı. Bunun sebebi, Suriye için mücadele ederken artık Kafkasya ve Azerbaycan'da kuzenleri ile bir mücadele Hülegü'yü beklemekteydi. Nihayetinde Terek Irmağı Savaşı'nın cereyan etmesiyle beklene çatışma da gerçekleşti. İlhan Hülegü ve Berke artık birbirleriyle çatışmaya başladı. Kafkasya bölgesindeki Hristiyan ahaliyi destekleyen Hülegü bölgedeki Ermenilerin desteğini alsa da istediği başarıyı elde edemedi.⁵³³ Bu durum şüphesiz Memlûk Devleti'ne yaradı. Çünkü kuzeyde bir mücadele içinde olan Hülegü, Suriye'ye bir daha saldırma imkânı bulamadı ve Memlûklar kısa sürede Suriye'de üstünlüğü ele geçirdi.⁵³⁴ Hülegü'nün İslam Dünyası üzerinde yarattığı politikaları, kendinden sonra gelen İlhanlı hükümdarları, Gazan Han'a kadar büyük oranda devam ettirdi. Gerek eşinin mevkii gerekse hâkim olmak istediği İslam Dünyasına karşı Hristiyanlara hoşgörülü yaklaşan Hülegü 1265 yılında ölünce yerine oğlu Abaka Geçti.

Abaka Han, İlhan Hülegü'nün en büyük oğlu olup Hülegü döneminde Horasan valiliği yaptı. Onun mensubu olduğu din ile alakalı bir kesinlik yoktur.⁵³⁵ Ancak Abaka Han Şaman geleneklerine büyük saygı duymakta ve sarayında Şaman büyücülerin olmasından memnuniyet duymaktaydı.⁵³⁶ Abaka döneminde Hristiyanlığın konumu aynen devam etti. Bu dönemde Bizans İmparatoru VIII. Mihael Paleologs, Moğollarla karabalık bağı tesis ederek bir müttefik edinme çabasına girdi. Bu sebeple kızı Maria'yı Hülegü'ye eş olarak gönderdi. Lakin Hülegü'nün ölümü üzerine bu evlilik Abaka Han

⁵³³ Vardan, **a.g.e.**, s.115.

⁵³⁴ Akkuş, **a.g.t.**, s.125

⁵³⁵ Faruk Sümer, "Abaka", **DİA**, C.I, İstanbul, 1988, s. 8; Spuler, **a.g.e.**, s. 201.

⁵³⁶ Spuler, **a.g.e.**, s. 191.

ile gerçekleşti. Abaka'nın vaftiz edilmesiyle gerçekleşen evlilik, Bizans'ın beklediği etkiyi yapmadı. Maria Hatun'un Hülegü'nn eşi Dokuz Hatun'un konumunda olacağını düşünen Hristiyanlar, bu konuda büyük hayal kırıklığı yaşadı. Zira Maria Hatun Abaka'nın eşlerinden biri olmaktan öteye gidemedi.⁵³⁷ Abaka döneminde Hristiyan dünyası, büyük bir beklenti içindeydi. Çünkü hem çocukken vaftiz edilen hem de bir Ortodoks Hristiyan'ı olan Maria ile evlenen Abaka, Hristiyanlığın Müslümanlar karşısında yükselişinin anahtarı olarak görüldü. Ama bu beklenti hiçbir zaman karşılık bulmadı. Abaka'nın sarayında Hristiyanlar büyük destek görmüşlerdi. Bunun en büyük nedeni, Nesturi bir Hristiyan olan eşi Kutay Hatun'dur.⁵³⁸ Kutay Hatun sayesinde Nesturiler İlhanlı sarayından büyük destek alırken 1281 yılından itibaren de giderek nüfuzunu artıracaklardı. Abaka'nın Hristiyanlara imtiyaz tanınması ve hoşgörülü davranması ile alakalı aşağıdaki örnek gayet dikkat çekicidir: Bertold Spuler, Abaka Han'ın, Hristiyanların Paskalya bayramına katıldığını ve üzerinde ha işareti taşıyan bir para bastırdığını yazmaktadır.⁵³⁹ Abaka döneminde merkezin, Hristiyanlara böyle yanlı ve destekleyici bir politika izlemesinin yanında dışarıda da Anadolu ve Suriye için Memlûk Devleti'ne karşı Hristiyan unsurlarla ittifak görüşmeleri yaptığı bilinmektedir. Bu unsurlar bazı Batılı devletler ve Suriye'deki bazı haçlı kontluklarıydı.⁵⁴⁰ Ancak Abaka'nın çabaları neticesiz kaldı ve herhangi bir ittifak gerçekleşmedi. Memlûk Devleti'nin Sünni İslâm bayraktarlığını üstlendiği bir ortamda Abaka, tutumunu sertleştirerek bunu göstermekten de çekinmedi. Zira 1277 yılında Elbistan Muharebesi cereyan edince Memlûk Ordusu Moğollara ağır bir darbe vurdu ve bu yenilginin intikamı Anadolu için çok ağır oldu. Abaka, ordusuyla Anadolu'ya girerek Kayseri'ye kadar büyük katliam gerçekleştirdi. Ekseriyeti Müslüman olan Anadolu halkının

⁵³⁷ Spuler, **a.g.e.**, s. 236.

⁵³⁸ Ab'l-Farac, **a.g.e.**, s. 602; Mustafa Akkuş, "Abaka Han'ın Din şahsiyeti ve Anadolu'daki Uygulamaları", **Selçuk Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 40, 2016, s. 78.

⁵³⁹ Spuler, **a.g.e.**, s. 237.

⁵⁴⁰ Akkuş, **a.g.m.**, s. 79; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 239.

yaşadığı bu sıkıntıya bir süre sonra Türkmenler isyanlarla tepki göstermek istese de uzun vadeli bir sonuç elde edilemedi. İlhan Abaka, Anadolu'dan döndükten sonra artık yönetim politikasını da değiştirerek Anadolu'yu merkezden atadığı Moğol yöneticilerin eline bıraktı.

Abaka her ne kadar Hristiyanlara imtiyazlar tanıyarak onların devlet içindeki nüfuzunun artmasına müsaade etse de hâkim olduğu topraklarda Müslümanların çoğunlukta olması, istenilen yönetim başarısını da engelledi. Abaka Han, Müslümanlara karşı sert tutumuyla Anadolu'da kısa süreli bir otorite tesis etti. Ancak bu tutum Moğollara karşı başlayacak başkaldırıların da en büyük nedeni arasında gösterilebilir. Abaka Han, Memlûk Devleti ile tekrar karşılaştığı Suriye'de ağır bir yenilgi aldı. Bu yenilgiden sonra ağır bir hastalık geçirdi ve 1282 yılında öldü. Yerine geçen kardeşi Teküder Ahmed, İslâmiyet'i seçen ilk İlhanlı hükümdarıdır. Onun Müslüman olmasıyla birlikte İslam Dünyası üzerindeki baskıyı kaldırmak adın bazı girişimleri oldu. Bunların başında Hülegü'den beri mücadele halinde olunan Memlûk Devleti ile sulh yapma girişimleriydi. Bu amaçla Mısır'a elçi gönderen Teküder, Müslümanların daha rahat ve huzurlu yaşaması adına bir barış yapmak istediğini iletti.⁵⁴¹ Daha sonra Teküder Ahmed, Bağdat ulemasına bir mektup yazarak, Müslüman olduğunu ve Bağdat'taki medrese, vakıf ve diğer yerlerin işleri Abbasi Halifeliği zamanındaki gibi olacağını belirtti. Tabi Teküder Ahmed'in İslâm yanlısı tavrı, İlhanlı içindeki Budist Moğol zümresini tedirgin etti. Bu sebepten iç çekişmelerin başladığı ve şehzade Argun'un Teküder Ahmed'e baş kaldırmasının gerekçesi Teküder Ahmed'in İslamiyet'e gösterdiği pozitif yaklaşımdı.⁵⁴² Burada dikkat çeken bir husus Argun ile olan çekişmesinden önce bazı Hristiyan zümrelere Teküder Ahmed'in gösterdiği ılımlı

⁵⁴¹ İlhan Erdem, "İlhanlılarda Ahmed Teküder Dönemi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.35, Ankara, 2004, s. 105.

⁵⁴² Akkuş, *a.g.t.*, s. 140.

tavırdır. Yukarıda bahsedildiği üzere İslamiyet'i destekleyen Teküder'in neden bu Hristiyan zümreleri destekledi? Bu sorunu cevabını şu şekilde vermek mümkündür: Argun ile aralarında mücadele yaşanmadan önce Teküder Ahmed'in Hristiyanlara içerisinde bazı kişilere açık destek verdiği kaynaklarda geçmektedir.⁵⁴³ Ancak Argun'un isyan etmesiyle birlikte bu zümreler Argun'un safında yer alınca Teküder Ahmed'in de yaklaşımı değişti.⁵⁴⁴ Teküder Ahmed, Hülegü ve Abaka'nın izlemiş olduğu Hristiyan yanlısı tutumu terk ederek İlhanlı sarayından Hristiyanların nüfuzunu azaltma çabasına girdi. Bu sebepten bazı görevliler tavsiye edilerek bazı kiliseler de camiye çevrilmişti.⁵⁴⁵ Hatta bazı din adamlarını da idam ettirdi.⁵⁴⁶ Ahmed Teküder'in değişen din politikası, hem iç hem de dış meselelerde etkisini göstermekteydi. Dış meselelerde bir yumuşama evresi oluşurken iç olaylarda durum karmaşık bir hal aldığı gibi kendisine karşı da bir isyan hareketi başladı. Ahmed Teküder, kısa süren saltana döneminde İslamiyet'in havasını İlhanlı merkezinde hissettirmekle kalmayıp devletlerarası ilişkilerde olumlu sonuçlar elde etme imkânı buldu. İstenilen Memlûk barışı tesis edilemese de gelecekte İslâmiyet'in aracı olacağı bir barışın tesis edilmesinin ilk adımı oldu. Ahmed Teküder'in dini siyasetini etkileyen bir figürlerden biri sûfilerdir. Hükümdarlığı ele aldığı andan beri sûfilerle hep yakın diyalogda olan Teküder Ahmed, farklı mezheplerin sûfileriyle sohbet etmekten geri durmadı.⁵⁴⁷ Kendisi Sünni mezhep destekçisi olan Teküder'in sohbet ettiği sûfilerin ekseriyeti Türkmenler içinden gelmekteydi. Bu durum da İlhanlı sarayında aslında Fars zümrelerinin etkinliğinin kırılmaya çalışıldığını gösterir. Ancak Teküder Ahmed'in yaptığı bu sohbetlerin kişisel

⁵⁴³ Teküder Ahmed, herkese merhametli bir gözle bakıyordu. Bilhassa Hristiyan mezheplerin reislerine iltifat ediyor, bütün kiliseleri, din evlerini ve papazları vergiden muaf tutuyordu. Bununla ilgili de fermanlar yayınlıyordu.bk. Abu'l-Farac, **a.g.e.**, s. 610.

⁵⁴⁴ Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbri, **a.g.e.**, s. 59; A. G. Galstyan, **a.g.e.**, s. 74.

⁵⁴⁵ Spuler, **a.g.e.**, s. 252; Mustafa Akkuş, **a.g.t.**, s. 139.

⁵⁴⁶ Spuler, **a.g.e.**, s. 252.

⁵⁴⁷ Akkuş, **a.g.t.**, s. 146.

olarak kalması, İslamiyet'in İlhanlı asil zümreleri içinde yayılmamasına neden oldu.⁵⁴⁸ İnancını samimi bir şekilde yaşamak isteyen Teküder Ahmed, devlet yönetiminde de başarılı oldu. Lakin yumuşak yüzlü bir tabiatı olmasından dolayı, yeğeni Argun'a karşı merhametli davranması ve Argun yandaşların sert tutumu sebebiyle yaşanan taht mücadelesinde 10 Ağustos 1284 tarihinde Kongurtay'ın oğulları tarafından boğuldu.⁵⁴⁹

Teküder Ahmed'in ardından İlhanlı tahtına Abaka'nın oğlu Argun geçti. Argun dönemi, İslâmiyet'in Moğollar için yarattığı tehlike ile yüzleşme dönemdir. Çünkü yok olma kaygısı taşıyan Budist kültürünün eski gücüne kavuşturulması adına mücadelenin etkin bir şekilde yürütülmesi amaçlandı.⁵⁵⁰ Argun Moğol kültürünü yeniden ayağa kaldırmak için sert tedbirlerle hanlık görevine başladı. Teküder'in tahttan indirilmesiyle kalmayıp idam edilmesi ve Teküder Ahmed tarafından verilen *yarlığların* geçersiz kılınması, aslında İlhan Argun'un İslam karşıtı faaliyetlerinin habercisi oldu.⁵⁵¹ Teküder Ahmed'i devirmek için Argun Han'ın etrafında toplanan Moğol şehzadeleri ve kurmayları, Budist inancına bağlı idi. Budizm inancını benimsemiş bu kadar kişinin Argun Han etrafında toplanması, Argun Han'ın da bir Budist olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Argun Han'ın İslâm karşıtı faaliyetlerinin temel nedeni yalnızca Budizm'le bağdaştırılmamaktadır. Diğer bir hususun kendisine en yakın adamı olan ve veziri olan Yahudi Sa'adüddeve olduğu zikredilmektedir.⁵⁵² Sa'adüddeve, Argun Han'ın tarafından vezirlik görevine geldikten sonra kendi mensubiyetinden adamları yanına topladı. Hatta bir süre sonra Anadolu'daki faaliyetlerinde Müslümanlara ağır vergilerle ve baskılarla yüklenerek büyük sıkıntılar yaşattı.⁵⁵³ Bu tutumu ile İlhanlı

⁵⁴⁸ Akkuş, **a.g.t.**, s. 148.

⁵⁴⁹ Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 113; Erdem, **a.g.m.**, s. 110-111; Ebu'l-Farac, **a.g.e.**, s. 615; Spuler, **a.g.e.**, s. 93.

⁵⁵⁰ Uyar, **a.g.t.**, s. 117.

⁵⁵¹ İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasi-Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğu'ya Etkileri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 200, s. 18; Uyar, **a.g.t.**, s. 117.

⁵⁵² Erdem, **a.g.m.**, s. 19; Uyar, **a.g.t.**, s. 117.

⁵⁵³ Akkuş, **a.g.t.**, s. 158-159.

Devleti içindeki Moğollar emirler ve bazı Müslümanların nefretini çeken Sa'adüddeve, Argun Han'ın hastalanması sebebiyle otoritesini kaybetti. Nihayetinde de Sa'adüddeve bir Moğol idarecilerinin çabasıyla idam edildi.⁵⁵⁴

Argun Han, Teküder Ahmed döneminde geri planda kalmış Hristiyanlara da eski konumlarını geri kazandırmak için bazı girişimlerde bulundu. Kiliselerde çan seslerinin artmasını, hasarlı yerlerin tamir edilmesini emreden Argun, çadırdan bir kiliseyi de kendi otağının yanına diktirerek Hristiyanları taltif etti.⁵⁵⁵ Oğullarından biri olan Ölceytü'yü de vaftiz ettirerek Hristiyanlar nazarında büyük itibar kazandı.⁵⁵⁶ Argun Han'ın Hristiyanların gözündeki itibarı yalnızca hâkim olduğu topraklardan gelmemektedir. Batılı devletlerin de Argun Han'a saygı duymaktaydı. Bu devletlerden biri olan Cenevizliler, Altın Orda'ya karşı Argun ile Argun'un otağında görüşerek Ona Hristiyanlara karşı tutumundan ötürü memnuniyetlerini dile getirmişlerdi.⁵⁵⁷ İlhan Argun döneminde Memlûk Devleti ile olan ilişkiler sakın geçtiğinden Memlûk topraklarında herhangi bir çatışma olmadı. Ancak Hristiyan Dünyası ile diplomatik ilişkiler kurarak Ortadoğu'nun hâkim İslam devleti olan Memlûklara bir darbe vurmak istedi. Ancak birçok kez girişimde bulunsa da istediği sonucu alamadı.⁵⁵⁸

Argun Han Dönemi genel itibariyle, İslam Dünyası için sıkıntılı bir süreci ihtiva ederken, Budizm ve Hristiyanlık açısından yeniden canlanmanın devri oldu. Bunun yanında İlhan Argun'un vezirinin bir Yahudi olması ve O vezirin tutumuyla birlikte devlet inde Yahudilerin önemli mertebelere gelmesi, Argun Dönemi dini anlayışın niteliğini göstermektedir. Öte yandan Argun döneminde fars gücü yerine yerel bürokrasinin yenide güçlenmesi dini politikada da etkisini gösterdi. Çünkü Moğolların

⁵⁵⁴ Akkuş, **a.g.t.**, s. 160.

⁵⁵⁵ A. G. Galstyan, **a.g.e.**, s. 77; Rene Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. M. Reşat Uzman, İstanbul 2006, s. 703-704.

⁵⁵⁶ A. G. Galstyan, **a.g.e.**, s. 77.

⁵⁵⁷ Akkuş, **a.g.t.**, s. 153.

⁵⁵⁸ Akkuş, **a.g.t.**, s. 154-157.

içinde yaygın olan Budizm inancı yerli bürokratlar ile yeniden taltif edildi. Her ne kadar İslamiyet'e karşı sert bir tutum sergilense de Argun döneminde Anadolu'da Türkmen şeyhlerinin rolü giderek artarken Şii gurupların da etkinliği arttı.⁵⁵⁹ İslamiyet'in Moğollar içinde yayılması yavaşlasa da tamamen kesilmedi.

Argun Han'ın hastalanması ve genç yaşta ölmesinin ardından İlhanlı tahtına Argun'un kardeşi Geyhatu geçti. Geyhatu ve Baydu'nun saltanat süresi çok kısa olduğundan onların dini yaklaşımlarına bu paragrafta birlikte yer verilecektir. Geyhatu ve Baydu Budist olduklarından Argun döneminde başlayan Budizm'in etkisi burada devam etti. Ancak Geyhatu'nun ata dini olarak görüldüğü Şamanizm'e de meyilettiği bazı faaliyetlerinde Şamanizm etkisi görüldüğü gözlemlenmektedir.⁵⁶⁰ Lakin Geyhatu, kendi inancı üzerinden bir davranış sergilemedi. Bu cümleden kasıt, Geyhatu, bütün inançlara saygı duymakla beraber İslam Dünyası'nda Anadolu'daki olumlu yaklaşımı ile büyük takdir kazandı.⁵⁶¹ Argun döneminde Müslümanlara karşı olan tavır Geyhatu döneminde biraz daha yumuşatılarak varlığını korudu. Geyhatu Hristiyanlara tanınan ayrıcalıkları da aynen devam ettirerek Onların yaşantılarına kolaylaştıracak icraatlar yaptı. Örneğin Argun Han döneminde yapılan Nesturi kiliselerine ek olarak yeni kilise yapabileceklerine dair beratlar verdi.⁵⁶² Geyhatu'nun hastalandığı sıralarda kendisine dua edenlerin arsında İslâm âlimleri ruhbanlar, Budist din adamlarının aynı anda

⁵⁵⁹ Akkuş, **a.g.t.**, s. 162.

⁵⁶⁰ Taht değişikliği sırasında Geyhatu, kendi adına bastırdığı iki sikkede "İrincin Turci" yani "kıymetli İnci" adını kullandı. Bu adı kendisine "Tibet Lamaları" olarak anılan din adamları vermiştir. Bk. Mehmet Çayırdağ, "İlhanlılardan Argun ve Geyhatu'nun Saltanat Değişikliğini Gösteren İki Sikke", **Belleten**, C. LIII, S.206, Ankara, 1988, s. 87-88; A. Zeki Velidi Togan, İlhanlılarda Şamanizm'i ele alırken iki farklı yaklaşım göstermektedir. İlhanlı Hükümdarları'nın Büyük Moğol İmparatorluğu merkezinden uzak kaldıklarından Şamanizm'den de uzaklaşma ihtimalini ele almaktadır. Bunun yanında İlhanlı saraylarında Şaman ayinlerinin de yapıldığını hatta Şaman kaidelerinin Müslüman Türk sûfilere de aktarıldığını yazmaktadır. Bk. A. Zeki Velidi Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, C.I, İş Bankası Yay., İstanbul, 2020, s. 359-360.

⁵⁶¹ Akkuş, **a.g.t.**, s. 165; Ekici, **a.g.t.**, s. 148.

⁵⁶² Spuler, **a.g.e.**, s. 241.

bulunması onun dinlere olan hoşgörüsünü göstermektedir.⁵⁶³ Ancak Baydu dönemi dini siyaseti, Budizm ve Hristiyanlık lehine şekillendi. Ebu'l-Farac, Baydu'nun Budizm'e destek olmasına rağmen Hristiyanlığa meylettiğini hatta kendisini Hristiyan ilan ettiğini aktarmaktadır.⁵⁶⁴ Aksarayî ise Baydu'nun İslam düşmanlığı yaptığını ve Onun devinde bu müsaade edildiğini yazmaktadır.⁵⁶⁵ Baydu'nun bu tutumu aslında kendi sonu için bir sebep oldu. Çünkü ümera içinde Baydu'nun saldırgan tavırlarından rahatsız olanlar, Onu tahttan indirmek için İslam düşmanlığı üzerinden yüklendi ve bu sebepten Şehzade Gazan'ı destekleyerek 1295 yılında onu tahtta çıkarttılar.⁵⁶⁶

3.3.2. Gazan Han ve Sonrası Dönemde İlhanlılarda İslamlaşma (1295-1335)

Gazan Han dönemi, İlhanlıların dini politikaların köklü bir değişime uğradığı dönemdir. Gazan Han, resmî olarak İslâmiyet'i İlhanlıların dini olarak seçti.⁵⁶⁷ Şehzadelik döneminde bir Budist olan Gazan Han, valilik yaptığı Horasan'da Emir Nevruz'la olan İslam üzerine sohbetleri sayesinde İslâm'a ısındı ve kısa süre sonra Müslüman oldu. Hükümdarlığının ilk yılında da bunu açıklayarak devletin resmî dini olarak tanıdığı İslamiyet'te Mahmud ismini aldı.⁵⁶⁸ Gazan Han, hükümdar olduktan sonra, ülkedeki diğer inançların ibadet yerleri için tahribi ve yıkımı için bir *yarlığ* yayınladığı kaynaklarda geçmektedir.⁵⁶⁹ Ancak kısa bir süre sonra bu emrinden vazgeçerek tahribatlar durduruldu. Bunun nedeni, Memlûk Delveti ile olan

⁵⁶³ Ekici, **a.g.t.**, s. 149.

⁵⁶⁴ Akkuş, **a.g.t.**, s. 164; Ebu'l-Farac, **a.g.e.**, s. 655.

⁵⁶⁵ Aksarayî, Medreselerin düzenin bozulduğunu, şeyhlerin ve ibadet yerlerinin merkezi olan dergâhlar Hristiyan din adamlarının eline geçtiğini, seccade ve mihrap yerlerinde şarapçıların olduğunu yazmaktadır. bk. Aksarayî, **a.g.e.**, s. 148-149; Erdem, **a.g.m.**, s. 23.

⁵⁶⁶ Akkuş, **a.g.t.**, s. 169-170; Erdem, **a.g.m.**, s. 23.

⁵⁶⁷ Mustafa Uyar, "İlhanlı Hükümdarlarının İslâm'a Girmesinde Rol Alan Türk Sufileri: İlhan Teküder ve Gazan Han Devirleri", **Belleten**, C.LXXXVI, s.275, 2012, s. 22; Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 333.

⁵⁶⁸ Akkuş, **a.g.t.**, s. 174.

⁵⁶⁹ Gazan Han, Hristiyan ve Budistlere ait tapınaklarla Zerdüştlere mabetlerinin tahrip edilmesini istedi. Abu'l-Farac, **a.g.e.**, s. 657; Akkuş, **a.g.t.**, s. 175; Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 333.

mücadelesinde Gürcü ve Ermenilerden destek almak istemesi olarak görülürken diğer bir sebep ise İlhanlı Devleti içinde farklı millet ve onların değerlerini bir arada yaşamak isteği olarak görülmektedir.⁵⁷⁰ İlhan Gazan mevcut ibadet yerlerinin tahribini yasaklarken öte yandan artık yeni kilise, Budist tapınağı veya Zerdüştlere ait ibadetlerinin açılmasına müsaade edilmeyeceğini, bu dinlerin mensubu olan din adamlarını da isterlerse ülkeyi terk edebileceklerini söyledi.⁵⁷¹ Bu süreçten sonra artık İlhanlılarda İslamiyet hâkim konumda idi. İlhanlıların Müslüman tebası için Gazan Han'dan önce yaşanan buruluk artık büyük bir sevince dönüştü. İlhanlı Devleti'nde Müslüman olan ilk hükümdar Teküder Ahmed olsa da Gazan Han'ın bıraktığı imaj daha büyük etki yarattı. Çünkü Ahmed Teküder'in ardından gelen İlhanlı hükümdarlarının İslâm'a karşı tutumu, Ahmed Teküder'in Müslüman olmasını gölgede bıraktı. Lakin Gazan Han faaliyetleri ile kısa sürede İslam imajını müspet bir şekilde yansıttı. Gazan Han döneminde İlhanlı Devleti'nde köklü değişimler yaşanmaktaydı. Ciddi reform çalışmalarıyla devleti yeniden şekillendiren Gazan Han, İslamiyet'i bu yeniliklerin merkezinde tutarak İlhanlı Devleti'ni artık bir Ortadoğu Müslüman Devleti kimliğine bürümekteydi.⁵⁷² Camisi olmayan yerlere cami yapılması, Seyyid olarak nitelendirilen Hz. Peygamber soyundan gelenler için *Dârü's-Siyâdelerin*⁵⁷³ kurulması için bir *yarlığ* yayınladı.⁵⁷⁴ Bunlara ek olarak, devlet görevlisi olan ve yerel yönetimde bulunan yöneticilerin sadakalarını düzenli göndermeleri, hac yolculuğu yapan Müslümanların can ve mal güvenliğinin tesis edilmesi, içki ve şarabın yasaklanması gibi kaidelerle

⁵⁷⁰ Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 669.nolu dipnot, s. 333.

⁵⁷¹ Abu'l-Farac, **a.g.e.** s. 657; Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 334.

⁵⁷² Akkuş, **a.g.t.**, s. 176.

⁵⁷³ *Dârü's-Siyâde*, Hz. Peygamber soyundan gelen Seyyidlerin konaklaması için yapılan İlhanlı ülkesinin çeşitli beldelerinde inşa edilen evlerin genel adıdır. Gazan Han, bu evlerin yapılması kararını almasında rüyasında peygamberi görmesi ve peygamber torunlarının kendisine kardeş ilan ettiğini söylemesi üzerine etkilenecek aldığı söylenmektedir. Bk. Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 335.

⁵⁷⁴ Akkuş, **a.g.t.**, s. 177; Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 336.

İlhanlı Devleti içinde İslâmî kaidelerin yaygınlaşması ve sosyal hayata tesir etmesi adına bir dizi düzenlemeler yaptı.⁵⁷⁵

Gazna Han döneminde İlhanlılarda İslamiyet'in başarılı bir şekilde yayılması ve tepkiyle karşılaşılmamasının nedeni, artık Moğol yöneticileri arasında da İslamiyet'in kabul edilmeye başlanmasıydı. Buna ek olarak yukarıda bahsedildiği gibi diğer dinlerin temsilcileri de İlhanlı sarayından uzaklaştırıldıktan sonra iç siyasette artık İslâm egemen oldu. Ancak dış siyasette Gazan Han'ın en çok mücadele ettiği devlet bir İslâm Devleti olan Memlûklardı. Gazan Han Memlûk Devleti'ne İslamiyet'i kabul ettiğini ve artık iki devlet arsında çatışmaya yer olmadığını dile getiren bir mektup gönderse de Onun beklentisi sonuçsuz kaldı. Çünkü Anadolu'nu yönetimi ve Suriye politikaları üzerinde çatışan iki devlet arasında uzlaşi için bir zemin oluşturulamadığı gibi sıcak çatışmaya girilen bir ortam hâsıl oldu.⁵⁷⁶ Gazan Han, Memlûk Devleti'nin düşmanca tutumundan ötürü Suriye üzerinde üç sefer düzenledi. Bu seferlerde dini kimliğini daima muhafaza ederek bölgenin masum insanlarına zarar vermeyeceğini, İslamiyet'in yumuşak yüzünün daima halka yansıyacağını, halka zorbalık yapan kim olursa olsun (Moğol, Gürcü, Ermen, Türk,) cezalandıracağını belirterek Suriye'de halk nezdinde iyi niyetli olduğunu ortaya koymaya çalıştı.⁵⁷⁷ Ancak Gazan Han'ın Memlûklarla olan mücadelesinde uzun vadeli bir sonuç alınamadı. Kısa süreli de olsa Suriye'de kalmayı başaran Gazan Han, Memlûk Devleti karşısında başarılı bir süreç geçiremedi. Gazan Han devrinde Anadolu'daki İslâm karşıtı siyaset son bularak Anadolu huzura kavuştu. Kendinden önceki İlhanlardan daha müspet yaklaşımlarla Türkmenler arasında itibarını artıran Gazan Han'ın Anadolu'da karşısına problem olarak kendi atadığı Noyanları çıktı. Üç ciddi isyan hareketi ile karşılanan Gazan Han, Toğaçar, Baltu ve Sülemiş

⁵⁷⁵ Akkuş, **a.g.t.**, s. 177; Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 337-338.

⁵⁷⁶ Akkuş, **a.g.t.**, s. 185.

⁵⁷⁷ Akkuş, **a.g.t.**, s. 189-190.

isyanları bastırılrsa da bu isyanlardan sonra İlhanlıların Anadolu otoritesi ciddi şekilde sarsıldı.⁵⁷⁸ Gazan Han, dış siyasette İslâmî politika dışında davranarak Hristiyan Dünyası ile Memlûk Devleti'ne karşı bir ittifak arayışı içine girdi. Osmanlı Beyliğinin Bizans sınırlarını tehdit etmeye başladığı bir dönemde Bizans İmparatorluğu İlhanlılardan yardım beklentisi içine girdi. Ancak Gazan Han'ın içerde isyanlarla uğraşması dışarıda da Memlûk Devleti ile mücadele etmesi sebebiyle herhangi bir müttefiklik gerçekleşmedi.

Sonuç olarak Gazan Han, remi olarak İslâmiyet'i benimsedikten sonra gerçekleştirdiği icraatlarla İlhanlıların hızla İslamlaşmasına zemin hazırladı. Gerçekleştirdiği reform hareketleriyle de bunun başaran Gazan Han, dış siyasette İslâmî politika dışında davranarak kendinden önceki İlhanlı hükümdarları gibi Memlûklara üstünlük kurmak ve Hristiyan dünyası ile ittifak arayışı içinde olmak gibi bir davranış sergiledi. Gazan Han 1304 yılında vefat edince yerine kardeşi Ölceytü geçti.

Ölceytü'nün dini inancı yaşamı üzerinden şekillenen bir niteliği sahipti. Çocukluğunda babası Argun Han'ın himayesinde iken Budist olan Ölceytü, Hristiyan annesi tarafından vaftiz edilerek Hristiyanlığa geçti. Daha sonra kardeşi Gazan'ın Müslüman olmasıyla birlikte kendisi de Müslüman oldu.⁵⁷⁹ Ölceytü hükümdar olduktan sonra Müslüman olarak yaşantısına devam etti. Devlet politikalarını da İslamiyet üzerinden şekillendiren Ölceytü, Şii Sünni çatışması içinde kaldı. Bu çekişme İlhanlılarda mezhep çatışması yaratacak seviyeye ulaştı. Mezheplerin önce gelen liderleri birbirlerinin verdiği fetvalara karşı çıkarken bu durum İlhanlı sayrında ciddi huzursuzluk yarattı. Hatta bu olay Ölceytü Han üzerinde cereyan etmesi Onu

⁵⁷⁸ Akkuş, **a.g.t.**, s. 193; Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 137.

⁵⁷⁹ Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 287. nolu dipnot, s. 101.

öfkелendirdi ve oradan uzaklaştı.⁵⁸⁰ Ölceytü Han, yaşanan bu olumsuz durumdan etkilenerек bir süre Sultaniyye şehrinde istirahatа çekildi. Bu süre zarfında emirlerinden Emir Kutluşah, yaşanan kargaşanın Cengiz Han Yasası'ndan uzaklaşıldığından ötürü olduğunu belirtmekteydi ve Ölceytü'nün ata dinine, ata yasalarına dönmesinin doğru olacağını söylüyordu.⁵⁸¹ Ölceytü Sultaniyye'de olduğu sıralarda şiddetli yağmur yağarken şehrin muhafızlarının bir kısmının üzerine yıldırım düştü. Bu olaydan çok etkilenen Ölceytü'ye, emirleri bu olay neticesinde Cengiz Han Yasası gereğince ateşten üç kere atlaması gerektiği söylediler. Hatta Budist din adamları Ölceytü'ye namazı ezanı salayı terk etmesini bu sayede rahata kavuşacağını belirttiler.⁵⁸² Ancak Ölceytü'nün İslâm'dan uzaklaştığını gören Emir Torumtaz Ölceytü'ye, ağabeyi Gazan Han'ın bütün mezhepler hakkında bilgi alıp nihayetinde Şiiliği seçtiğini hatta Şiiliğin Cengiz Han Yasası'nı da kabul ettiğini söyleyerek Ölceytü'yü tekrar razı etti. Şiiliğe ilgisi artan Ölceytü, 1309 yılında Bağdat'ı ziyaret ettiği sıralarda gördüğü bir rüyadan etkilenerек Şiiliği seçti. Ölceytü'nün bu seçimi devlet ricaline hemen yansıdı. Birçok emir ve devlet erkânındakiler mezhep değiştirirken yeni çıkarılan bir fermana göre de hutbeler Sahabe Sünni mezhep imamlarını yerine Hz. Ali ve oğullarını adıyla Şii imamlar tarafından okunmaya başlandı.⁵⁸³ Ölceytü döneminde, Şii ve Sünni mezhep mücadelesinde galip gelen taraf Şii'lerdi. Ölceytü'nün de tercihi ve desteklemesiyle birlikte artık İlhanlı Devleti'nde Şiilik hâkim konuma geldi.

Ölceytü Han'ın mezhep tercihi ve uygulamaları, Anadolu'da farklı bir etki yarattı. Halkın ekseriyeti Sünni olan Anadolu'da camiler boş kaldı, Halk Şii din adamlarına da

⁵⁸⁰ Akkuş, **a.g.t.**, s. 200.

⁵⁸¹ İErdem, **a.g.m.**, s. 30; Örs, **a.g.t.**, s. 133.

⁵⁸² Örs, **a.g.t.**, s. 134.

⁵⁸³ Akkuş, **a.g.t.**, s. 202; Erdem, **a.g.m.**, s. 31; Örs, **a.g.t.**, s. 135-136.

değer vermez oldu.⁵⁸⁴ Anadolu'daki bazı Sünni olmayan köy ve beldelerde ise Ölceytü'nün Şiiliği seçmesi büyük memnuniyetle karşılandı. Bunun yanında Anadolu'da artan Türkmen nüfusu ve giderek yaygınlaşan seküler İslam inancı, Şiiliğin etkin olmasına da büyük bir engel teşkil etmekteydi. XIV. Yüzyılda Moğollardan bağımsız olarak ilerleyen Anadolu kültürü, yakınlaştığı Batı kültüründen faydalanarak yükselişini sürdürmeye devam etti. Ölceytü döneminde İran ve Azerbaycan'da etkili olan Şii propaganda, Hicaz topraklarında, Suriye'de, Irak ve Anadolu topraklarında benzer etkiyi yapamadı. İlhanlıların hâkim olduğu topraklarda Şiiliğin yayılması için yürürlüğe konulan uygulamalar, aynı oradan kabul görmediğinden, bazen baskı ve şiddete başvurularak Şiilik tesis edilmeye çalışıldı.⁵⁸⁵ Yalnızca Sünni Müslümanlara değil, Hristiyanlara da bazen İslâmiyet'e geçimleri hususunda tebliğler yapılsa da Hristiyan olan Ölceytü Han'ın dayısı İrencin Noyan'ın çabalarıyla bu uygulamadan vazgeçildi. Yaptırımlarla yaygınlaştırılmak istenen Şiilik, Ebu Said Döneminde Sünniliğe dönüşle birlikte biraz daha geri planda kaldı.

İlhanlılar Ölceytü döneminde iç siyasette Şiilik üzerinden devlet yönetimini şekillendirmek iste de Memlûklarla olan mücadelesi sebebiyle dış siyasetinde Batılı devletlerle irtibat kurmaktan geri durmadı. Atalarının uyguladığı ittifak siyasetine devam eden Ölceytü, kendi mezhebinin doğrularını Batı'ya aktarırken Memlûk Devleti'ni de İslâm'ın kaidelerine zarar vermekle suçluyordu. Buradan da anlaşılacağı üzere Memlûk Devleti'ne karşı destek sağlamak adına dini politik bir malzeme olarak kullanmaktaydı.⁵⁸⁶ Ancak Ölceytü Han'ın ittifak beklentileri sonuçsuz kaldı. Hristiyan Dünyası, Moğollara karşı müttefik olma yaklaşımını değiştirmese de Orta Doğu'nun

⁵⁸⁴ Akkuş, **a.g.t.**, s. 210; Erdem, **a.g.m.**, s. 31; Osman Turan'ın tercüme ettiği bir vesikada halkın tutumu ve bu tutumun karşılığı olarak Ölceytü Han tarafından nasıl bir yaptırım uygulanacağına dair bilgiler için, bk. Turan, **a.g.e.**, s. 59.

⁵⁸⁵ Akkuş, **a.g.t.**, s. 209; Erdem, **a.g.m.**, s. 34; Spuler, **a.g.e.**, s. 267.

⁵⁸⁶ Akkuş, **a.g.t.**, s. 215.

mevcut dinamik siyaseti içinde yer almayı başaramadı. İlhanlı Devleti ise Memlûklarla mücadelede durgun bir dönem geçirdi. İki farklı mezhep temsilci olan İlhanlı ve Memlûk Devletleri, bunu bir çatışma ortamına dönüştürmedi. Bunun sebebi, kendi iç meselelerinin yarattığı zafiyetler oldu. Çünkü İlhanlılar Anadolu’da meydana gelen Türkmen hareketliği ve Noyan isyanlarıyla uğraşırken Memlûk Devleti’nde de sık sık taht mücadelesi yaşanmaktaydı. Bu kargaşa içinde iki devlet arasında diplomatik görüşmeler netice vermezken sıcak bir çatışma ortamı da oluşmadı.⁵⁸⁷

Netice itibariyle, Ölceytü dönemi İlhanlı dini siyaseti Şiilik üzerinden şekillenmeye başlasa da bu politik çabalar Anadolu ve Suriye üzerinde kalıcı bir etki yaratmadı. Azerbaycan ve İran topraklarında etkin hale gelen Şiilik, Türk beyliklerinin, Türkmen Sûfilerin ve Sünni halkın yüz çevirmesiyle birlikte Anadolu’da azınlıkta olan küçük Şii yerleşim yerlerinde kabul gördü. Müslüman olmayan diğer milletler (Ermeniler, Gürcüler), İslamiyet’e ve Şiilik mezhebine davet edilse de beklenen bir netice doğurmadı. Ölceytü döneminde etkinliğini kaybeden Sünnilik Ölceytü’nün ölümünün ardından yerine geçen oğlu Ebu Said Bahadır Han’ın Hanefî mezhebini seçmesiyle birlikte tekrar eski gücüne kavuştu.

Ebu Said Bahadır Han, küçük yaştan itibaren İslam kaideleriyle yetiştirilerek, diğer dinlerin etkisinden uzak kaldı. Bu sayede İslâm’ın kaidelerini yi benimseyen Ebu Said Bahadır Han, dokuz yaşında Horasan valiliğine atandığında, Horasan’da etkin olan Sünni mezhep kaidelerini öğrenerek Hanefî mezhebini seçti.⁵⁸⁸ Babasının ölümüyle İlhanlı tahtına geçen Ebu Said Bahadır han, İlhanlılarda artık İslâmiyet’in baskın unsur olduğunun en bariz örneklerini taşımaktaydı. Çünkü Ebu Said Bahadır Han’a kadar hiçbir İlhanlı hükümdarının ilk adı İslamiyet’in etkisiyle verilen bir isim değildi. Moğol

⁵⁸⁷ Akkuş, **a.g.t.**, s. 210.

⁵⁸⁸ Akkuş, **a.g.t.**, s. 219; Spuler, **a.g.e.**, s. 267.

kültürünün hakim olduğu dönemden artık İslâmî kültürün hakim olmaya başladığı döneme geçildi. Ebu Said Bahadır Han, hükümdar olduktan sonra Sünnilerin önünü açacak faaliyetlere girişti. Devlet makamlarından Şiileri uzaklaştırarak yerine Hanefî mezhebi mensubu olan görevliler getirdi.⁵⁸⁹ Bunun yanında Şii mensubu olan tebasının da yaşantısına müdahale etmeyerek inanışlarında serbest bıraktı. Artık Şii ve Sünni halk bir arada yaşamaya başladı. Her ne kadar Ebu Said Bahadır Han döneminde etkin mezhep Hanefilik olsa da Ebu Said Bahadır Han'ın vefatının ardından Azerbaycan ve İran topraklarında hâkim güç olacaktır. İlhanlıların ardından Akkoyun, Karakoyun ve Safevi Devleti gibi devletler Şii mezhebinin savunucusu ve temsilcisi olarak Orta Doğu'da etkin konumda yer alacaktır.

Ebu Said Bahadır Han'ın Sünni bir Müslüman olması, Anadolu için hoş karşılanan bir durum oldu. Ölceytü Han döneminde camiye gitmeyen, din adamlarına itibar etmeyen halk, artık bu davranışından vazgeçti ve ibadetlerini rahatlıkla yapmaya başladı.⁵⁹⁰ Ebu Said dönemindeki mezhep değişikliğinin dış politikada da etsinin görüldüğü söylenebilir. Memlûk Devleti ile bazen ufak çatışmalar yaşansa da 1322 yılında yapılan barış anlaşmasıyla birlikte artık daha dostane ilişkiler tesis edildi. Yaşanan ufak çaplı sürtüşmeler dışında diplomatik hamleler de iki devletin ilişkilerinin uzun vadede iyi kalmasına imkân sağladı. Örneğin Anadolu'da isyan eden Timurtaş Memlûk devletine sığındığında -Timurtaş'ın Memlûk Sultanı ile arasının iyi olmasına rağmen- Ebu Said Bahadır Han'ın isteği üzerine idam edilerek kellesi Ebu Said Han'a gönderildi. Ebu Said Bahadır Han döneminde Hırsityan Dünyası ile münasebetler kesilme noktasına geldi. Çünkü Ebu Said'in sıkı bir Müslüman olması, Hıristiyanların müttefiklik konusunda ümitlerini bitirdi. İlhanlı Devleti'nin Memlûk Devletine karşı başından beri müttefik olmak adına Batılı devletler kurduğu münasebetler hiçbir netice

⁵⁸⁹ Akkuş, **a.g.t.**, s. 219.

⁵⁹⁰ Turan, **a.g.e.**, s. 59-60.

vermedi. Ebu Sadi Bahadır Han'ın vefatıyla birlikte İlhanlılar parçalanarak yerli ve mahalli hanedanlıklara dönüştü. Bu parçalanma ile birlikte İlhanlıların sahip olduğu topraklarda farklı siyasi oluşumlar oraya çıktı. Şii temelli oluşumlar İran ve Azerbaycan'da yükselirken Sünni mezhebe dayanan yönetimler ise daha çok Anadolu topraklarında ve Memlûk egemenliğinde varlığını sürdürdü.

Sonuç olarak İlhanlıların dini anlayışının başlangıçta Moğol gelenekleri içinden gen Budizm ve Şamanizm etkisinde olduğu gözlemlenmektedir. Lakin yapılan evlilikler ve Cengiz Yasası'nın ortaya koyduğu hoşgörü sebebiyle Hristiyanlık da Hülegü döneminden itibaren İlhanlılar içinde etkinliğin belirli dönemde hissettirdi. Teküder Ahmed ile başlayan İslamiyet, Argun, Geyhatu ve Baydu dönemlerinde kesintiye uğrasa da Gazan han döneminde resmî din olarak kabul edilmesiyle birlikte İlhanlılarda hâkim konuma geldi. Bunun da ötesinde İslamiyet'in kendi içinde Mezhep mücadelelerinin yaşanmaya başladığı bir ortamda Moğol kültüründen giderek uzaklaşıldı. İlhanlı Devleti artık bir Moğol devleti olmaktan çok Ortadoğu'da Şii Sünni çatışması içinde belirleyici role sahip bir devlet haline geldi. Anadolu üzerinde İlhanlıların dini politikaları ciddi değişimlere neden olmadı. Sünni mezhebe bağlı Anadolu halkı, Moğol İstilasından sonra Anadolu'ya gelen Türk Sûfilerinin telkinleri ve Türkmenlerin tutumu sayesinde yönünü Batı kültürüne çevirdi. Moğol baskısından kaçan Türkmenlerin Batı Anadolu'da oluşturduğu dinamik yapı XIII. Yüzyılın son çeyreği ve XIV. Yüzyılın başında bütün Anadolu'yu etkileyecek bir kalkışmaya sahne oldu. Bağımsız olarak kurulan Türk Beylikleri, Moğolların kısa süreli Anadolu hâkimiyeti karşısında direniş göstererek Anadolu'nun Moğol kültürü hâkimiyetine girmesini engelledi. İlhanlı Devleti çok çeşitli dini yapısını politikaları üzerinde uygulamak istese de aslında en büyük etkiyi kendi içinde yaşadı. Yukarıda da bahsedildiği üzere İlhanlı hükümdarlarının farklı dinleri

benimsemesi, politikalarda sürekliliğin önünü keserken, halka indirgenmesi, iç ve dış
siyasette etkin olarak kullanılmasını engelledi.

SONUÇ

İlhanlı Devleti, İsmailîlerin varlığına son vermek, Abbasi Halifeliği'ni hâkimiyet altına almak, Suriye ve Mısır topraklarını ele geçirmek amacıyla başlattığı Batı Seferi'nde İsmâîlîler ve Abbasi Halifelği'ne son vererek Batı Seferi'nin ilk safhasını başarıyla gerçekleştirdi. Lakin 1260 yılında Ayn-ı Câlût Savaşı'nda Memlûk Devleti'ne yenilen İlhanlılar, Suriye ve Mısır topraklarında istedikleri başarıyı elde edemedi. 1260 yılında Memlûk Devleti karşısında aldığı yenilgi ile yönünü Anadolu'ya çeviren İlhanlılar, artık Yakın Doğu'da Memlûk Devleti'ne karşı Suriye'nin ele geçirilmesi ve Anadolu'nun muhafaza edilmesi adına yıkılış sürecine kadar mücadele içinde oldu. Altın Orda Hanlığı bu mücadelede daima İlhanlıların karşısında yer aldı. Bir yandan Memlûklar diğer taraftan Altın Orda düşmanlığı İlhanlıların batı politikalarına yön veren iki önemli etken oldu. İki devlet ile mücadelede Anadolu'yu elde tutmaya çalışan İlhanlılar, bu doğrultuda Batı ile de müttefik olma adına kuruluşundan itibaren bir arayış içinde oldu. Bizans İmparatorluğu, bu ittifak arayışlarının merkezindeydi. Hatta Bizans İmparatorluğu'ndan prenseslerle evlilik akti gerçekleştiren İlhanlılar, Memlûk Devleti ile olan mücadelede Bizans İmparatorluğu'nun desteğini almayı umuyordu. Ancak bu ittifak çabaları bir sonuç vermedi. İlhanlı Devleti, yaşadığı kültürel değişimin etkisiyle kendi bünyesinde çözüm üretme gayretine girdi. Şüphesiz ki İlhanlıların yaşadığı bu değişimin iki önemli unsuru vardı. Biri kurulduğu bölge olan İran'ın köklü bürokrasisini bünyesine katması, diğeri ise İlhanlılar arasında İslâmiyet'in yayılmasıydı. İran geleneğinin getirdiği olumlu etkiyi kurumsallaşmada başarıyla uygulayan İlhanlılar, dinî faktörlerin devletin siyasetine yön vermesiyle birlikte giderek hâkimiyet alanını daraltmaktaydı. Nüfuzu altında bulunan tebaanın ekseriyeti Müslüman olan İlhanlılar kuruluş dönemindeki katı tutumunu Gazan Han devrinden itibaren değiştirerek daha yumuşak bir politikayla hem iç hem de dış meselelerde devletin gücünü muhafaza etmeye çalıştı. Gazan Han döneminden itibaren İlhanlıların Anadolu

yönetiminde görev verdiği noyanların İlhanlı merkezi otoritesine isyan etmeye başlamasıyla birlikte İlhanlı Devleti giderek güç kaybetmekteydi. Bunun yanında İlhanlı mali gücünün en büyük kaynağı olan Anadolu'nun geçirdiği siyasi, sosyal ve kültürel değişim, İlhanlıların son dönem otoritesini kaybetmelerinin diğer bir nedeniydi. Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlı hâkimiyetine girdikten sonra İlhanlılara karşı koyacak bir güce hiçbir zaman erişemedi. Ancak Moğolların batıya gelişlerinden itibaren Anadolu'ya yığılan Türkmenler, bir süre sonra İlhanlı otoritelerine başkaldırmaya başladı. Batı Anadolu'da bağımsızlığını ilan eden Türk Beylikleri İlhanlı müdahalesinden uzak kalsa da İlhanlılarla mücadele eden beyliklere de destek olmaktan geri durmadı. Bu bağlamda İlhanlı Devleti, Anadolu'da otoritesini kaybetse de İslâmiyet'i kabul ederek İran ve Azerbaycan coğrafyasında Şiiliğin hâkim olmasına zemin hazırladı. Sonuç olarak İlhanlıların batı politikaları siyasi başarılarına paralel olarak gerçekleştirilmeye çalışıldı. Memlûk Devleti'nin Suriye'deki varlığı, Anadolu için Altın Orda ve Memlûk Devleti tehdidi İlhanlıların artık Anadolu merkezli politikalar üretmesine neden olurken Türkmenlerin XIII. yüzyılın ikinci yarsından itibaren Anadolu'da aktif olarak rol almasıyla birlikte İlhanlılar, yaklaşık 80 yıl Anadolu'ya hâkim olma başarısını gösterdi.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz El-Alevî, “İbn Fazlullah el-Ömerî”, **DİA**, C.XIX., İstanbul, 1999, s.483-484.
- Ahmed Eflâki, **Ariflerin Menkıbeleri**, Çev. Tahsin Yazıcı, C.I-II., MEB Yayınları, İstanbul, 1986.
- Aka, İsmail, “Aksarâyî, Kerimüddin”, **DİA**, C.II., İstanbul, 1989, s.293.
- Akdağ, Mustafa, **Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, C.I., Cem Yayınevi, İstanbul, 1974.
- Akkuş, Mustafa, “Abaka Han’ın Dinî Şahsiyeti ve Anadolu’daki Uygulamaları”, **Selçuk Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 40, 2016. s.73-85.
- Akkuş, Mustafa, **İlhanlıların Anadolu’daki Dini Siyaseti**, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, SÜSBE, Konya, 2011.
- Aknerli Grigor, **Okçu milletin Tarihi**, Çev. Hrand. D. Andreasyan, Yeditepe Yay., İstanbul, 2012.
- Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihangüşa**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yay., Ankara, 2103.
- Allouche, Adel, “Teküder’in Kalavun’a Ültimatomu”, Çev. Mustafa Uyar, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S.46, C.1, 2006, s.243-254.
- Allsen, Thomas T., **Mongol Imperialism; The Policies Of The Grand Qan Möngke In China, Russia and The Islamic Lands 1251-1259**, Berkeley, 1987.
- Alptekin, Coşkun, **The Reign of Zangi**, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 1978.
- Altan, Ebru, **Antakya Haçlı Priskepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)**, TTK, Ankara, 2018.

- Altan, Ebru, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)**, TTK, Ankara, 2003.
- Ankhhbayar Danuu, **İlhanlı Devleti'nde Vezaret**, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, AÜSBE, Ankara, 2016.
- Anonim Selçukname**, Haz. H. İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner, Atıf Yay., Ankara, 2014.
- Ansarı, A.S. Bazmee, “Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc”, **DİA**, C.VIII., İstanbul, 1993, s.98-99.
- Arayancan, Ayşe Atıcı, **Hasan Sabbâh Ve Alamût**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2018.
- Arda Deniz, **Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi**, Ekim Yay. İstanbul, 2013.
- Avcı, Casim, “İzzeddin İbn Şeddâd”, **DİA**, C.XX., İstanbul, 1999, s.373-374.
- Avcı,Casim, “Nâib”, **DİA**, C. XXXII., İstanbul, 2006, s. 311-312.
- Ayan, Ergin, **Anonim Haçlı Tarihi**, Selenge Yay., İstanbul, 2013.
- Ayan, Ergin, **Wiilermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği**, Kronik Yay., İstanbul, 2016.
- Ayönü, Yusuf, **Selçuklular ve Bizans**, TTK, Ankara, 2014.
- Barthold , W., “Baliş”, **İA**, C.II., MEB, Eskişehir, 2001, s. 280.
- Barthold, W., “İlhanlılarda Mali Vaziyet”, **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1931, s.136-159.
- Baştav, Şerif, **Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461)**, Bilge Kültür-Sanat Yay., İstanbul, 2015.
- Bauer, Susan Wise, **Ortaçağ Dünyası**, Çev. Mehmet Moralı, Alfa Yay., İstanbul, 2014.
- Baybars el-Mansûrî, **Et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fi'-d-Devleti't-Turkiyye**, Çev. Hüseyin Polat, TTK, Ankara, 2016.
- Beyânî, Şîrîn, **Moğol Döneminde İran'ında Kadın**, Çev. Mustafa Uyar, TTK, Ankara, 2015.
- Bezer, Gülay Öğün, “İmâdeddin Zengî”, **DİA**, C.XLIV. İstanbul, 2013, s.258-261.

- Bilgin, Orhan, “ Atâ Melik Cüveynî,” *DİA*, C. VIII., İstanbul, 1993, s.140-141.
- Blessing, Patricia, **Moğol Fethinden Sonra Anadolu’nun Yeniden İnşası: Rum Diyarında İslami Mimarı 1240-1330**, Çev. Merve Özkılıç, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul, 2018.
- Broadbridge, Anne F., “Mamluk Lecitimacy and the Mongols: Reings of Baybars and Qalawûn”, **Mamluk Studies Review**, C.5, The University of Chicago Press, 2001, s.91-118.
- Brockelmann, Carl, “**Kemâleddin İbnül’-Adîm**”, *İA*, C.VI, İstanbul, 1977, s.569-570.
- Buell Paul De, **History Dictionary Of The Mongol World Empire**, The Scarecrow Press, 2003.
- Cahen, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.
- Cantay, Gönül,”Amasya Darüşşifası”, *DİA*, C.III., İstanbul, 1991, s. 5-6.
- Chaliand, Gerard, **Göçebe İmparatorluklar**, Çev. Engin Sunar, Doğan Kitap, İstanbul, 2001.
- Cüneyt Kanat, “Gazan Han Zamanında Memlûk Devleti’ne İltica Eden Uyratlar”, **X. Milli Türkoloji Kongresi Bildirisi**, İstanbul, 1998, s. 105-120.
- Çayırdağ, Mehmet, “İlhanlılardan Argun ve Geyhatu’nun Saltanat Değişikliğini Gösteren İki Sikke”, **Belleten**, C. LIII, S.206, Ankara, 1988, s. 87-90.
- Çubukçu, Asri, “Baybars Rükneddin Baybars el-Mansûrî en-Nâsırî ed-Devâdâr el-Hitâî”, *DİA*, İstanbul, 1992, s.220-221.
- D. Ohsson, **Moğol Tarihi**, Haz. Ekrem Kalan, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2014.
- Davis, Norman, **Avrupa Tarihi**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara,
- Dayı, Özkan, “Mahmud Yalavaç’ın Moğol İmparatorluğu’ndaki Faaliyetleri”, **Current Research In Social Sciences**, C. I, S.3, 2015, s. 63-68.

- Dayı, Özkan, **Moğolların Teşkilat ve İdari Tarihi İran Moğolları 1220-1295**, Altınordu Yay., Ankara, 2020, s.146.
- Demirkent, Işın, **Haçlı Seferleri**, Dünya Yay., İstanbul, 2014.
- Demirkent, Işın, **Sultan I. Kılıçarslan**, TTK, Ankara, 2014.
- Denkhalbant, Ayşe, “Yakutiye Medresesi ve Kümbeti”, **DİA**, C. XXXXIII., İstanbul, 2013, s.293.
- Doğan, Nermin Şaman, “Bezemeye Bakış, Anadolu’da İlhanlı İzleri”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 20, S.1, 2003, s. 150-166.
- Durak, Neslihan, “Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki”, **Turkish Studies**, C. 1/3., 2008, s.251-258.
- Ebu Abdullah Muhammed Azîmî, **Azîmî Tarihi**, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara, 2008.
- Ebü'l-Fidâ, **Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)**, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017.
- Ekici, Kansu, **İlhanlı Hükümdarı Geyhâtu ve Zamanı**, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, SDÜSBE, Isparta, 2012.
- Erdem, İlhan, “İlhanlılarda Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.35, Ankara, 2004, s.103-111.
- Erdem, İlhan, “Olcaytu Han’ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasi-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu’ya Etkileri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, S.31, 2001, s.35-48.
- Erdem, İlhan, **Selçuklu İlhanlı İlişkileri**, *Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi*, AÜSBE, Ankara, 1995.
- Ergin, Ali Şakir, Durmuş İsmail, “İbnü’l Verdî Zeynüddin”, **DİA**, C.XXI, İstanbul, 2000, s.239-240.

- Ernoul Kroniği, **Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyûbî Ve Kudüs'ü Fethi**, Çev. Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Yay., İstanbul, 2019.
- Ersan, Mehmet, **Türkiye Selçuklu Devleti'nin Yıkılışı**, Bileşik Yay., Ankara, 2010.
- Erzi, Adnan Sadık, **İbni Bibi, İA**, C.V-I, İstanbul, 1987, s.712-718.
- Eskikurt, Adnan, “Ortaçağ Kroniklerine Göre 17 Eylül 1176 Myriokephalon Zaferi (Bağırsak Boğazı – Konya)”, **USAD, Myriokephalon Özel Sayısı**, Konya, 2017; (7), s. 74-98.
- Galstyan, A. G., **Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar**, Çev. İlyas Kamalov, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005.
- Genç, Mehmet, “İltizam”, **DİA**, C. XXII., İstanbul, 2000, s. 154-158.
- Geoffroi De Valenciennes, Villehardouin Henri De, **IV. Haçlı Seferi Kronikleri**, Çev. Ali Berktaş, İş Bankası Yay., İstanbul, 2016.
- Gerogios Akropolites, **Vekayinâme**, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji Ve Sanat Yay., İstanbul, 2008.
- Göde, Kemal, **Eratnahılar (1327-1381)**, TTK, Ankara, 2000.
- Gregory Abû'l-Farac, **Abû'l-Farac Tarihi**, Çev. Ömer Rıza Doğrul, C.II., TTK, Ankara, 1999.
- Gregory, Timothy E., **Bizans Tarihi**, Çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2013.
- Grousset, Rene, **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. Reşat Uzmen, Ötüken Yay., İstanbul, 2010.
- Günaltay, Şemsettin, **İslam Tarihinin Kaynakları Tarih Ve Müverrihler**, Endülüs Yay., İstanbul, 1991.
- Hafız-i- Ebrû **Zeyl-i Cami'ü't-Tevârîh**, neşr. Hanbaba Beyânî, Tahran, 1317.

Hamdullah Müstevfi-yi Kazvini, **Tarih-i Güzide**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2018.

Hartog, Leo De, **Dünyanın Fatihi Cengiz Han**, Dost Kitabevi, Ankara 2003.

Haykıran, Kemal Ramazan, “Anadolu’da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 23, 2009. s.161-178.

Haykıran, Kemal Ramazan, **İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa’id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu (1317-1335)**, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, AÜSBE, Ankara, 2007.

Haykıran, Kemal Ramazan, **Moğollar Zamanında Yakındoğu**, Ötüken Yay., İstanbul, 2016.

Herrin, Judith, **Woman and Empire In Byzantium: Unrivalled Influence**, Princeton University Press, 2013.

Hizmetli, Sabri, “İbnü’t-Tiktakâ”, **DİA**, XXI., İstanbul, 2000, s.232-233.

Holt, P.M., “Early Mamluk Diplomacy (1260-1290)”, **Islamic History and Civilization**, C.12, E. J. Brill, 1995.

Hope, Michael, “Some Remarks About The Use Of The Term ‘İlkhān’ In The Historical Sources And Modern Historiography”, **Central Asiatic Journal**, C.60, S.1/2, 2017, s.273-299.

Howorth, Henry, H. ,**History of the Mongols. From the 9th to the 19th Century; The Mongols of Persia**, Vol. III, New York, 1988.

İbn Abdüzzahir, **Katibinin Gözünden Sultan Baybars**, Çev., Aydın Usta, Yeditepe Yay., İstanbul, 2021.

İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, C. II., TTK, Ankara, 2000.

İbn Tağrıberdi, **En-nücûmu’z-zâhire**, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2013.

İbni Bibi, **Anadolu Selçukî Devleti Tarihi**, Çev. M. Nuri Gencosman, Feridun Nafiz Uzluk, Ankara, 1941.

İbni Bibi, **El Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye II**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2014.

İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Tarih**, Çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, C.XI., İstanbul, 1985.

İbnü'l-İbrî, Ebü'l-Ferec, **Târîhu Muhtasaru'd-düvel**, Çev. Şerafettin Yaltkaya, TTK, Ankara, 2011.

İbnü'l-Verdi, **Selçuklular**, Çev. Mustafa Alican, Kronik Yay., İstanbul, 2017.

İbnü'-t-Tiktaka, **El-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi, 1258)**, Çev. Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2016.

İbü'l Adîm, Kemâlüddin, **Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb**, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara, 2014.

İnalcık, Halil, “Osman I”, **DİA**, C.XXXIII., İstanbul, 2007, s.443-453.

Jamal, Nadia Eboo, “Surviving The Mongols: Nizârî Quhistan And The Continuity Of Ismaili Tradition In Persia”, **The Institute Of Ismaili Studies; Ismaili Heritage Series 8**, London, 2002, s.43-53.

Kafalı, Mustafa, “**Cengiz Han**”, **DİA**, C.VII., İstanbul 1993, s.367-369.

Kafesoğlu, İbrahim, **Selçuklu Tarihi**, MEB Yay., İstanbul, 1992.

Kafesoğlu, İbrahim, **Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar**, Ötüken Yay., İstanbul, 2016.

Kanat, Cüneyt, “Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri 1260-1277”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. XVI., 2001, s. 31-45.

Kanat, Cüneyt, “İlhanlı Hükümdarı Teküder’in Müslümanlığı Kabulü ve Bunun Memlûk Devleti’ne Yansımaları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.XII., 2002, s.233-247.

Kayapınar, Levent, Beycan Hocaoglu, Serdar Vardar, Mahmut Halef Cevrioğlu, “Miryokefalon Muharebesi’nin Mahalli Üzerine Mülâhazalar: Bizans Kaynakları”, **USAD, Myriocephalon Özel Sayısı**, Konya, 2017; (7),105-124.

Kemâlüddin İbü’l Adîm, **Zübdetü’l-Haleb Min Târîhi Haleb**, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara, 2014.

Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, **Müsâmeretü’l-Ahbâr**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2000.

Khoniates, Niketas, **Historia**, Çev. Işın Demirkent, Dünya Yay., İstanbul, 2013.

Kiragos, Genceli, **Moğol İstilas (1220-1265)**, Çev. Fuat Hacısalihoglu-İlhan Arslan, Post Yay., İstanbul, 2018.

Kirişoğlu, Alican, **İlhanlı-Avrupa İlişkileri**, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, SDÜSBE, Isparta, 2018.

Koca, Salim, **Sultan İzzeddin Keykâvus (1211-1220)**, TTK, Ankara, 1997.

Koprman, Kazım Yaşar, “Mısır Memlûkleri (1250-1517)”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. V., Yeni Türkiye Yay, Ankara, 2020, s.99-126.

Korykoslu Hayton, **Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı**, Çev. Altan Tayfun Özcan, Selenge Yay., İstanbul, 2015.

Köprülü, Fuad, **Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları**, *Belleten*, C.VII-27, Ankara, 1943, s.379-521.

Köprülü, M. Fuad, **Cüveynî, İA**, C. III. İstanbul, 1978, s.249-259.

Köprülü, Mehmet Fuad, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu**, Akçağ Yay., Ankara, 2009.

- Köymen, M. Altay, “Türkiye Selçuklularına Dair Yeni Bir Kaynak: El-Veledü’ş-Şefik Ve’l- Hâdifü’l-Halik”, **Belgeler**, C.XV., S.19., TTK, Ankara, 1993, s.1-22.
- Köymen, Mehmet Altay, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, TTK, Ankara, 2017.
- Kramers, J.H., Muinüddin Pervane, **İA**, C.VIII., MEB, Eskişehir, 2001, s. 557.
- Lewis, Bernard, “İsmâîlîler”, **İA**, C.V/I, Eskişehir, 2001, s.1120-1124.
- Lippard, Bruce G., **The Mongols and The Byzantium (1243-1341)**, Indiana University, Department of Uralic Altaic Studies, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Indiana, 1983.
- Mantran, Robert, “Humus”, **DİA**, C.XVIII., İstanbul, 1998, s.370-373.
- Manz, Beatrice Forbes, “The Eastern Islamic World Eleventh To Eighteenth Centuries”, **The New Cambridge History Of Islam**, Edit. David Morgan-Anthony Reid, C.3, New York, 2010, s.128-168.
- Melville, Charles, **Anatolia Under the Mongols**, *The Cambridge History Of Turkey, (Byzantium To Turkey 1071-1453)*, V.I., Canbridge University Press, 2009.
- Merçil, Erdoğan, “Selçuknâme”, **DİA**, C. XXXVI., İstanbul, 2009, s.397-398.
- Merçil, Erdoğan, “Şahne”, **DİA**, C.XXXVIII., İstanbul, 2010, s.292-293.
- Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî**, Çev. Mustafa Uyar, Ötüken Yay., İstanbul, 2016.
- Montgamery, James A., **The History of Yaballaha III. Nestorian Patriarch and oh His Vicar Bar Sauma**, Columbia University Press, 1927.
- Morrisson, Celile, **Haçlılar**, Çev. Nermin Acar, Dost Yay. Ankara, 2005.
- Niğdeli Kadı Ahmet, **El-Veledü’ş-Şefik Ve’l-Hafîdü’l-Halik**, Çev. Ali Ertuğrul, TTK, Ankara, 2015.
- Ocak, Ahmet Yaşar, **Babaîler İsyanı**, Dergâh Yay. İstanbul, 2011.
- Ostrogorsky, Georg, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 2011.

- Örs, Derya, “**Abdullah B. Ali Kâşânî**”, *DİA*, C.XXV., İstanbul, 2002, s.4-5.
- Örs, Derya, **Tarih-i Olcaytu; İnceleme ve Çeviri**, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, AÜSBE, Ankara, 1992.
- Özaydın, Abdülkerim, “**İbn Bîbî**”, *DİA*, C. XIX., İstanbul, 1999, s.379-382.
- Özaydın, Abdülkerim, “**İbnü'l-İbrî**”, *DİA*, C. XXI., İstanbul, 2000, s.92-94.
- Özaydın, Abdülkerim, “**İzzeddin İbnü'l-Esir**”, *DİA*, C.XXI., İstanbul, 2000, s.26-27.
- Özaydın, Abdülkerim, “**Kılıçarslan II**”, *DİA*, C. XXV., Ankara, 2002, s.399-403.
- Özbek, Süleyman, **Moğolları Durduran Türk Sultan Baybars**, Berikan Yay. Ankara, 2018.
- Özcan, Altay Tayfun, “Myriokephalon Muharebesi’nin Mevkisi Üzerine On The Location Of The Battle Of Myriokephalon”, **USAD, Myriokephalon Özel Sayısı**, Konya, 2017; (7), s.167-183.
- Özdemir, Ahmet, **Moğol İstilas; Cengizhan Ve Hülagü Dönemleri**, İz Yay., İstanbul-2018.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Olcaytu Han”, **DİA**, C.XXXIII., İstanbul, 2007, 345-347.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî”, **DİA**, C.XXXV., İstanbul, 2008, s.19-21.
- Özgüdenli, Osman Gazi, **Gazan Han ve Reformları**, Kaknüs Yay., İstanbul, 2009.
- Özgüdenli, Osman Gazi, **Ortaçağ’da Türkler, Moğollar, İranlılar**, Ötüken Yay., İstanbul, 2020.
- Pachymeres, Georges, **Bizanslı Gözüyle Türkler**, Çev. İlcan Bihter Barlas, İlgı Kültür-Sanat Yay., İstanbul, 2019.
- Preiss, Reuven Amitai, “İlhan Unvanının Moğollar Arasında İlk Kullanımına Dair Tespitler”, Çev. Mustafa Uyar, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, CXXIX., S.2, Ege Üniversitesi Yay., İzmir, 2014, s.645-656.

Preiss, Reuven Amitai, **Mongols and Mamluks The Mamluk-Ilkhanid War:1260-1281**, Cambridge University Press, 1995.

Reşidüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısım)**, Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK, Ankara, 2013.

Rossabi, Morris, **Kubilay Han'ın Seyyahı; Doğudan Batı'ya İlk Yolculuk**, Çev. Ekin Uşşaklı, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008.

Roux, Jean-Paul, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yay., İstanbul, 2001.

Runciman, Steven **Haçlı Seferleri Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, C. I-II-III., TTK, Ankara, 2019.

Rüya Bingöl, **İlhanlı Devleti'nde Abaka Dönemi (1265-1282)**, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erzurum, 2020.

Sağlam, Ahmet, “Memlûk-İlhanlı Diplomatik İlişkileri”, **Belleten**, C. LXXXI, S: 293 TTK, Ankara, 2018, s.83-158.

Setton, Kenneth M., **The Papacy and The Levants 1204-1571**, C. I, Philadelphia, 1976.

Sevim, Ali, “**Gıyaseddîn I**”, *DİA*, C. XXV., Ankara, 2002, s. 347-49.

Sevim, Ali, “**Keyhüsrev II**”, *DİA*, C. XXV., Ankara, 2002, s. 349-350.

Sevim, Ali, **Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah**, TTK, Ankara, 2015.

Smith, Jr. John Masson, “**Ayn Jalut: Mamluk Success or Mongol Failure?**”, *Harvard Journal Of Asiatic Studies*, C. 44, S.2, 1984, s.307-345.

Spuler, Bertold, **İran Moğolları**, Çev., Cemal Köprülü, TTK, Ankara, 2011.

Subaşı, Ömer, **Gürcü Moğol İlişkisi –Güney Kafkasya 1220-1346-**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2015.

- Sümer, Faruk, “ **İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celâyir**”, *Belleten*, CLIII/206-208, TTK, 1989, s.175-197.
- Sümer, Faruk, “Abaka”, *DİA*, C.I, İstanbul, 1988, s. 8.
- Sümer, Faruk, “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C.1., Ankara,1969, s. 1-146.
- Sümer, Faruk, “**Keykâvus I**”, *DİA*, C.XXV., Ankara, 2002, s.352-353.
- Sümer, Faruk, “**Keykâvus II**”, *DİA*, C. XXV., Ankara, 2002, s.355-357.
- Sümer, Faruk, **Mesud I**, *DİA*, C.XIX., Ankara, 2004, s. 339-342.
- Şeşen, Ramazan, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İsar Vakfı Yay., İstanbul, 1998.
- Şeşen, Ramazan, **Sultan Kalavun ve Oğlu**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2018.
- Şihabeddin B. Fazlullah el-Ömerî **Mesâlikü’l-ıbsâr; Türkler Hakkında Gördüklerim Ve Duyduklarım**, Çev. Ahsen Batur, İstanbul, 2014.
- Taneri, Aydın, **Celaeddin Karatay**, *DİA*, C.VII., İstanbul-1993, s.251-252.
- Temir, Ahmet, **Moğolların Gizli Tarihi**, TTK, Ankara 2010.
- Togan, A. Zeki Velidi, “**Reşidüddin Tabîb**”, *İA*, C. IX., İstanbul, 1964, s.705-712.
- Togan, Zeki Velidi, “**Hamdullah Kazvini**”, *İA*,C.V-I, İstanbul, 1987.
- Turan, Osman, “Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması”, **Belleten**, C. IX, S.35., Ankara, 1945, s. 305-318.
- Turan, Osman, “**Keykavus II**”, *İA*, C.VI., MEB, Eskişehir, 2001, s.642-645.
- Turan, Osman, **Selçuklu Tarihi Araştırmaları**, Haz. Altan Çetin-Bilal Koç, TTK, Ankara, 2014.
- Turan, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Ötüken Yay., İstanbul, 2009.
- Turan, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Yay., İstanbul, 2005.

- Turan, Osman, **Türkiye Selçukluları Hakkına Resmî Vesikalar**, TTK, Ankara, 1988.
- Turgal, Hasan Fehmi, **Müneccimbaşıya Göre Anadolu Selçukîleri**, Türkiye Matbaası, 1935.
- Tyrensis, Willermus, **Haçlı Kroniği III (1143-1184)**, Çev. Ergin Ayan, Kronik Yay., İstanbul, 2019.
- Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayinâmesi**, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara, 2019.
- Uyar, Mustafa, **İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı(Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)**, TTK, Ankara, 2020.
- Uyar, Mustafa, “İlhan Ölceytü'ye Verilen Harbende İsminin Kökeni ve Anlamı Hakkında Yeni Bir Yaklaşım”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXXI/2, 2016, s.595-607.
- Uyar, Mustafa, “İlhanlı Devletinde Yahudi Bir Vezir: Sa'düddeve”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXI/33 (2003), s.125-142.
- Uyar, Mustafa, “İlhanlı Hükümdarlarının İslâm'a Girmesinde Rol Alan Türk Sufileri: İlhan Teküder ve Gazan Han Devirleri”, **Belleten**, C.LXXXVI, s.275, 2012, s. 7-30.
- Uyar, Mustafa, “İlhanlı-Memlûk Mücadelesinde Bir Kırılma Noktası: Vâdî el-Hazindâr Savaşı”, **ICANAS**, Ankara, 2007 ,s. 3253-3260.
- Uyar, Mustafa, “Moğol İstilas Döneminde Selçuklular”, **Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Edit. Refik Turan, Ankara, 2012, s.409-438.
- Uyar, Mustafa, **İlhanlı Devleti'nde Argun Dönemi (1284-1291)**, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, AÜSBE, Ankara, 2001.
- Uymaz, Emine, **Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)**, TTK, Ankara, 2003.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, TTK, Ankara, 1988.
- Vardan, **Türk Fütühatı Tarihi**, Çev. Hrant D. Andreasyan, Post Yay., İstanbul, 2017.

- Vasiliev, Alexander A., **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yay., İstanbul, 2016.
- Yazıcı, Tahsin, “Şemseddin Cüveynî”, **DİA**, C.VIII., İstanbul, 1993, s. 144-146.
- Yinanç, Mükremin Halil, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, C. I-II., TTK, Ankara, 2013.
- Yinanç, Mükremin Halil, **Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri**, TTK, Ankara, 2009.
- Yuvalı, Abdulkadir, “Gazan Han”, **DİA**, C.XIII., İstanbul, 1996, s. 429-431.
- Yuvalı, Abdulkadir, “Geyhatu”, **DİA**, C.XIV., İstanbul, 1996, s.44-45.
- Yuvalı, Abdülkadir, **İlhanlı Tarihi**, Bilge-Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2017.
- Zengin, Murat, “Memlûk Türk Sultanlığı’nın Anadolu Hâkimiyet Mücadelesi, Malatya’nın Zaptı (28 Nisan 1315)”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XXXII., S.55, 2014, s.91-120.
- Zeynüddin İbnü’l Verdî, **Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular**, Çev. Mustafa Alican, İstanbul, 2017.
- Zonaras, Ioannes, **Tarihlerin Özeti**, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji Ve Sanat Yay., İstanbul, 2008.

ÖZET

Cengiz Han'ın torunlarından olan Hülegü, Mengü Han'ın emriyle batı seferine görevlendirildi. İsmâîlîlerin yok edilmesi, Abbasi Halifeliği'nin itaat altına alınması, Suriye ve Mısır topraklarının ele geçirilmesi amacıyla yapılan batı seferi başlangıçta hızlı ilerledi. İlhanlı Devleti, 1256 yılında İsmâîlîleri ve 1258 yılında Abbasi Halifeliği'ne son verdi. Lakin Suriye toprakların tamamını ele geçiremeden 1260 yılında Memlûk ordularına yenilen İlhanlı Devleti, aynı zamanda Altın Orda ve Anadolu Selçuklu Devleti ile uğraşmaktaydı. Farklı cephelerde aynı anda mücadele etmek zorunda kalan İlhanlılar, batı ilerleyişinde politikalarını içinde bulundukları şartlara göre belirlemeye başladı. İslam Dünyası'na büyük darbe vurmalarına rağmen kısa süre sonra İslamiyet İlhanlı hükümdarlarının seçtiği bir din oldu. Aynı zamanda büyük zenginliklere sahip olan Anadolu'yu sömürürken diğer taraftan Anadolu'ya gelen İlhanlı valileri tarafından imar faaliyetleri yürütülmekteydi. Farklılık gösteren politikalarla varlığını yaklaşık 80 yıl koruyan İlhanlılar, Anadolu, Ortadoğu ve Yakındoğu topraklarına bir dinamizm kazandırdı. İlhanlıların bu süreç içindeki faaliyetlerini, politikalarını, diplomatik ilişkilerini ve kendinden sonraki devletlere etkileyen sistemlerini ortaya koymak adına bu tezi yazma gereği duyduk. İlhanlı hükümdarları nazarından İlhanlıların batıya dair temel politikalarını ortaya koymaya çalıştık.

ABSTRACT

Hülegü, one of Genghis Khan's grandchildren, was assigned to the western expedition by order of Mengü Han. The western expedition, which was carried out with the aim of destroying the Ismailis, subjugating the Abbasid Caliphate, and seizing the lands of Syria and Egypt, progressed rapidly. The Ilkhanid State ended the Ismailis in 1256 and the Abbasid Caliphate in 1258. However, the Ilkhanid State, which was defeated by the Mamluk armies in 1260, before Syria could capture all of its territories, was also dealing with the Golden Horde and the Anatolian Seljuk State. Having to fight on different fronts at the same time, Ilkhanians started to determine their policies in the western progress according to the conditions they were in. Although they dealt a great blow to the Islamic world, Islam soon became a religion chosen by the Ilkhanid rulers. While exploiting Anatolia, which had great wealth, on the other hand, construction activities were carried out by the Ilhanli governors who came to Anatolia. The Ilkhanians, who preserved their existence for about 80 years with different policies, brought dynamism to Anatolia, the Middle East and Near East lands. We felt it was necessary to write this thesis in order to reveal the activities, policies, diplomatic relations and the systems affecting the following states of the Ilkhanians within this process. We tried to reveal the fundamental policies of the Ilkhanians regarding the west from the perspective of the Ilkhanid rulers.